

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

103760

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

**TÜRKİYE'DE İHRACATIN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: 1980 SONRASI DÖNEM VE UYGULAMALI BİR
ARAŞTIRMA**

103760

Nagehan KESKİN

Danışman
Doç. Dr. Utku UTKULU

İZMİR
2001

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Türkiye'de İhracatın Mili Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin eserin bibliyografyasında gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22.08/2001

Nagehan KESKİN

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün// 2001 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından, Lisans Üstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesi gereğince Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Nagehan KESKİN'in "Türkiye'de İhracatın Mili Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma" konulu tezi incelenmiş ve aday 28/08/2001 tarihinde, saat 10:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ...65... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

☐

OYBİRLİĞİ

☐

DÜZELTME yapılmasına

☐

*

OY ÇOKLUĞU

☐

RED edilmesine

☐

**

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Prof.Dr. Mustafa DEMİRCİ

ÜYE

Doç.Dr. Utku Utku

Utku Utku

ÜYE

Yrd.Doç.Dr. M. Faysal

Gökçel

Utku Utku

Evet Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

☒☐

Tez, mutlaka basılmalıdır.

☒☐

Tez, mevcut hali ile basılmalıdır.

☐☐

Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.

☐☐

Tez, basımı gerekliliği yoktur.

☐☐

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv.Kodu:

Tez Yazarının

Soyadı: KESKİN

Adı: Nagehan

Tezin Türkçe Adı: Türkiye'de İhracatın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası
Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma

Tezin İngilizce Adı: Effect of National Income in Turkey: Period of After 1980 and An
Empirical Research

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniv.

Enstitüsü: Sosyal Bilimler Ens.

Yıl: 2001

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

☐

Yüksek Lisans:

☐

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: 162

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 184

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanının:

Ünvanı: Doç.Dr.

Adı: Utku

Soyadı: UTKULU

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Milli Gelir
- 2- İhracat
- 3- Kalkınma
- 4- Türkiye Ekonomisi
- 5- İhracata Yönelik Sanayileşme

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- National Income
- 2- Export
- 3- Development
- 4- Turkish Economy
- 5- Export Oriented Industrialization

Tarih: 22/08/2001

İmza:

ÖNSÖZ

Genel olarak bir ekonominin refah düzeyinin en iyi göstergesi milli gelirdir. Bu nedenle milli gelir konusu önemini hiç kaybetmemiş ve iktisatçıların daima üzerinde durdukları konulardan birisi olmuştur.

Bir ekonomide milli geliri etkileyen birçok ekonomik faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden birisi de ihracattır. Bir ekonomide, ihracatta meydana gelen artışlar çeşitli kanallar vasıtasıyla milli gelir artışları üzerinde etkili olmaktadır. İhracatta meydana gelen bir artış, ilk olarak çarpan mekanizması ile milli geliri arttırarak ekonomik kalkınma üzerinde dolaysız bir etki yaratırken, diğer yandan, ekonomideki diğer sektörlerin de gelişmesine katkıda bulunarak ekonomik kalkınmanın hızlanmasına yardımcı olmaktadır.

Ülkemizde, 1980 yılında, ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçişle birlikte yaşanan yapısal dönüşüm, ihracatta önemli artışlar meydana getirerek, ekonomik kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Bu tezin hazırlanması esnasında değerli fikirleri, eleştirileri ve yardımlarıyla bana destek olan tez danışmanın Sayın Doç. Dr. Utku UTKULU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Bir ülkede ekonomik faaliyetlerin yegane amacı fert ve toplum refahını arttırmaktır. Genel olarak bir ekonominin refah düzeyinin en önemli ölçütü ise milli gelirdir. Bu nedenle milli gelir konusu, iktisatçılar için daima büyük bir önem arz etmiştir.

Milli geliri etkileyen birçok ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlarda birisi de ihracattır. Nasıl ki ithal ikamesi, iç talep, teknolojik gelişme milli gelir artışı üzerinde etkili oluyorsa, ihracat da benzer bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ihracatın milli gelir üzerindeki etkisini incelemektir.

İhracatta meydana gelen bir artış, çarpan mekanizmasıyla milli geliri artırarak dolaysız olarak kalkınmayı olumlu yönde etkilerken, diğer yandan da ülke için gerekli olan sermaye mallarının ithalatını kolaylaştırmak suretiyle ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır.

Ayrıca ihracatın gelişmesi ile artan rekabet baskısı; yeni malların bulunması, kaliteyi arttıracak ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması konularında yerli üreticileri harekete geçirerek ve yeni teknolojilerin kullanımını teşvik ederek ekonomik kalkınmayı hızlandırır.

Çalışmada Türkiye’de 1980 sonrası dönemde dış ticaret politikasında görülen, dışa dönük-ihracata yönelik değişim çerçevesinde ihracatta meydana gelen gelişmelerin milli geliri ne yönde etkilediği, koentegrasyon ve nedensellik analizleri ile araştırılmıştır.

Araştırma sonucunda, ihracat ile milli gelir arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve aynı zamanda ihracatta meydana gelen artışların milli gelir artışlarının nedeni olduğu saptanarak, ihracat ile milli gelir arasında teorinin öngördüğü ilişki ampirik olarak da doğrulanmıştır.

ABSTRACT

The only purpose of economical activities' in a country is to increase individuals' and society's welfare. Generally the most important criteria of welfare level in an economy is national income. For this reason , national income has been always considered as a a very important subject by economists.

There are many factors that effects national income. One of these factors is export which has a similar impact on the growth of national income just as import substitution, domestic demand and technological advances. The main purpose of this study is to analyse the effect of export on national income in Turkey.

The growth of export increases the national income with multiplier mechanism and directly effects the economic development. Thereby it supports the economic development by making the import of the required capital properties easier for the country.

Furthermore, the press of competition increasing with the growth of export accativates the local producers to find new products and research the methods to increase the quality while decreasing the prices. This also accelerates the economic development by promoting the use of new technologies.

In this study, impacts of the export-oriented foreign trade policy changes in Turkey after 1980 on export are examined to determine , how these changes effected the national income by using cointegration and casualty analyses.

The research outcomes showed that there is a long term relationship between export and national income. It is determined that increases in export are the reasons for the growth of national income and the relationship between export and national income which is foreseen by the theory is confirmed empirically.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACAT İLE MİLLİ GELİR ARASINDAKİ TEMEL TEORİK İLİŞKİLER

1.1. GENEL OLARAK MİLLİ GELİR KAVRAMI.....	4
1.1.1. Milli Gelir İle İlgili Kavramlar.....	6
1.1.2. Milli Gelir Hesaplama Yöntemleri.....	10
1.1.3. Ekonomik Bir Gösterge Olarak Milli Gelirin Önemi.....	13
1.2. MİLLİ GELİRİN OLUŞUMU VE DENGİ DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ.....	15
1.2.1. Dışa Kapalı Ekonomide Milli Gelirin Oluşumu ve Denge Düzeyinin Belirlenmesi.....	15
1.2.2. Dışa Açık Ekonomide Milli Gelirin Oluşumu ve Denge Düzeyinin Belirlenmesi.....	23
1.2.2.1. İhracat ve İthalat.....	23
1.2.2.2. Dışa Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi.....	25
1.2.2.3. Dış Ticaretin Çarpan Etkisi.....	28
1.3. DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİLER.....	33
1.3.1. Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisi ve Ekonomik Kalkınma.....	34
1.3.2. Klasik Teoriye Yöneltilen Eleştiriler.....	38

1.4. DIŞ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	45
1.4.1. İthal İkamesine Yönelik Sanayileşme Stratejisi.....	45
1.4.1.1. İthal İkamesinin Amaçları.....	46
1.4.1.2. İthal İkamesine Yöneltilen Eleştiriler.....	48
1.4.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi.....	50
1.4.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin	
Üstünlükleri.....	54
1.4.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin	
Zorlukları.....	57
1.5. İHRACATIN MİLLİ GELİRE ETKİLERİ KONUSUNDA	
LİTERATÜRDEKİ SON GELİŞMELER.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACAT VE MİLLİ GELİRİN YAPISI VE GELİŞİMİ

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İHRACAT VE MİLLİ GELİRİN GELİŞİMİ.....	61
2.1.1. 1923-1929 Dönemi.....	61
2.1.2. 1930-1949 Dönemi.....	62
2.1.3. 1950-1962 Dönemi.....	65
2.1.4. Planlı Dönem (1963-1980).....	67
2.1.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1963-1967).....	67
2.1.4.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1968-1972).....	70
2.1.4.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	
Dönemi (1973-1977).....	71
2.2. 1980 SONRASI DÖNEM VE İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME	
STRATEJİSİNE GEÇİŞ.....	73
2.2.1. 1980 Dönüşümünü Hazırlayan Nedenler.....	73
2.2.2. 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ve Yapısal Değişim.....	76
2.2.3. İhracatın Yapısı ve Gelişimi.....	80
2.2.3.1. İhracatın Global Analizi.....	80
2.2.3.1.1. 1980-1988 Dönemi.....	81
2.2.3.1.2. 1989 Sonrası Dönem.....	83

2.2.3.2. İhracatın Sektörel Analizi.....	87
2.2.3.3. İhracatın GSMH İçindeki Payının Analizi.....	90
2.2.3.4. Döviz Kurundaki Gelişmelerin Analizi.....	93
2.2.3.5. İhracatın Dünya Toplam İhracatı İçindeki Payının Analizi.....	95
2.2.3.6. İhracatın Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dağılımının Analizi.....	95
2.2.4. Milli Gelirin Yapısı ve Gelişimi.....	99
2.2.4.1. GSMH'deki Gelişmeler ve Büyüme Hızı.....	99
2.2.4.2. GSMH'nin Sektörel Analizi.....	103
2.2.4.3. Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Gelişmeler.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE İHRACATIN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK ANALİZİ

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM.....	110
3.1.1. Zaman Serilerinde Durağanlık.....	110
3.1.2. Engle-Granger Koentegrasyon Analizi.....	116
3.1.3. Koentegrasyon Kavramı ile Granger Nedensellik Testinde Meydana Gelen Değişim ve Hata Düzeltme Modeli.....	119
3.2. VERİLERİN ANALİZİ.....	124
3.3. UYGULAMA SONUÇLARI VE BULGULAR.....	126
3.3.1. Durağanlık Testi.....	126
3.3.2. Koentegrasyon Analizi.....	129
3.3.3. Granger Nedensellik Testi (Hata Düzeltme Modeli).....	131
3.3.4. Regresyon Analizi.....	133
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	160

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz	: Bakınız
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
DF	: Dickey Fuller
İİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DW	: Durbin Watson
ECM	: Error Correction Mechanism
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EKKY	: En Küçük Kareler Yöntemi
FPE	: Final Prediction Error
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GRT	: Granger Representation Theorem
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
K.K.T.C.	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LM	: Lagrange Multiplier
MG	: Milli Gelir

NAFTA	: Kuzey Amerike Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
s.	: Sayfa
SMH	: Safi Milli Hasıla
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayi ve İşadamları Derneği
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Planlı Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	69
Tablo 2: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri	82
Tablo 3: İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı	88
Tablo 4: İhracatın GSMH İçindeki Payı	92
Tablo 5: Döviz Kuru ve TEFE'nin Gelişimi	94
Tablo 6: Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı	95
Tablo 7: İhracatın Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	97
Tablo 8: GSMH ve GSMH Büyüme Hızı	101
Tablo 9: GSMH'nin Sektörlere Göre Dağılımı	104
Tablo 10: GSMH Sektörel Büyüme Hızları	105
Tablo 11: Kamu İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı	107
Tablo 12: Özel İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Özel Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı	107
Tablo 13: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları	108
Tablo 14: ADF Birim Kök Testi Sonuçları	128
Tablo 15: ADF Koentegrasyon Testi (Hata Terimlerine İlişkin ADF Testi) Sonuçları	129
Tablo 16 : Granger Nedensellik Testi (Hata Düzeltme Modeli) Sonuçları	132

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kapalı Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Toplam Arz-Toplam Talep Yöntemi)	19
Şekil 2: Kapalı Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Tasarruf- Yatırım Eşitliği Yöntemi)	22
Şekil 3: Dışa Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Toplam Arz-Toplam Talep Yöntemi)	26
Şekil 4: Dışa Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Tasarruf-Yatırım Eşitliği Yöntemi)	28
Şekil 5: Koentegrasyon İlişkisi	117
Şekil 6: GSMH'nin Zamana Göre Değişimi	127
Şekil 7: İhracatın Zamana Göre Değişimi	127
Şekil 8: İhracattan Bağımsız GSMH'nin Zamana Göre Değişimi	128
Şekil 9 : RESID1 Serisinin Zaman Göre Değişimi	130
Şekil 10: RESID2 Serisinin Zaman Göre Değişimi	130

GİRİŞ

Genel olarak, bir ekonomide, belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanan milli gelir, iktisadın en önemli kavramlarından birisidir. Bir ülkede, ekonomik faaliyetlerin yegane amacı, fert ve toplum refahını arttırmaktır. Genel olarak bir ekonominin refah düzeyinin en iyi göstergesi ise milli gelirdir. Bu nedenle milli gelir konusu önemini hiç kaybetmemiş ve iktisatçıların daima üzerinde durdukları konulardan birisi olmuştur.

Milli gelir, ekonomik bir gösterge olarak büyük bir önem taşımaktadır. Milli gelir hesaplamaları sonucunda elde edilen veriler, bir ülke ekonomisinin büyüüp büyümediği, halkın refah düzeyi, ekonominin yapısı ve gelişimi hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca bu ve benzeri açılardan ülkelerarası ekonomik karşılaştırmalarda kullanılır.

Milli geliri etkileyen birçok ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlardan birisi de ihracattır. Nasıl ki iç talep, teknolojik gelişme milli gelir artışı üzerinde etkili oluyorsa, ihracat da milli geliri etkileyen önemli faktörlerden birisidir.

Bir ekonomide, ihracatta meydana gelen artışlar çeşitli kanallar vasıtasıyla milli gelir artışları üzerinde etkili olmaktadır. İhracatta meydana gelen bir artışın milli gelir üzerindeki etkisi, en açık olarak Keynezyen çarpan mekanizması ile gösterilmektedir. Dış ticaret çarpanı kavramı, ihracatta meydana gelen belli bir artışın, milli gelir düzeyini, artışın birkaç katı kadar çoğaltacağını açıklamaktadır. Dolayısıyla, dış ticaret çarpan katsayısı ne kadar büyükse, milli gelinde meydana gelecek artışta o kadar büyük olacaktır.

İhracatın milli geliri artırarak ekonomik kalkınma üzerinde uyarıcı bir etki yaptığı fikri Klasik iktisatçılara dayanmaktadır. Klasik Dış Ticaret Teorisi'ni savunan iktisatçılar, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre yapılacak serbest dış ticaretin, ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yaratarak, kalkınmayı hızlandıracağını ileri sürmüşler ve ihracatı kalkınmanın motoru olarak tanımlamışlardır. Bazı iktisatçılar ise, ekonomik kalkınmayı ihracatın gelişimine bağlamanın özellikle GOÜ'ler açısından sakıncalı ve riskli olacağını öne sürerek, söz konusu ülkelerin kalkınabilmeleri için, içe dönük-ithal ikamesine yönelik

politikalar uygulamaları gerektiğini savunarak Klasik Dış Ticaret Teorisi'ni eleştirmişlerdir. Bu görüşlere paralel olarak bir ülkede uygulanan dış ticaret politikaları da, ithal ikamesine yönelik (içe dönük), ihracata yönelik (dışa dönük) olmak üzere iki grupta incelenebilmektedir.

Teorik temelleri Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisine kadar uzanan ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin dinamik yorumuna göre kaynakları yönlendirerek uzmanlaşmayı öngören ihracata yönelik sanayileşme stratejisinde, ihracatın ekonomik kalkınmada öncü sektör olduğu fikri benimsenerek , ihracat sektöründe meydana gelen gelişmelerin, diğer sektörlerin de gelişmesine katkıda bulunarak milli gelir düzeyini yükselteceği ve bu sayede ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı savunulmaktadır.

Türkiye'de 1930'lu yıllardan itibaren tüketim malları ile başlayan ve zamanla ara ve yatırım mallarına doğru kaydırılması hedeflenen ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi, özellikle planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan 1963 yılından 1970'li yılların sonuna kadar yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Ancak 1970'li yılların sonlarına doğru, iç ve dış ekonomik konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda, enflasyonun artması, dış ödeme güçlükleri, ithalatın ve yatırımların durma noktasına gelmesi ekonomide radikal kararlar alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu çerçevede 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirleri ile, ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde, ihracatta meydana gelen artışların milli gelir üzerindeki etkisini değerlendirmektir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihracat ile milli gelir arasındaki temel teorik ilişkiler üzerinde durulacaktır. Bölümün ilk kısmında; milli gelirle ilgili kavramlar, milli gelir hesaplama yöntemleri ve ekonomik bir gösterge olarak milli gelirin önemine değinilecektir. İkinci kısmında, ihracat ile milli gelir arasındaki bağlantının ortaya çıkarılması amacıyla, önce dışa kapalı sonra da dışa açık ekonomide milli gelirin oluşumu ve denge düzeyinin belirlenmesi üzerinde durulacaktır. Bölümün üçüncü kısmında, dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki teorik ilişkiler, dördüncü kısmında ise, ithal ikamesi ve ihracata yönelik

sanayileşme stratejileri incelenerek, olumlu ve olumsuz yönleri tartışılacaktır. Bölümün son kısmında ise, ihracatın milli gelire etkileri konusunda literatürdeki son gelişmelere yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de ihracat ve milli gelirin gelişimi ele alınacaktır. Bölümün ilk kısmında çeşitli dönemler itibarıyla 1980 öncesinde ihracat ve milli gelirin gelişimi; ikinci kısmında ise 1980 sonrası dönemde ihracat ve milli gelirin gelişimi çeşitli göstergeler yardımıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise, 1980 sonrası dönemde Türkiye'de ihracatın milli gelir üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla koentegrasyon ve nedensellik analizi yapılacaktır. Bölümün ilk kısmında; zaman serilerinde durağanlık, koentegrasyon ve nedensellik analizleri hakkında teorik bilgiler verilecek, ikinci kısmında ise serilerin durağanlık testleri yapıldıktan sonra ilgili değişkenler arasında koentegrasyon ve nedensellik analizi yapılacaktır. Ayrıca 1980 sonrası dönemde ihracatın yapısında meydana gelen değişimi ve bunun milli gelir üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla, tarım, maden ve sanayi ürünleri ihracatı değerleri ile milli gelir arasında regresyon analizi uygulanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACAT İLE MİLLİ GELİR ARASINDAKİ TEMEL TEORİK İLİŞKİLER

Bu bölümde önce genel olarak milli gelir kavramı, milli gelirin oluşumu ve denge düzeyinin belirlenmesi üzerinde durulacak, daha sonra ise dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki teorik ilişkiler ve dış ticaret açısından sanayileşme stratejileri incelenecektir.

1.1. GENEL OLARAK MİLLİ GELİR KAVRAMI

Milli gelir iktisadın en önemli kavramlarından birisidir. Hem fert hem de toplum için refahın en iyi ölçüsü gelirdir. İktisadi faaliyetlerin amacı da fert ve toplum refahını arttırmak olduğu için gelir konusu iktisatçılar için büyük bir önem arz etmektedir. Refah ise, ferdin veya toplumun belli bir dönemde ihtiyaçlarını tatmin etmesi halinde elde ettiği tatmin (haz) duygularının toplamıdır. İhtiyaçlar ise mal ve hizmetlerle tatmin edilir. O halde, bu mal ve hizmetler arttıkça refah seviyesi yükselecek, aksi taktirde düşecektir¹.

Bu durumda bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarı, o ekonominin yıldan yıla eriştiği büyümeyi veya negatif büyümeyi göstermesi yanında, ekonominin eriştiği refah düzeyinin belirlenmesinde de yardımcı olmaktadır. İşte bu amaçlara yönelik olarak yapılan hesaplamalara "milli gelir hesaplamaları" denilmektedir². Milli gelir hesapları bir ülkenin ekonomik gelişme ve kalkınma durumunu, iktisadi faaliyetlerden yaratılan gelirini gösterir. Bu hesaplar kalkınma plan ve programlarının hazırlanmasına esas olan verileri teşkil eder³.

Milli gelir hesaplamaları sonucunda elde edilen bilgiler, gayri safi milli hasıla, safi milli hasıla, milli gelir, fert başına düşen milli gelir, şahsi gelir, kullanılabilir gelir v.s. gibi ayrı ayrı kavramlar altında sınıflandırılır. Bununla beraber milli gelir kavramı,

¹Sadık ACAR, Genel İktisat, 3. Baskı, Dokuz Eylül Üni. Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:89, İzmir, 1998, s.193.

²Zeynel DİNLER, İktisada Giriş, 4. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.286.

³DİE, Gayri Safi Milli Hasıla- Kapsam, Yöntem ve Kaynaklar, Yayın No:1710, Ankara, Kasım 1994, s.3.

yukarıdaki kavramlar arasında bir ayrıma gitmeden genel olarak hepsini ifade eden bir biçimde de kullanılabilir⁴.

Milli gelir bir ulusu meydana getiren insanların belli bir dönemde, genellikle bir yıl içinde yarattıkları mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Burada mal ve hizmet şeklindeki görünüşü nedeniyle, bu toplam değere milli hasıla denilebileceği gibi, üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak ve girişimci) o yıl kullanabilecekleri satın alma gücünü açıkladığı için milli gelir de denilebilmektedir. Günümüz iktisatçıları milli geliri yukarıdaki gibi tek ve yalın bir ifadeye bağlamak yerine, ekonomisinin yıllık faaliyet sonucunu topyekün kapsayan genel bir kavramdan hareket ederek yapılan ayrıntılı bir sınıflama ile yerini ve anlamını belirtmek konusunda birleşmişlerdir. Bu genel kavram milli hasıladır. Milli hasıla, bir ülkedeki üretim faktörlerinin bir yıl içinde yarattıkları mal ve hizmetlerin toplam değeridir⁵.

Üretim sonucunda elde edilen hasılanın nicel ve nitel ölçüler bakımından aynı olmaması, ortak bir ölçü birimi ile ifade edilmelerini zorunlu kılmaktadır. Çeşitli üretim alanlarından elde edilen hasılanın toplanabilmesi için tek ortak ölçü, o yılki piyasa fiyatlarıdır⁶. Yukarıdaki milli hasıla tanımında " mal ve hizmetlerin toplamı yerine toplam değeri" denilmesinin sebebi de burada yatmaktadır.

Milli hasılayı tek değil, bakış açısına göre farklı şekillerde ifade etmek mümkündür. Bir açıdan görünüşüyle milli hasıla üretim faktörlerinin yıl içinde meydana getirdikleri hasılayı, yani toplam ürünü ifade eder. Diğer bakımdan milli hasıla, üretime katılan faktörlerin üretken hizmetleri karşılığı elde ettikleri satın alma gücünü, kısaca gelirleri toplamını verir. Milli hasıla yılın harcamaları toplamı olarak da göz önüne alınabilir. Çünkü milli hasıla içinde yer alan mal ve hizmetler kişiler, firmalar ve devletin bu amaç için yaptıkları harcamalarla meydana getirilmiş olmaktadır. Aynı şekilde, üretim faktörlerinin gelirleri de ürettikleri mal ve hizmetleri satın alanların harcamalarıyla meydana gelmektedir. Dikkat edileceği gibi, burada ifade edilen, ayrı ayrı kavramlar değil, aynı kavramın farklı açılardan görünüşleridir⁷.

⁴Tevfik PEKİN, *Makro Ekonomi*, 4.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1996, s.67.

⁵Tezer ÖÇAL, *İktisat*, Gazi Üni. Yayın No:44, İ.İ.B.F. Yayın No:28, Ankara, 1984, s.393-394.

⁶Ertan OKTAY, *Makro İktisat, Teori ve Politikası*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998, s.15-16.

⁷Sabri ÜLGENER, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, 6.Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1980, s.24-25.

1.1.1. Milli Gelirle İlgili Kavramlar

Yukarıda milli gelirle ilgili olarak yapılan genel bir açıklamadan sonra şimdi de milli gelir ile ilgili kavramlar üzerinde duralım.

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)

Gayri safi milli hasıla, bir ülkeden belirli bir dönemde (genellikle bir yıl) üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları cinsinden toplam parasal değeridir. Yani üretilen mal ve hizmetler ile bu mal ve hizmetlerin fiyatlarının çarpımları toplamı GSMH'ye eşittir⁸.

Bu tanımında dikkat edilmesi gereken bir nokta “nihai mal ve hizmetler” kavramıdır. GSMH'nin kapsamına giren nihai mal ve hizmetler, belli bir dönemde üretilen ve o dönemde tekrar üretim sürecine girerek başka bir mala dönüşmemiş olan (yani ara malları dışında kalan) ve gerek üretici ve gerekse tüketicinin kullanımına hazır olan bütün mal ve hizmetleri ifade etmektedir. Ancak ekonomide belli bir dönemde üretilen malların ara malı-nihai mal şeklinde gruplandırılması ve bu şekilde GSMH'nin ölçülmesi pek kolay değildir. Çünkü bir mal, kullanım biçimine bağlı olarak bazı durumlarda ara malı, bazı durumlarda da nihai mal olarak değerlendirilecektir. Örneğin fırıncı tarafından kullanılarak ekmeğe dönüşen ve böylece ekmeğin değeri içine katılmış bulunan un ara malı; buna karşılık, evde kullanılmak üzere satın alınan (tüketime konu olan) veya ele alınan dönemde üretim sürecine girmeksizin stoklanan yada ihraç edilen un nihai mal olarak kabul edilecektir⁹.

Safi Milli Hasıla (SMH)

Mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan sermaye malları zamanla eskimekte ve aşınmaktadır. Aşınan bu kısımlar, aslında üretilen malların içerisine intikal etmektedir. Bu nedenle üretilen mal ve hizmetlerin gerçek miktarının hesaplanabilmesi için, üretime katılan teçhizatın aşınma payları yani

⁸DİNLER, a.g.e., s.288-289.

⁹Nevzat GÜRAN, *Makro Ekonomik Analiz*, 2.Baskı, Anadolu Mat., İzmir, 1999, s.5.

amortismanların GSMH'dan çıkarılması gerekmektedir. GSMH'dan amortismanlar çıkarılınca geriye safi milli hasıla kalacaktır¹⁰.

Buradan hareket ederek SMH'yi, bir ekonomide belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin net değerlerinin toplamı olarak tanımlamak mümkündür. O halde,

$$\text{SMH (piyasa fiyatlarıyla)} = \text{GSMH (piyasa fiyatlarıyla)} - \text{Amortismanlar}$$

şeklinde yazabiliriz. Burada GSMH ve SMH kavramlarının yanına piyasa fiyatlarıyla olduğunu belirten açıklamalar konulmuştur. Çünkü gerek GSMH ve gerekse SMH, üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla çarpımından oluşan değerlerin toplamıdır. Bu nedenle gerek istatistiklerde ve gerekse ilgili yayınlarda bu kavramlar piyasa fiyatlarıyla GSMH ve piyasa fiyatlarıyla SMH olarak yer alırlar¹¹.

Mili Gelir (MG)

SMH'den fertlerin gelirine intikal etmeyip hazineye intikal eden vasıtalı (dolaylı) vergiler çıkarıldıktan sonra, geriye üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, girişimci) üretici hizmetleri karşılığı elde ettikleri gelirlerin toplamına (ücret+faiz+rant+kar) ulaşılır ve buna milli gelir denir. O halde,

$$\text{MG} = \text{SMH (piyasa fiyatlarıyla)} - \text{Vasıtalı Vergiler}$$

şeklinde yazılabilir.

MG, SMH'nin faktör fiyatlarıyla ifadesi olduğundan, milli gelire faktör fiyatlarıyla SMH de denilebilir¹².

Sonuç olarak GSMH, ekonominin toplam üretim gücünü, SMH net ekonomik başarıyı, milli gelir ise ülke sakinlerinin ortalama gelir ve satın alma gücü seviyesini

¹⁰ACAR, a.g.e., s.196.

¹¹PEKİN, a.g.e., s.72-73.

¹²Cafer UNAY, *Makro Ekonomi*, 5. Baskı, Uludağ Üni. Basımevi, Uludağ Üni. Güçlendirme Vakfı Yayın No:71, U.Ü. İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi No:72, Bursa, 1993, s.20.

açıklamaktadır. Bu nedenle, milli gelir ekonomik refah ölçüsü olarak kullanılmaktadır¹³.

Kişisel Gelir

Milli gelir toplamı, üretim sürecine katılan üretim faktörü sahiplerinin kazandıkları gelirin bir ölçüsü olmasına rağmen, cari gelir döneminde kişilerin fiilen ellerine geçen parasal geliri göstermez. Çünkü, kazanılmış gelirin tümü aynen faktör sahiplerinin eline geçmediği gibi, yine bazı kişiler üretim sürecine katılmadıkları halde gelir elde etmektedirler¹⁴.

Milli gelirden hareketle kişisel geliri hesaplamak için devletin kişilere yapmış oldukları sübvansiyon ve transfer harcamalarını milli gelir rakamlarına ilave etmek, ancak kişilerin ödedikleri çeşitli kesintiler (emeklilik ve sigorta aidatları v.b. gibi sosyal kesintiler) ile hak ettikleri halde ellerine geçmeyen gelirlerini (kurumlar vergisi ve dağıtılmayan şirket karlarını) milli gelir rakamlarından çıkartmak gerekmektedir.

O halde kişilerin paylaşabileceği milli geliri ifade eden kişisel geliri şu şekilde ifade edebiliriz:

$$\text{Kişisel Gelir} = \text{Milli Gelir} + (\text{Transfer harcamaları} + \text{Sübvansiyonlar}) - (\text{Kurumlar vergisi} + \text{Dağıtılmayan şirket karları} + \text{Sosyal kesintiler})^{15}$$

Kullanılabilir Gelir (Harcanabilir Gelir)

Kişisel gelirden doğrudan doğruya devlete ödenen vasıtasız vergiler (gelir vergisi, veraset vergisi gibi) çıkarıldıktan sonra kalan kısma kullanılabilir gelir denir. Diğer bir ifade ile kullanılabilir gelir kişilerin şahsi amaçları için serbestçe kullanılabilecek nihai gelirdir¹⁶. O halde,

¹³DİE, 1994, s.6.

¹⁴Sevgi GÜRAN, *Makroekonomik Analize Giriş, Ulusal Gelir- Faktör Kullanımı*, Der Yayınları, Yayın No:56, İstanbul, 1989, s.42.

¹⁵DİNLER, a.g.e., s.294-295.

¹⁶Rasih DEMİRCİ, Rauf ARIKAN ve İ.Burhan ERDOĞAN, *Genel Ekonomi (Mikro-Makro)*, 2.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998, s.268.

Kullanılabilir Gelir = Kişisel Gelir - Vasıtasız (Dolaysız) Vergiler

şeklinde ifade edebiliriz.

Kişi Başına Milli Gelir

Toplam milli gelir rakamları tek başına bir ülkenin genel refah seviyesi hakkında tam bir bilgi verememektedir. Bu konuda daha iyi bir fikir edinebilmek için, milli gelirden o ülke fertlerine isabet eden kısmı bilmek gerekmektedir. Milli gelir o ülkenin nüfus miktarına bölünürse kişi başına milli gelir bulunur¹⁷.

Nominal Milli Gelir- Reel Milli Gelir

Nominal milli gelir, belli bir yılda üretilen nihai mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla ifadesidir. Diğer bir deyişle, bir yılda elde edilen mal hizmetlerin parasal ifadesine nominal milli gelir adı verilir. Örneğin 1982 yılında üretilen mal ve hizmetler, 1982 yılının piyasa fiyatlarıyla çarpılarak nominal milli gelir bulunur¹⁸.

Milli gelirdeki artışlar bir refah ölçüsü olarak kullanılmak isteniyorsa nominal milli gelir rakamları kullanılarak yapılan karşılaştırmalar bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Çünkü nominal milli gelirdeki artışlar sadece mal ve hizmet miktarındaki artıştan değil, aynı zamanda fiyatlardaki yükselmelerden de ileri gelebilir. Bu nedenle, reel milli gelirin hesaplanması gerekmektedir¹⁹.

Belirli bir yılın fiyatları esas alınarak hesaplanan milli gelire ise reel milli gelir adı verilmektedir. Diğer bir deyişle, reel milli gelir sabit fiyatlarla hesaplanan milli gelirdir. Burada sabit fiyatlar, temel olarak alınan yılın fiyatlarıdır. Uygulamada reel milli geliri hesaplamak için fiyat endekslerinden yararlanmaktadır. Fiyat endekslerinde belli bir yıl temel yıl (baz yılı) olarak alınır ve o yılın fiyat endeksi 100

¹⁷ ACAR, a.g.e., s.198.

¹⁸ Ali ÖZGÜVEN, *İktisat Bilimine Giriş*, 6.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991, s.421.

¹⁹ DEMİRCİ, ARIKAN ve ERDOĞAN, a.g.e., s.268-269.

ile ifade edilir. Baz yılı izleyen yıllardaki fiyat artış ve azalışları ise endekse ilave edilir²⁰. İşte bu şekilde elde edilen fiyat endeksine milli gelir deflatörü denir.

Nominal milli geliri reel gelire dönüştürmek için, söz konusu yıldaki nominal milli gelir rakamı, o yılın, baz yılına göre elde edilen milli gelir deflatörüne bölünerek, 100 ile çarpılır. Yani,

$$\text{Reel MG} = \frac{\text{Nominal MG}}{\text{Milli Gelir Deflatörü}} * 100$$

şeklinde hesaplanır.

Bu şekilde hesaplana reel milli geliri göz önüne alarak, yıllar itibarıyla ortaya çıkan gerçek değişimleri saptamak, dolayısıyla ekonomik büyüme ve refah artışı ile ilgili sağlıklı veriler elde etmek mümkün olmaktadır²¹.

1.1.2. Milli Gelir Hesaplama Yöntemleri

Milli gelir, üretim yöntemi, gelir (paylaşım) yöntemi ve harcama yöntemi olmak üzere üç farklı yöntemle hesaplanmaktadır.

Üretim Yöntemi:

Üretim yönteminin hareket noktası, ekonominin üretici kesimlerinin bir yıl içinde ürettiği nihai mal ve hizmetlerin üretim miktarı ile fiyatlarının çarpılması yoluyla bulunacak değerlerin toplanmasıdır²².

Nihai malların tespit edilmesinde karşılaşılan daha öncede belirttiğimiz bazı güçlüklerden dolayı, milli gelir hesaplamalarında diğer bir yöntem olan katma değer yöntemi de kullanılmaktadır.

²⁰Erol MANİSALI, *İktisada Giriş*, İstanbul Üni. Yayın No:2295, İktisat Fakültesi No:390, İstanbul, 1977, s.155.

²¹DİNLER, a.g.e., s.297-298.

²²Özhan ULUATAM, *Makro İktisat*, S Yayınları, Ankara, 1980, s.20.

Bu yöntemde, ekonominin bütün kesimlerini ayrı ayrı ele almak ve her birinin üretimini saptamak oldukça güç olduğundan, genellikle ekonominin, tarım, sanayi, inşaat, ticaret, ulaştırma gibi belli sektörlerle ayrılması ve bu sektörlerin toplam üretime katkısının belirlenmesi yoluna gidilmektedir²³.

Herhangi bir üretim birimi veya sektörün katma değeri, terimin de ima ettiği gibi, söz konusu üretim birimi veya sektörün, ürettiği mala kattığı değer anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir üretim biriminin katma değerine ulaşmak için, söz konusu birimin toplam üretim değerinden bu üretimi gerçekleştirmek için kullanılan ara girdilerin değerinin çıkarılması gerekmektedir. Ekonomideki tüm üretim birimlerinin bu şekilde hesaplanan katma değerleri toplandığında, ekonominin ele alınan dönemdeki toplam hasılası elde edilmiş olmaktadır²⁴.

Gelir Yöntemi:

Milli gelir kişilerin üretici hizmetleri karşılığında elde ettikleri gelirlerin toplamı olduğuna göre, her bireyin bu suretle kazandığı gelirini saptayıp bunları toplamak suretiyle milli geliri hesaplamak mümkündür²⁵.

Bir toplumda mevcut üretim faktörleri dediğimiz emek, sermaye, toprak ve müteşebbis birlikte iktisadi faaliyetlere katılarak milli geliri meydana getirirler ve daha sonra da tüm üretim faktörleri sahipleri bu gelirden pay almak suretiyle milli geliri paylaşırlar. Emek, sermaye, toprak ve müteşebbis faktörünün milli gelirden aldıkları pay sırasıyla, ücret, faiz, rant ve kardır. O halde, bir ekonomide, belli bir dönemde, fertlerin ücret, faiz, rant ve kar şeklinde elde ettikleri gelirlerin toplamı milli geliri vermektedir²⁶.

Gelir yöntemiyle milli gelirin hesaplanmasında, sadece üretim faaliyetine katılanların gelirleri toplanmaktadır. Bu nedenle, örneğin mal varlığının satılmasıyla

²³Tamer İŞGÜDEN, *Makro İktisat*, 3.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1988, s.33.

²⁴Nevzat GÜRAN, a.g.e., s.3.

²⁵Zeyyat HATİPOĞLU, *Makro İktisada Giriş*, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 1996, s.26.

²⁶Aydın TÜRKBAL, *İktisada Giriş*, Dicle Üni. Hukuk Fakültesi Yayınları No:9, Diyarbakır, 1993, s.325-326.

elde edilen gelirler, emeklilik ve işsizlik ödemeleri gibi transfer ödemeleri milli gelir hesaplarına katılmazlar²⁷.

Harcama Yöntemi:

Bu yöntemin esasını, ekonomide belli bir dönemde nihai mal ve hizmetlere yapılan harcamaların hesaplanması teşkil etmektedir. Üretim faktörü sahipleri elde ettikleri geliri üretilen mal ve hizmetlerin alımına harcayacaklarına göre, bu harcamalar, üretim yöntemiyle bulunan değere ve üretim faktörleri gelirine eşit olmaktadır. Bu noktada, kişilerin elde ettikleri gelirin bir kısmını harcamayıp tasarruf etmeleri nedeniyle gelirlerle harcamalar arasında farklılık olabileceği düşünülebilir. Ancak, harcama kalemlerinden birisini oluşturan yatırımların, uygun bir şekilde tanımlanması bu farkı ortadan kaldırarak, harcama-gelir eşitliğinin daima gerçekleşmesini sağlamaktadır. Yatırımların, o dönemde üretilen mallardan satılmayıp elde kalanları, yani stok artışlarını da kapsayacak şekilde tanımlanması halinde yatırımlarla birlikte toplam harcamalar, o dönemde yaratılan gelire eşit olmaktadır²⁸.

Bu durumda nihai mallara yönelik harcamalar genel olarak, tüketim (C) ve yatırım (I) harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Milli gelir Y ile gösterildiğinde harcamalar yöntemine göre milli gelir şu şekilde gösterilebilir²⁹:

$$Y = C + I$$

Ancak yukarıdaki harcama kalemlerine devlet ve dış alem harcamaları da ilave edildiğinde, harcamalar yönünden milli gelir aşağıdaki gibi ifade edilir,

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

burada C özel tüketim harcamalarını, I özel yatırım harcamalarını, G devlet harcamalarını, X ihracatı, M ise ithalatı göstermektedir.

²⁷UNAY, a.g.e., s.44.

²⁸ULUATAM, a.g.e, s.21.

²⁹Uçkun GERAY, *Ekonomi*, İstanbul Üni.Yayın No:3870, İstanbul, 1994, s.161.

Harcamalar yöntemiyle milli gelirin hesaplanmasında, doğru olarak tespit edilmesi en zor olan, özel tüketim ve özel yatırım harcamalarıyla ilgili rakamlardır. Diğer harcama kalemlerine ait bilgileri devlet bütçesinden ve dış ticaret istatistiklerinden sağlıklı bir şekilde elde etmek mümkündür. Ancak özel tüketim ve özel yatırım harcamaları ise aile bütçesi araştırmalarına ve firmalara uygulanan anketlere dayanılarak elde edilebilmektedir³⁰.

1.1.3. Ekonomik Bir Gösterge Olarak Milli Gelirin Önemi

Milli gelir rakamlarının ekonomik bir gösterge olarak taşıdığı önemi maddeler halinde sıralayabiliriz³¹:

1- Milli gelir bir ülke ekonomisinin büyüüp büyümediğini gösterir. Ekonomik büyüme, bir ülkede üretim faktörleri miktarının artması, üretim kapasitesinin büyümesi ve böylece bir önceki dönemem göre daha çok mal ve hizmet üretilmesidir. Bunun en iyi göstergesi de GSMH rakamlarıdır. Yani bir ülkenin büyüme hızı, milli gelirinde ya da GSMH'indeki yıl içindeki artışa eşittir. Ancak, ülke nüfusu dikkate alınmadan milli gelirdeki yıllık artış hesaplandığında elde edilen artış, brüt (gayri safi) büyüme hızını vermektedir. Ancak söz konusu ülkede yıllık nüfus artışı, brüt büyüme hızından çıkarıldığında, net büyüme hızı elde edilmektedir³².

2- Milli gelir bir ülkenin refah düzeyinin göstergesi olarak kullanılmaktadır. Refah, milli gelirden kişilere isabet eden mal ve hizmet miktarının artmasıdır. Mal ve hizmet miktarı arttıkça kişilerin refah düzeyi de yükselmektedir³³.

Refah düzeyinin göstergesi olarak toplam milli gelir değil, fert başına milli gelir verileri kullanılmaktadır. Ancak fiyat hareketlerinin aldatıcı etkisinden kaçınmak için fert başına reel milli geliri hesaplamak gerekmektedir. Eğer bir ülkede fert başına reel milli gelir yılda yıla artış gösteriyorsa, o ülkede genel refah düzeyinin

³⁰DEMİRCİ, ARIKAN ve ERDOĞAN, a.g.e., s.267.

³¹PEKİN, a.g.e., s.96.

³²DİNLER, a.g.e., s.296.

³³ÖZGÜVEN, a.g.e., s.425.

yükseldiği söylenebilir³⁴.

Ancak, bir ülkede fert başına milli gelirdeki artış, tek başına refah düzeyindeki artışı göstermek bakımından yeterli değildir. Fert başına reel milli gelirdeki artış yanında gelir dağılımı ve gelir dağılımının ne derecede adil olduğu da önemlidir. Eğer bir ülkede fertler arasında gelir açısından çok büyük farklar varsa ve milli gelirin büyük bir bölümü az sayıda fertlerin elinde toplanmışsa, milli gelir ve fert başına milli gelir seviyesi yüksek olsa bile, halkın büyük çoğunluğunun geliri düşük demektir ve bu durumu genel refah seviyesinin artışı şeklinde yorumlamak yanlış olur³⁵.

3- Milli gelir ekonominin yapısı ve potansiyeli hakkında da fikir vermektedir. Milli gelirin sektörel dağılımı yani tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH içindeki payları ve bunların zaman içindeki gelişimi, ekonominin yapısı ve yapısal gelişimi hakkında bilgi veren önemli göstergelerdir. GSMH'nın çeşitli harcama kalemleri itibarıyla dağılımı da, ekonominin genel dengesini, talep yapısını ve gelişimini, kamu açıklarını ve dış açıkların durumunu ve ekonominin dışa açıklık derecesini göstermesi bakımından önem taşımaktadır³⁶.

4- Milli gelir, ülkeler arası ekonomik karşılaştırmalarda kullanılması bakımından da önemli bir ekonomik göstergedir. Eğer söz konusu ülkelerin üretim potansiyeli veya ekonomik gücü karşılaştırılmak isteniyorsa bu durumda fert başına gelir yerine o ülkelerin GSMH rakamlarının dikkate alınması gerekmektedir³⁷.

Ancak bu tür karşılaştırmaları yaparken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Milli gelir hesaplama teknikleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ayrıca ülkelerarası milli gelir karşılaştırmaları yapabilmek için, her ülkenin milli para cinsinden ifade edilen milli gelir rakamlarının ortak bir para birimi ile ifade edilmesi gerekmektedir. İşte ülkelerin milli gelir büyüklüklerinin ortak bir para birimi ile ifade edilmesi sırasında hangi döviz kurunun kullanılacağı konusu da

³⁴ACAR, a.g.e., s.206.

³⁵Süreyya HİÇ, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s.4.

³⁶Nevzat GÜRAN, a.g.e., s.29.

³⁷ACAR, a.g.e., s.209.

önemli bir sorun teşkil etmektedir³⁸.

1.2. MİLLİ GELİRİN OLUŞUMU VE DENGİ DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Milli gelirin oluşumu ve denge düzeyinin belirlenmesi, dışa kapalı ve dışa açık ekonomilerde farklılık göstermektedir. Bu farklılık dışa açık ekonomilerde ihracat ve ithalat büyüklüklerinden kaynaklanmaktadır.

1.2.1. Dışa Kapalı Ekonomide Milli Gelirin Oluşumu ve Denge Düzeyinin Belirlenmesi

Denge milli gelir düzeyinin belirlenmesine geçmeden önce milli gelirin unsurları olan tüketim, tasarruf ve yatırım kavramları hakkında kısa bir bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

Tüketim harcamaları, bir ekonomide fertlerin ihtiyaçlarını doğrudan tatmin edecek mal ve hizmetleri satın almak amacıyla yaptıkları nakdi harcamaların toplamıdır. Tüketim harcamaları milli gelirin artan bir fonksiyonudur. Yani, milli gelir arttıkça tüketim artar, milli gelir azaldıkça tüketim daralır. Milli gelir ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki doğrusal bir fonksiyon olarak şu şekilde ifade edilebilir:

$$C = C_0 + c Y$$

Burada C toplam tüketim harcamalarını, C_0 gelirden bağımsız tüketim harcamalarını, c marjinal tüketim eğilimini, Y ise milli geliri göstermektedir³⁹.

Marjinal tüketim eğilimi, gelirden meydana gelen bir değişimin (ΔY), tüketim harcamalarında yol açtığı değişimi (ΔC) göstermektedir. Marjinal tüketim eğilimi, $c = \Delta C / \Delta Y$ olarak formüle edilmektedir. Ortalama tüketim eğilimi ise, bir ekonomide toplam gelirin ne kadarının tüketim harcamalarına ayrıldığını göstermektedir. Ortalama tüketim eğilimi, C / Y şeklinde hesaplanmaktadır⁴⁰.

³⁸Nevzat GÜRAN, a.g.e., s.29.

³⁹Erdoğan ALKİN, *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Üni. Yayın No:210, İktisat Fakültesi No:362, İstanbul, 1975, s.82-83.

⁴⁰ULUATAM, a.g.e., s.98.

Tasarruf ise gelirin tüketime gitmeyen kısmı olarak tanımlanmaktadır. Milli gelir kullanılış yönünden tüketim harcamaları ile tasarrufların toplamı olarak tanımlanabildiğine göre, tasarruflar da milli gelirin artan bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Tasarruflar ile milli gelir arasındaki bu fonksiyonel ilişki şu şekilde ifade edilmektedir:

$$S = S_0 + s Y$$

Burada S toplam tasarrufları, S_0 gelirden bağımsız tasarrufları, s ise marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir. Marjinal tasarruf eğilimi, toplam tasarruflardaki değişimin, milli gelirdeki değişmeye oranı olup, $s = \Delta S / \Delta Y$ olarak ifade edilmektedir. Ortalama tasarruf eğilimi ise, bir ekonomide yaratılan milli gelirin ne kadarının tasarruf edildiğini gösterir ve S/Y olarak ifade edilir.

Bir ekonomide, marjinal tüketim eğilimi (c) ile marjinal tasarruf eğiliminin (s) toplamı bire eşittir. Yani $c+s=1$ dir⁴¹.

Makro ekonomik anlamda yatırım kavramı, belli bir dönemde ekonominin sermaye stokundaki aşınma ve eskimleri gidermeye yönelik harcamaları (ikame yatırımları) ve söz konusu stoka yapılan ilaveleri (net yatırımları) ifade etmekte, tahvil hisse senedi gibi menkul kıymetlerin satın alınması (plasman, mali yatırım) ve mevcut sermaye mallarının el değiştirmesi biçimindeki işlemleri kapsamamaktadır⁴².

Yatırım harcamaları, mevcut makine ve teçhizata; mevcut bina, yol v.b. inşaatlara; firmaların hammadde, yarı mamul ve mamul stoklarına ilaveler olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır. Diğer yandan yatırımlar, otonom ve uyarılmış olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Otonom yatırımlar, gelir düzeyinden bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Milli gelirden bağımsız oldukları için otonom yatırımlar $I=I_0$ olarak ifade edilmekte ve yatay eksene paralel bir doğru şeklinde gösterilmektedir⁴³. Milli gelir düzeyi tarafından belirlenen, toplam talep ve gelir düzeyi arttıkça artan yatırımlar ise uyarılmış yatırımlardır. Bu durumda otonom ve

⁴¹TÜRKBAL, a.g.e., s.343-344.

⁴²Nevzat GÜRAN, a.g.e., s.102.

⁴³GERAY, a.g.e., s.178-179.

uyarılmış yatırımları kapsayan toplam yatırım fonksiyonu,

$$I = I_0 + i Y$$

olarak ifade edilmektedir. Burada I_0 , otonom yatırımları; iY ise uyarılmış yatırımları göstermektedir. Fonksiyonun doğrusal olarak alınması nedeniyle i katsayısı marjinal yatırım eğilimini ($\Delta I / \Delta Y$) ifade etmektedir⁴⁴.

Otonom yatırımlar daha çok devlet tarafından yapılmakta olup, bu nedenle kar amacı güdülmemektedir. Müteşebbisler ise, ancak karlı buldukları takdirde yatırım yapmak istemektedirler. Yatırım gelecekteki üretimi arttırmak için yapıldığından, müteşebbisler gelecek hakkında ne kadar iyimser düşünüyorlarsa, yani yatırımlardan umulan gelir ne kadar büyükse yatırımlarda o kadar fazla olacaktır. Bu bakımdan müteşebbisler yatırım kararı verirken, yatırımların karlılığı anlamına gelen sermayenin marjinal verimliliği ile cari faiz oranını karşılaştırmaktadır. Çünkü müteşebbis yatırım yapmak amacıyla ödünç aldığı sermaye için bir faiz ödeyecektir, hatta yatırım için kullandığı sermaye kendisine ait olsa bile alternatif maliyeti söz konusu olacaktır. Bu durumda, sermayenin marjinal verimliliği faiz oranından büyük olduğu sürece müteşebbisler yatırım yapmaya devam edeceklerdir⁴⁵.

Milli gelirin unsurları hakkında verilen kısa bilgiden sonra şimdi de kapalı ekonomide milli gelir dengesinin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışalım. Denge milli gelir düzeyinin belirlenmesi konusunda Klasik iktisatçılar ve Keynes farklı görüşler ileri sürmektedir.

Klasikler, düzgün işleyen piyasa mekanizması sayesinde, ekonominin daima tam istihdamda dengeye geleceğini savunmaktadırlar. Klasikler bu durumu "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde ifade edilen Say Yasası ile açıklamaktadırlar⁴⁶. Ancak Birinci Dünya Savaşını izleyen dönemde, özellikle 1929 yılında başlayan büyük dünya bunalımının etkisiyle, gelişmiş ve batı ülkelerinde sürekli ve yaygın bir nitelik alan işsizlik ile otomatik tam istihdam görüşünü bağdaştırmak artık imkansız bir hale

⁴⁴Nevzat GÜRAN, a.g.e., s.110.

⁴⁵ACAR, a.g.e., s.250.

⁴⁶Ömer DEMİR, Kurumcu İktisat, Vadi Yayınları:56, Toplum Dizisi:26, Ankara, 1996, s.24.

gelmişti⁴⁷. İşte 1929 yılında ortaya çıkan büyük dünya bunalımı Klasiklerin bu düşüncelerini yıkarak Keynes tarafından yeni bir istihdam teorisinin ortaya atılmasına olanak vermiştir. Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde öne sürdüğü fikirler kısa zamanda kabul görüp ekonomide bir devrim yaratmıştır.

Keynes, ekonomiyi tam istihdama götüren güçlü eğilimler olmadığını, tam tersine gerçek hayatta olağan durumun eksik istihdam dengesi olduğunu ileri sürmektedir. Keynes teorisinin temelini toplam talep kavramı oluşturmaktadır. Keynes'e göre fiyatlar Klasiklerin söylediği gibi esnek değil, yapışkandır (yani nominal GSMH'deki her değişmeye tam olarak cevap verecek kadar esnek değildir). Dolayısıyla toplam talepteki herhangi bir değişim üretim ve istihdamda değişmeye neden olmaktadır. Bu durumda, Keynes'e göre bir ekonomide eksik istihdamın temel nedeni mal ve hizmetler için yapılan harcamaların yani toplam talebin yetersiz olmasıdır. Bu nedenle eksik istihdamı ortadan kaldırmak için toplam talebin artırılması gerekmektedir. Yani Keynes teorisine göre denge gelir düzeyi ekonomideki toplam talebe bağlıdır⁴⁸.

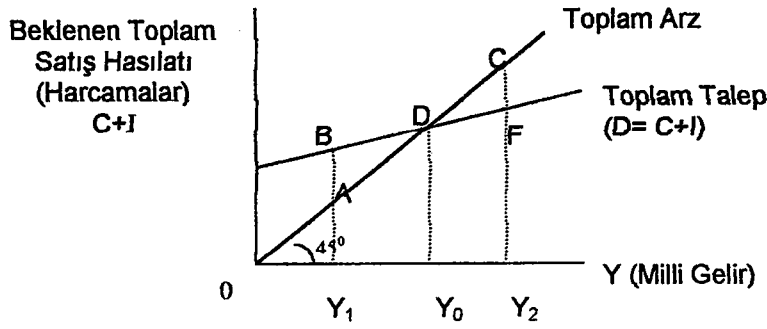
Denge milli gelirinin belirlenmesinde, milli gelir hesaplama yöntemlerinin uzantısı olarak iki farklı yöntem başvurulmaktadır. Bunlardan birincisi, toplam arz-toplam talep yöntemi, ikincisi ise tasarruf-yatırım eşitliği yöntemidir⁴⁹.

Devlet faaliyetlerinin ve dış ekonomik ilişkilerin olmadığı bir ekonomide denge milli gelir düzeyinin belirlenmesini, önce toplam arz-toplam talep, daha sonrada tasarruf-yatırım eşitliği yöntemine göre incelemeye çalışalım.

⁴⁷ ALKIN, 1975, s.79.

⁴⁸ İlker PARASIZ, (a), **Makro Ekonomi (Teori ve Politika)**, 7.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.45.

⁴⁹ DİNLER, a.g.e., s.317.

Şekil 1: Kapalı Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Toplam Arz-Toplam Talep Yöntemi)

Şekildeki 45 derecelik doğru toplam arzı göstermektedir. Toplam arz eğrisi farklı istihdam düzeylerindeki milli gelir miktarının gerçekleşmesi için, milli gelir hacmine eşit bir toplam satış hasılatının gerçekleşmiş, ekonomide o miktar bir harcamanın yapılmış olması gerektiğini göstermektedir. İşte toplam arz eğrisinin 45 derecelik bir doğru halinde seyretmesinin nedeni de burada yatmaktadır. Bilindiği gibi 45 derecelik doğru bir eksenindeki değerleri, bir diğer eksenindeki aynı değerlere eşitleyen noktaların geometrik yeridir. Bu nedenle toplam arz eğrisi X ve Y eksenlerine eşit uzaklıkta bir doğru şeklinde seyretmekte ve üretilen mal ve hizmet miktarını (milli gelir), bunların satın alınması için yapılan harcamalara eşitlemektedir⁵⁰.

Bir ülkede, üretim faktörlerinin tam istihdam sınırına varıncaya kadar, talepteki her artış arzı da peşinden sürüklemektedir. Bu nedenle, milli gelir denge düzeyinin belirlenmesinde esas etken toplam taleptir. Toplam talep, makro analizlerde, denge gelir seviyesinin belirlenmesinde etkili anlamına gelen efektif talep olarak da tanımlanmaktadır. Devlet faaliyeti olmayan kapalı bir ekonomide toplam talep (D), belli bir dönemde tüketim (C) ile yatırım (I) harcamalarının toplamıdır. Toplam talep şu şekilde ifade edilmektedir⁵¹:

$$D = C + I$$

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Keynes'e göre denge milli geliri toplam talebin toplam arza eşit olduğu düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durumda, Şekil 1'de

⁵⁰PEKİN, a.g.e., s.145-146.

⁵¹TÜRKBAL, a.g.e., s.332.

denge gelir, düzeyi toplam arz ile toplam talep ($C + I$) doğrusunun kesiştiği D noktasına karşılık gelen Y_0 gelir düzeyinde belirlenmektedir. D noktası 45 derecelik arz doğrusu üzerinde olduğundan, toplam talep (DY_0), milli gelire eşittir. Keynes toplam talebin toplam arza eşit olduğu noktadaki talebe efektif talep demektir. D denge noktasında toplam talebi oluşturan harcamalar ($C+I$), gerçekleştirilen milli gelire (Y_0) eşittir. Böylece, milli gelirle harcamalar arasında beklenen ilişki, D noktasında artık gerçekleşen ilişki şekline dönüşmüştür⁵².

Y_0 mili gelir düzeyi kararlı bir dengeyi göstermektedir. Başka bir deyişle, ekonomide gelirin Y_0 seviyesinin üstünde veya altında olmasına imkan yoktur. Örneğin gelir seviyesinin Y_1 noktasında olduğu varsayıldığında, bu gelir düzeyinde toplam talep BY_1 , toplam arz ise AY_1 kadar olup, ekonomide AB kadar bir talep fazlalığı vardır. Bu talep fazlalığını karşılayabilmek için müteşebbisler veya firmalar faaliyetlerini genişleterek istihdam ve üretim düzeylerini arttıracaklardır. Üretim arttıkça BY_1 doğrusu DY_0 doğrusuna yaklaşacak ve ekonomideki toplam talep fazlası (AB) azalmaya başlayacaktır. Müteşebbislerin üretimi artırma çabaları talep fazlalığının sıfır olduğu Y_0 gelir düzeyine kadar devam edecektir. Y_0 noktasında toplam arz toplam talebe eşit olup denge tekrar sağlanır⁵³.

Denge gelir düzeyinin Y_2 olması halinde ise, toplam arz toplam talebi CF kadar aşar ve ekonomide bir arz fazlası meydana gelir. Bu arz fazlası nedeniyle müteşebbislerin ellerinde satılmayan mal stokları birikir ve ürettiklerini satamayan müteşebbisler üretimlerini, dolayısıyla faktör taleplerini ve istihdam seviyelerini kısarlar. Bu durum arz fazlasının sıfır olduğu D noktasına kadar devam eder ve bu noktada denge tekrar sağlanmış olur⁵⁴.

Toplam arz-toplam talep yöntemiyle denge milli gelirinin oluşumunu inceledikten sonra şimdi de tasarruf-yatırım eşitliği yöntemi ile denge milli gelirinin oluşumunu açıklamaya çalışalım.

⁵²DİNLER, a.g.e., s.320.

⁵³ALKIN, 1975, s.98.

⁵⁴Sevgi GÜRAN, a.g.e., s.211-212.

Kapalı bir ekonomide milli gelirin, yatırım ve tüketim harcamalarının toplamına eşit olduğu ifade etmiştik. Yani,

$$Y = C + I$$

Bu eşitlik üretim yönünden milli geliri göstermektedir. Diğer yandan harcamalar yönünden ifade edildiğinde, yaratılan milli gelirin bir bölümü tüketim harcamaları için kullanılmakta geri kalan kısmı ise tasarruf edilmektedir. Bu söylediklerimiz,

$$Y = C + S$$

olarak formüle edilebilir. Y ile C'nin her iki formülde de aynı olmasından dolayı,

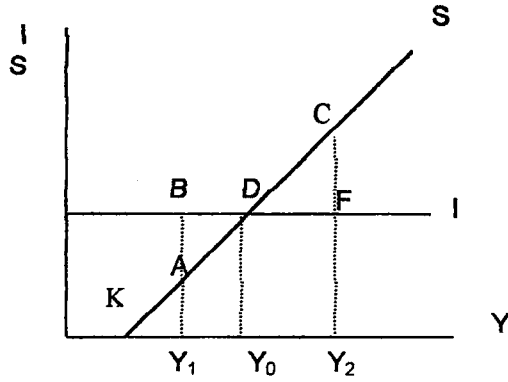
$$I = S$$

eşitliği elde edilir⁵⁵.

Modern ekonomilerde tasarruf kararları binlerce kişi tarafından, yatırım kararı ise devlet ve işadamları tarafından alınmaktadır. Kişilerin tasarruf kararları üzerinde etkili olan başlıca etken kişilerin gelirleridir. İşadamlarının yatırım kararları ise sermayenin marjinal verimliliğine ve geçerli faiz oranına bağlıdır. Bu durumda gelir ile yatırım arasında belirli bir ilişki yoktur. Buradan hareket edilerek, tasarruf ile yatırımın ancak belli bir gelir düzeyinde birbirine eşit olacağı ve dengenin sağlanacağı söylenebilir⁵⁶.

⁵⁵James C. INGRAM, *International Economics*, Second Edition, John Wiley&Sons Inc., Canada, 1986, s.70.

⁵⁶Zeyyat HATİBOĞLU, *Temel Makro İktisat*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yeni İktisat ve İşletme Yönetim Dizisi No:3, Yayın No:381, İstanbul, 1993, s.130.

Şekil 2: Kapalı Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Tasarruf- Yatırım Eşitliği Yöntemi)

Şekil 2'de görüldüğü gibi denge tasarruf ve yatırım doğrularının kesiştiği D noktasında oluşmaktadır. Bu noktada denge milli gelir düzeyi Y_0 dır. Denge milli gelir düzeyinin Y_0 'ın altında, örneğin Y_1 düzeyinde olması halinde, yatırımlar tasarruflardan BA kadar fazla olmaktadır. Bu durum ($I > S$), para arzının artırılması veya iddiharın (gömülemenin) çözülmesi yoluyla sağlanan bir durumdur⁵⁷. $I > S$ olduğu D noktasının solunda, yatırımların fazla olması ekonomide ek gelir ve harcama akımı yaratarak milli gelirin artmasına yol açmakta ve milli gelirdeki bu artış $I = S$ eşitliğinin gerçekleştiği Y_0 düzeyine kadar devam etmektedir.

Benzer şekilde, denge milli gelir düzeyinin Y_0 'ın üstünde, örneğin Y_2 düzeyinde olması durumunda, tasarruflar yatırımlardan CF kadar fazla olmaktadır. Bu durumda ekonomideki tasarrufların bir kısmı yatırıma yönelmemiş ve yastık altına gitmiştir. Tasarrufların bir kısmının kullanılmaması sonucu ekonomide arz fazlası oluşacağından, girişimciler üretimlerini azaltacaklar ve milli gelir düzeyi gerileyecektir. Üretimdeki azalma ve dolayısıyla milli gelirdeki düşüş $I = S$ eşitliğinin gerçekleştiğinin gerçekleştiği Y_0 düzeyine kadar devam edecektir. Keynes'e göre $I = S$ eşitliği ex-ante (dönem başı) değil, ex-post (dönem sonu) anlamda gerçekleşmektedir.⁵⁸

Klasik ve Neoklasik iktisatçılara göre, bir ekonomideki tasarrufların hepsi yatırıma dönüşmektedir ve bu eşitliği sağlayan araç faiz oranıdır. Keynes teorisinde ise tasarruf- yatırım eşitliğini milli gelir dalgalanmaları sağlamaktadır⁵⁹.

⁵⁷ GERAY, a.g.e., s.183.

⁵⁸ DİNLER, a.g.e., s.322.

⁵⁹ Besim ÜSTÜNEL, *Makro Ekonomi*, 5. Baskı, Mısırlı Mat., İstanbul, 1990, s.200.

1.2.2. Dışa Açık Ekonomide Milli Gelirin Oluşumu ve Denge Düzeyinin Belirlenmesi

Milli gelirin oluşumu ve denge düzeyinin belirlenmesi ile ilgili olarak buraya kadar yaptığımız açıklamaların tümü, diğer ülkelerle iktisadi ilişkilerde bulunmayan dışa kapalı ekonomi varsayımına dayanmaktaydı. Oysa, artık günümüzün modern ekonomileri, diğer ülkelerle mal ve hizmet alışverişi şeklinde birçok ilişkilere girmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni, dış ticaretin, taraflara karşılıklı yarar sağlama potansiyeli taşımasıdır.

Bu nedenle, şimdi, çalışma konumuzun temelini oluşturan, dışa açık ekonomilerde milli gelirin oluşumu ve denge düzeyinin belirlenmesi konusunu açıklamaya çalışalım

1.2.2.1. İhracat ve İthalat

İhracat, ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin dış ülkeler tarafından satın alınmasıdır. Yani ihracat, bizim mal ve hizmetlerimize dış ülkelerin yapmış oldukları harcamalardır. Dolayısıyla ülkemizdeki harcama akımına bir katkı oluşturur ve milli geliri arttırıcı bir etki yapar. İthalat ise bir ülkenin dış ülkelerin ürettiği mal ve hizmetleri satın almasıdır. Yani ithalat, yabancı mal ve hizmetlere yapılan ödemelerdir. Bu nedenle ülkenin harcama akımından ayrılan bir sızıntı niteliğinde olup milli geliri azaltıcı bir etki yapar⁶⁰.

Bir ülkenin ihracat seviyesini, yani diğer ekonomilerin ülke mallarına karşı talebini belirleyen çeşitli unsurlar vardır. Bunlar arasında, ihracat yapılan ülkenin gelir seviyesi, ülkenin ürettiği mallara karşı talebin gelir ve fiyat elastikiyeti, ülkenin iç fiyatlarıyla rakip ülkelerin fiyatları arasındaki ilişki, uygulana gümrük politikaları, miktar kısıtlamaları v.d. sayılabilir⁶¹. Gerçektende bir ülkenin ihracatı genellikle kendi ekonomisi ile ilgili değişkenlerden çok uluslararası çevrenin ve ilişki kurduğu ekonomilerin yapısına ve mevcut duruma bağlı olmaktadır. Bu nedenle ihracat makro modellerde genellikle otonom bir değişken olarak kabul edilir ve milli gelir

⁶⁰Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulama)*, 13.Baskı, Kurtiş Mat., İstanbul, 1999, s.435.

⁶¹ULUATAM, a.g.e., s.170.

grafiğinde, diğer otonom değişkenler gibi yatay eksene (gelir eksenine) çizilen paralel bir doğru ile gösterilir⁶².

İthalat ile ülkenin kendi gelir düzeyi arasında ise pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ülkenin gelir düzeyi yükseldikçe dış ülkelerin mallarına olan talebi artabilir. Örneğin yükselen gelir düzeyi dış ülkelerin tüketim mallarına olan eğilimi arttırabilir, yatırım taleplerindeki artış bazı sermaye mallarının ithalatını gerekli kılabilir veya yüksek üretim düzeyinin devamlılığı için bazı hammaddelerin dışarıdan getirilmesi yoluna gidilebilir⁶³.

Milli gelir ile ithalat arasındaki genel ilişkiye ithalat fonksiyonu adı verilmektedir. Milli gelirle ithalat arasında doğrusal bir ilişki olduğu varsayıldığında, ithalat fonksiyonu $M = M_0 + m * Y$ şeklinde ifade edilir. Burada M_0 , gelir düzeyi sıfır olduğu zaman yapılan otonom ithalatı, m ise marjinal ithal eğilimi göstermektedir. Marjinal ithal eğilimi, gelirden meydana gelecek bir değişimin ithalata gidecek kısmını gösterir ve $m = \Delta M / \Delta Y$ olarak hesaplanır. Ortalama ithal eğilimi ise, herhangi bir gelir düzeyinde toplam gelirin ne miktarının ithalata harcandığını belirtir ve M / Y oranı ile gösterilir⁶⁴.

Toplam talebi oluşturan unsurları incelerken, şimdiye kadar ekonominin dışı kapalı olduğunu varsaydık. Bilindiği gibi, kapalı bir ekonomide toplam talep, tüketim (C) ve yatırım (I) harcamalarının toplamı olup, milli gelir denklemi aşağıdaki şekilde gösterilir:

$$Y = C + I$$

Ancak dışı açık bir ekonomide, ülke dışarıya mal ve hizmet satmakta (ihracat) ve yine dışarıdan mal ve hizmet satın almaktadır (ithalat). Bu durumda, ülkenin ürettiği mallara yönelen iç talebin yanına dış talep, yani ihracat (X), iç arzın

⁶²Vural SAVAŞ, *İktisat Politikasına Giriş*, İ.T.İ.A. Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No:301/528, İstanbul, 1978, s.313.

⁶³ŞGÜDEN, 1988, s.132.

⁶⁴Dennis R.APPLEYARD and Algrid J. FIELD, *International Economics*, R.R.Donnely&Sons Company, New York, 1992, s.560.

yanına da dışarıdan alınan mal ve hizmetler, yani ithalat (M) katılacaktır⁶⁵:

$$M + Y = C + I + X$$

Öyleyse dışa açık bir ekonomide milli gelir denklemi, şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y = C + I + (X - M)$$

1.2.2.2. Dışa Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi

Dışa açık bir ekonomide milli gelirin hangi düzeyde dengeye geleceğini, dışa kapalı ekonomi modelinde olduğu gibi, toplam arz-toplam talep ve tasarruf-yatırım eşitliği yöntemi olmak üzere iki ayrı yöntemle açıklamak mümkündür.

Dışa açık bir ekonomide, bir ülkenin ihracatı (X), ülkenin toplam üretiminin dış alem tarafından talep edilen kısmı olduğu için toplam talebi artırırken, ithalat (M) ekonominin kendi üretimi için yaptığı bir harcamayı değil, üretim sonucu yaratılan parasal yurtiçi gelirin yabancı mal ve hizmetler için harcanan kısmını gösterdiği için toplam talebi azaltıcı yönde etkilemektedir⁶⁶.

Buna göre, eğer devlet harcamaları ve vasıtalı vergileri analiz dışında bırakacak olursak, milli gelirin denge koşulu,

$$Y = C + I + (X - M)$$

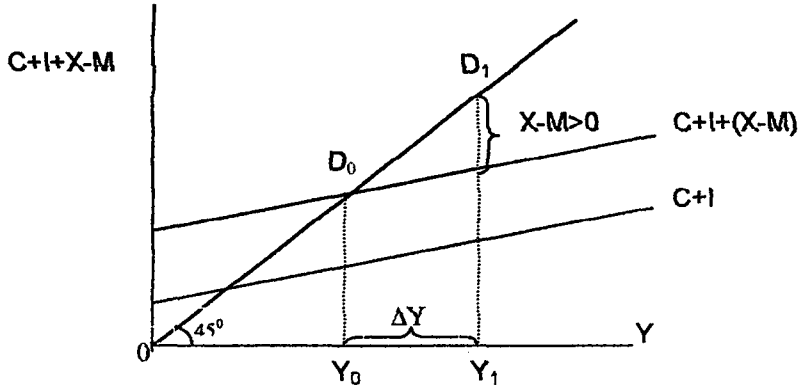
olacaktır. İhracat toplam talebin pozitif bir unsuru olduğu için, $X > M$ ($X - M > 0$) ise, denge gelir seviyesi yükselecek, ithalat toplam talebin negatif bir unsuru olduğu için, $M > X$ ($X - M < 0$) ise denge gelir seviyesi azalacaktır⁶⁷. Şimdi yukarıda yaptığımız

⁶⁵ ALKIN, 1975, s.128.

⁶⁶ Hüseyin KARAKAYALI, *Makro Ekonomi*, 3.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1995, s.77.

⁶⁷ İsmet Doğan KARGÜL, *Makro Ekonomi*, Birsan Yayınları, İstanbul, 1983, s.132.

açıklamaları şekil üzerinde gösterelim.

Şekil 3: Dışa Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Toplam Arz-Toplam Talep Yöntemi)

Şekil 3'den görüleceği gibi, $X-M > 0$ olduğu bir durumda toplam talep doğrusu $X-M$ kadar yukarıya kaymakta ve 45 derecelik toplam arz doğrusunun daha ileride bir noktada keserek (D_1) denge milli gelirini ΔY kadar artırmaktadır⁶⁸.

Dışa açık bir ekonomide, tasarruf-yatırım eşitliği yöntemiyle de denge gelir düzeyi belirlenebilir. Dışa açık bir ekonomide yaratılan yönü ile milli gelir,

$$Y = C + I + X$$

olarak ifade edilmektedir. Kullanım yönünden de yaratılan milli gelirin bir kısmının tüketim malları alımı için harcanacağı, bir kısmının tasarruf edileceği ve bir kısmının da yabancı mal ve hizmetlerin alımı için harcanacağı dikkate alındığında, milli gelir denklemi,

$$Y = C + S + M$$

olarak yazılır. Bu iki denklem birbirine eşit olduğuna göre, açık ekonomide milli gelirin denge koşulu şu şekilde yazılabilir⁶⁹:

$$I + X = S + M$$

⁶⁸SAVAŞ, 1978, s.311-312.

⁶⁹P.T.ELLSWORTH and J.Clark LEITH, *The International Economy, Fifth Edition*, Macmillan Publishing Co. Inc., New York, 1975, s.262-263.

Eşitliğin sol tarafı açık ekonomide harcama akımına yapılan toplam katılımları, sağ tarafı ise harcama akımından ayrılan toplam sızıntıları göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, milli gelirin denge koşulunun, dış ticaret bilançosunun (X- M) dengede olmasının gerektirmediğidir. Ancak $I = S$ durumunda $X = M$ olur ve bu da dış ticaret bilançosu dengesini ifade eder.

Yukarıdaki formül yeniden düzenlenirse, milli gelirin denge koşulu şu şekilde yazılabilir:

$$X - M = S - I$$

Bu formül, milli gelirin denge düzeyinde ülkenin dış ticaret bilançosundaki bir açık veya fazlanın o ülkenin tasarruf - yatırım farkına eşit olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, ülkenin dış ticaret bilançosundaki bir açık, o ülkede yatırımların tasarrufları aşan miktarına eşit olur. Tersine, dış ticaret bilançosundaki bir fazla da, tasarruf düzeyinin yatırımlardan büyük olan kısmına eşittir⁷⁰.

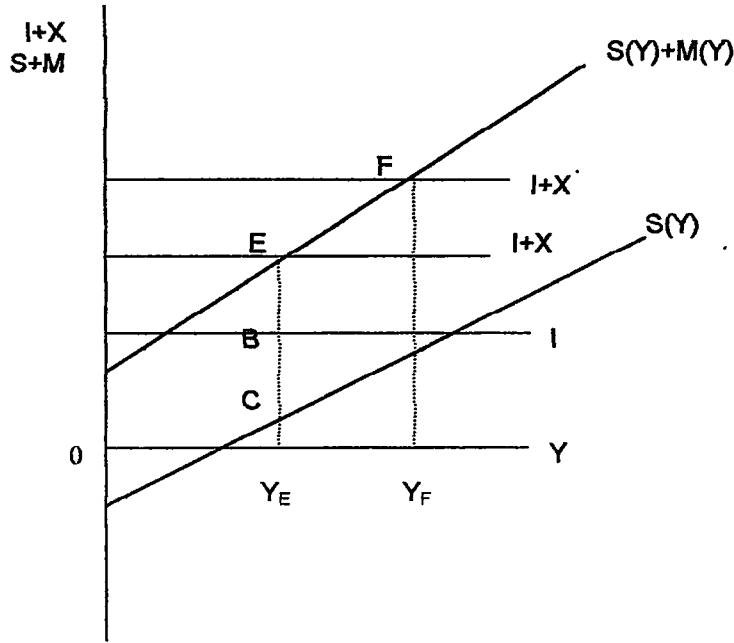
Diğer yandan Keynes'in kapalı ekonomi için geçerli olan $S = I$ ex-post eşitliği, dışı açık bir ekonomide,

$$S = I + (X - M)$$

şeklini alır. Bu eşitlikteki (X-M) ifadesi dış ticaret bilançosunu temsil eder. Ticaret bilançosu dengesine dış yatırım da denir. Yukarıdaki eşitliğe göre, dışı açık bir ekonomide toplam tasarrufların, iç yatırımlarla dış yatırımların toplamına eşit olması gerekmektedir. Eğer bir ekonomide $X=M$ ise, dış ilişkiler o ekonomiyi etkilemez ve ekonomide $I=S$ eşitliği gerçekleşmiş olur. $X>M$ ise, dış yatırımlar pozitifdir yani sermaye birikimi artar, $X<M$ ise dış yatırımlar negatiftir ve sermaye birikimi azalır⁷¹. Şimdi bu açıklamaları şekil üzerinde göstermeye çalışalım.

⁷⁰SEYİDOĞLU, 1999, s.437.

⁷¹KARAKAYALI, a.g.e., s.78-79.

Şekil 4: Dış Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi (Tasarruf-Yatırım Eşitliği Yöntemi)

Şekil 4'de otonom yatırım ve ihracat doğrularının dikey toplamından oluşan $I+X$ doğrusu, toplam planlı harcamaları göstermektedir. I ve X otonom değişkenler oldukları için yatay eksene (gelir eksenine) çizilen paralel doğrularla gösterilmektedir. Oysa ithalat da tasarruflar gibi milli gelirin artan bir fonksiyonu olduğu için bunların dikey toplamından oluşan $S(Y) + M(Y)$ toplam sızıntı doğrusunun eğimi, marjinal tasarruf ve ithal eğilimlerinin toplamına eşittir. Milli gelir dengesi $I+X$ doğrusunun $S(Y) + M(Y)$ doğrusunu kestiği E noktasına karşılık gelen Y_E gelir düzeyinde gerçekleşmektedir. Dikkat edilirse, Şekil 4'de dış ticaret bilançosu açık veren bir ülkenin durumu gösterilmiştir. Çünkü denge gelir düzeyinde yatırımlar tasarrufları BC kadar aşmaktadır ($I > S$). Aynı denge düzeyinde $X=EB$, $M=EC$ kadardır ve ithalat ihracatı BC kadar aşmaktadır ($M > X$)⁷².

1.2.2.3. Dış Ticaretin Çarpan Etkisi

İhracat büyüklüğü, bir ekonominin üretim ve istihdam gelişmişliğinin temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bir ekonomide ihracatta meydana gelen artış çeşitli kanallar vasıtasıyla milli gelir artışları üzerinde etkili olmaktadır.

⁷²SEYİDOĞLU, 1999, s.438-439.

İhracatta meydana gelen bir artışın milli gelir artışı üzerindeki etkisini en açık olarak gösteren, Keynezyen çarpan mekanizmasıdır⁷³.

Genel olarak çarpan kavramı, otonom harcama kalemlerinden herhangi birinde meydana gelecek bir artışın, milli gelirden kendisinden daha büyük bir artış meydana getireceğini açıklamaktadır. Otonom harcamadaki bu artışa yatırımlardaki, devlet harcamalarındaki veya ihracattaki bir artış neden olabilmektedir. Milli gelirdeki değişimin, kendisini meydana getiren otonom harcamadaki değişmeye oranına çarpan katsayısı denilmektedir⁷⁴.

İhracat miktarı belli bir miktar arttığında (ΔX), milli gelirin ne kadar artacağını (ΔY) gösteren katsayıya dış ticaret çarpanı (k_{dt}) denir⁷⁵.

Yukarıdaki tanıma göre, dış ticaret çarpanı şu şekilde elde edilir:

$$\Delta Y = k_{dt} * \Delta X$$

buradan,

$$k_{dt} = \Delta Y / \Delta X$$

olarak elde edilir. Formülden de anlaşılacağı üzere, dış ticaret çarpanı, gelirdeki değişimin (ΔY), ihracattaki değişmeye (ΔX) oranı şeklinde de tanımlanabilir.

$Y = C + I + X$ milli gelir denkleminde yatırım harcamalarının sabit olduğunu varsayarsak, gelirdeki herhangi bir değişme ya ihracattaki değişmeyi (ΔX), ya tüketimdeki değişmeyi (ΔC) veya her ikisindeki değişmeleri birlikte kapsayacaktır. Bu nedenle, yukarıdaki denklemi, değişmeler şeklinde yazabiliriz:

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta X$$

⁷³Peter KUGLER and Jomaa DRIDI, "Growth and Exports in LDCs: A Multivariate Time Series Study", *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, Volume:40, No:9, 1993, s.759.

⁷⁴Richard G. LIPSEY, Peter O.STEINER and Douglas D.PURVIS, *İktisat 2*, Çev: Ömer Faruk BATIREL, Osman Z.ÖRHAN, Ahmet ÇAKMAK, Turgut BERKSOY, Müfit AKYÜZ, Nesrin ERTEL, Uğur S. AKALIN, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s.54.

⁷⁵UNAY, a.g.e., s.128.

Tüketim milli gelirin fonksiyonu olduğuna göre ($C = c * Y$) yukandaki denklemde ΔC yerine $c * \Delta C$ yazılabilir:

$$\Delta Y = c * \Delta C + \Delta X$$

$$\Delta X = \Delta Y - c * \Delta Y \text{ olur.}$$

$$\Delta X = \Delta Y (1 - c)$$

buradan da,

$$\Delta Y = (1/(1-c)) * \Delta X$$

elde edilir.

$\Delta Y / \Delta X$ bize dış ticaret çarpanını verdiği göre,

$$k_{dt} = 1 / (1-c)$$

elde edilir. Görüldüğü üzere dış ticaret çarpanı, marjinal tüketim eğilimine bağlı bulunmaktadır⁷⁶.

Bu şekilde bulunan dış ticaret çarpanı, ithalat sabit kabul edildiği için tam olarak gerçekçi sayılmamaktadır. Bu nedenle ithalatında analize dahil edildiği durumda dış ticaret çarpanını inceleyelim.

Dışa açık bir ekonomide, ihracat artışının yol açtığı gelir artışının bir kısmı marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak tüketim harcamalarında bir artışa, bir kısmı da marjinal ithal eğilimine bağlı olarak ithalat artışına yol açmaktadır. Dolayısıyla, ithalatında dahil olduğu bir durumda, ithalat gelir düzeyine bağlı olduğu için, ihracat artışının genişletici etkisi, artan gelirin bir kısmı sızıntı şeklinde ithal mallarının alımına gittiği için azalmaktadır⁷⁷.

⁷⁶Wallace C. PETERSON, *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Çev: Talat GÜLLAP, Ankara Üni. Yayınları No:763, İ.I.B.F. Yayınları No:98, Erzurum, 1994, s.327.

⁷⁷PARASIZ, (a), s.81.

Dışa açık bir ekonomide milli gelir denge düzeyinin,

$$Y = C + I + (X - M)$$

eşitliği ile ifade edildiğini daha önce belirtmiştik. Burada yatırım harcamalarının sabit olduğunu varsayarsak ($I = I_0$) ve tüketim fonksiyonu ($C = C_0 + c * Y$) ile ithalat fonksiyonu ($M = M_0 + m * Y$) değerleri, denge gelir seviyesini belirleyen yukandaki eşitlikte yerine konulursa,

$$Y = C_0 + c * Y + I_0 + X - (M_0 + m * Y)$$

eşitliği elde edilir. Buradan da,

$$Y - c * Y + m * Y = C_0 + I_0 + X - M_0$$

$$Y (1 - c + m) = C_0 + I_0 + X - M_0$$

$$Y = \frac{1}{1 - c + m} (C_0 + I_0 + X - M_0)$$

ifadesi elde edilir. İhracatta ΔX kadar bir artış meydana geldiğinde, milli gelirde meydana gelecek artış,

$$Y + \Delta Y = \frac{1}{1 - c + m} (C_0 + I_0 + X + \Delta X - M_0)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Bu eşitlik aşağıdaki şekilde de yazılabilir,

$$Y + \Delta Y = \frac{1}{1 - c + m} (C_0 + I_0 + X - M_0) + \frac{1}{1 - c + m} \Delta X$$

yukandaki eşitlikte yer alan ilk ifade Y ye eşit olduğuna göre, bu ifade yerine Y yazılırsa,

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c+m} \Delta X$$

elde edilir. $\Delta Y/\Delta X$ dış ticaret çarpanını verdiği göre, dış ticaret çarpan katsayısı,

$$k_{dt} = \frac{1}{1-c+m}$$

olarak ifade edilir⁷⁸.

Açık ekonomide çarpan katsayısını gelir sızıntıları üzerinden yazmakta mümkündür. Buna göre,

$1/1-c = 1/s$ olduğu için, yeni çarpan katsayısı,

$$k_{dt} = \frac{1}{s+m}$$

olarak da ifade edilebilir⁷⁹.

Görüldüğü gibi ithalatın da dikkate alındığı dış ticaret çarpanında, çarpanın değeri marjinal ithal eğilimi ile marjinal tasarruf eğilimine bağlı olmaktadır. Marjinal ithal eğilimi ne kadar büyükse artan gelirin daha büyük bir kısmı ithalata gideceği için çarpanın etkisi de o ölçüde zayıf olacak ve sonuçta milli gelir azalacaktır. Aynı şekilde, marjinal tasarruf eğilimi ne kadar büyük ise, iç harcamalar azalacağı için çarpanın etkisi de o ölçüde zayıflayacaktır⁸⁰.

⁷⁸GERAY, a.g.e., s.198.

⁷⁹Sevgi GÜRAN, a.g.e., s.233.

⁸⁰ÖZGÜVEN, a.g.e., s.548.

Dış ticaret çarpanının etkisini şekil 4 üzerinde de görebiliriz. İhracatta meydana gelen ΔX kadar bir artış toplam harcamaları $I+X'$ düzeyine çıkartmış ve milli gelirin ΔY kadar artmasına neden olmuştur.

1.3. DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİLER

Literatürde ekonomik kalkınma ve büyüme kavramları genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavramın ifade ettiği anlam birbirinden farklıdır. Ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir dönemde, sabit fiyatlarla milli gelirden meydana gelen artış ifade etmektedir. Kalkınma ise milli gelirden meydana gelen artış yanında ekonomik, sosyal ve kurumsal yapıdaki değişimi de içermektedir⁸¹.

Büyüme ile dış ticaret özellikle ihracat arasındaki ilişki genellikle iki yönlüdür. Yani büyüme ihracatı, ihracatta büyümeyi etkilemektedir. Büyümenin ihracat üzerine olan etkisinde, üzerinde durulan, bir ülkenin milli gelirinde meydana gelen artışların o ülkenin ihracatı üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğidir. Bizim bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız ise, ihracatta meydana gelen bir artışın milli gelir üzerindeki etkisi, diğer bir deyişle, ihracatın milli geliri artırıp artırmadığıdır. Bu ise daha çok kalkınma ile bir konudur⁸². Çünkü ihracatta meydana gelen bir artışın, dış ticaret çarpanı vasıtasıyla milli gelir artışları üzerinde doğrudan etkili olması yanında, ihracat sektöründe meydana gelen gelişmeler, yarattığı pozitif dışsallıklar sayesinde ekonomideki diğer sektörlerin ve genel olarak ekonominin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler konusunda iktisatçılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup iktisatçı (Klasik Dış Ticaret Teorisi taraftarları), serbest dış ticaret görüşünü savunarak, ihracat sektöründe meydana gelen gelişmelerin, ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve dış ticaret, özellikle ihracatın "kalkınmanın motoru" olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedirler. Diğer bir grup iktisatçı ise, ekonomik kalkınmayı ihracatın gelişimine bağlamanın sakıncalı olacağını belirterek, özellikle GOÜ'lerin ekonomik kalkınmalarını hızlandırabilmek için dışa açılmak yerine ithal ikamesine

⁸¹Yahya Sezai TEZEL, İktisadi Büyüme, ?, Ankara, 1989, s.17.

⁸²SEYİDOĞLU, 1999, s.97.

yönelik politikaları benimsemeleri gerektiği ileri sürerek Klasik Dış Ticaret Teorisi'ni çeşitli açılardan eleştirmişlerdir.

Kindleberger, ihracatın ekonomik kalkınma üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler yarattığını ileri süren yukarıda ifade ettiğimiz görüşleri, ihracatın ekonomik kalkınmada öncü veya geri bıraktıracı sektör olması şeklinde tanımlamıştır⁸³.

Çalışmanın bu kısmında, dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki teorik ilişkiler, Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisi ve Klasik Teori'ye yöneltlen eleştiriler çerçevesinde incelenecektir. Ayrıca çalışma konumuz açısından dış ticaretin özellikle ihracat yönüne ağırlık verilecek, ithalat konusuna ise ihracatın etkilerini daha iyi analiz edebilmek amacıyla değinilecektir.

1.3.1. Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisi ve Ekonomik Kalkınma

İktisat teorisinde ekonomik kalkınma ile dış ticaret arasında bir ilişki olduğu fikri Klasik iktisatçılara dayanmaktadır. Klasik iktisatçılardan A. Marshall'ın ekonomik kalkınmayı belirleyen faktörlerden birisinin de dış ticaret olduğunu öne sürmesinden bu yana, ekonomik kalkınma ile dış ticaret arasındaki ilişkiler ekonomi literatüründe üzerinde çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Klasik iktisatçılar, dış ticaretin ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığını, dış ticaretin kalkınmanın motoru olduğunu ve serbest dış ticarete getirilecek kısıtlamaların ekonomik gelişimi büyük ölçüde olumsuz yönde etkilediğini öne sürmüşlerdir⁸⁴.

Klasik Dış Ticaret Teorisi, uluslararası ticareti genişletici görüşlere dayanan ve ticarete katılan tarafların karşılıklı olarak kazanç sağlayacaklarını öngören liberal bir yaklaşımdır. Klasik iktisadın ilk temsilcisi olan A.Smith, uluslararası ticarete işbölümü ve uzmanlaşmanın "mutlak üstünlük" ilkesine göre gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre, her ülke, üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu, yani diğer ülkeler göre daha düşük maliyetle ürettiği mallarda uzmanlaşarak, bunları ihraç edecek, pahalıya ürettikleri malları ise yurt dışından

⁸³Rıdvan KARLUK, (a), *Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 237/158, Eskişehir, 1981, s.39.

⁸⁴KARLUK, (a), s.20-21.

ithal edecektir. Böylece ortaya çıkacak olan uluslararası işbölümünden bütün ülkeler yararlanacak ve dünya refahı artacaktır.

A.Smith'in Mutlak Üstünlük İlkesi, dış ticareti sınırlayıcı yönde formüle edilmiştir. Gerçekten, dış ticarete katılabilmek için mutlak üstünlüğe sahip olma koşulu, özellikle GOÜ'ler açısından oldukça sınırlayıcıdır⁸⁵.

A.Smith'in teorisi, günümüzde geçerliliğini kaybetmiş ve bir ülke her malı diğer ülkeye oranla daha düşük maliyetle üretse bile, serbest ticaretin yine de her iki ülke için yararlı olacağı, D.Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile açıklanmıştır⁸⁶.

Klasik Dış Ticaret Teorisinin temelini oluşturan Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre, her ülke, tek üretim faktörü emek ve sabit maliyetler varsayımı altında, üretimde nisbi olarak daha yüksek verimliliğe (maliyetleri düşük) sahip olduğu malda uzmanlaşır. Ülkelerin karşılaştırmalı olarak maliyetlerinin birbirinden farklı olmasının, yani iki ülke arasında ticaretin doğmasının nedeni, emeğin verimliliğinin iki ülkede farklı olmasıdır.

Teoriye göre, bir ülke gereksinim duyduğu her malı, diğer ülkelerden daha ucuza elde edebildiği, yani her malın üretiminde kesin üstünlüğe sahip olduğu durumlarda bile, üretimde nisbi olarak daha üstün olduğu malı üreterek bu malı ihraç etmesi ve nisbi olarak daha pahalıya ürettiği malı diğer ülkelerden ithal etmesi ve bu yolda uzmanlaşması, uluslararası ticarette kaynakların en etkin biçimde kullanımını ve uzmanlaşmanın olmadığı duruma göre daha yüksek bir gelir düzeyine ulaşmayı mümkün kılarak, her ülkede refahın artmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan dış ticarete kalkınmanın itici gücü olarak bakılmaktadır⁸⁷.

Tek üretim faktörü emek ve sabit maliyetler varsayımı dışında, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin dayandığı diğer varsayımları şu şekilde sıralayabiliriz: teoride iki ülke ve iki malın söz konusudur, ticarette herhangi bir

⁸⁵Taner BERKSOY, *Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.94-95.

⁸⁶Gülten KAZGAN, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 13, İstanbul, 1997, s.99.

⁸⁷Mustafa ALTINTAŞ, *İçer Yönelik Sanayileşme Politikası*, A.İ.T.İ. Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları:3, Ankara, 1978, s.24.

sınırlama veya kısıtlama yoktur, tüm piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerlidir⁸⁸, zevkler ve üretim metotları sabittir, üretim faktörleri ülke içinde hareketli fakat uluslararası hareketsizdir, ülkede tam istihdam durumu mevcuttur ve eldeki kaynaklar en iyi şekilde dağılmaktadır. Görüldüğü üzere, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, yukarıda sıralanan varsayımların mevcut olduğu bir dünyada ülkelerin hangi malları ihraç ederken, hangi malları ithal edeceğini açıklamaktadır⁸⁹.

Ancak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, bu statik varsayımları itibarıyla günümüz koşullarına uymamaktadır. Öncelikle, emek-değer teorisine dayanarak, tek maliyet unsuru olarak emek alınmıştır. Oysa günümüzde üretimi gerçekleştirebilmek için emek yanında sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci gibi diğer üretim faktörlerine de gereksinim vardır. Ayrıca teoride, emek faktörü homojen (tek tür) olarak kabul edilmiştir. Oysa gerçek hayatta eğitim düzeyine ve kazandığı deneyimlere göre farklı emek türleri ortaya çıkabilmektedir.

Klasik teori, dış ticareti, ülkeler arasında emek verimliliğindeki farklılıklara dayandırmış olmakla birlikte, verimlilik farklılıklarının nedenlerini açıklamamıştır. Gerçekte ise emek verimliliği, eğitim ve öğretim, toplumsal yapı, üretim yönetiminde etkinlik, v.s. gibi birçok etkene bağlanabilir ve bunlarda zaman içinde değişim gösterebilir.

Ayrıca emeğin ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğunu ve üretimin sabit maliyetler koşulu altında gerçekleştiğine yönelik varsayımlar da günümüz koşullarıyla bağdaşmamaktadır⁹⁰.

Klasik Dış Ticaret Teorisi'nin eksik yönlerinin bir kısmı Heckscher-Ohlin Teorisi (Faktör Donatımı Teorisi) ile giderilmeye çalışılmıştır. Heckscher-Ohlin Teorisi, emek yanında sermayeyi de ikinci bir üretim faktörü olarak modele dahil etmiştir. Teori, ülkeler arasında aynı mallar için üretim fonksiyonlarının aynı olduğu varsayımından hareket ederek, maliyet farklılıklarını ülkeler arasında faktör donatımındaki farklılıklara bağlamaktadır. Teoride, bir ülkenin diğer üretim

⁸⁸Sema KALAYCIOĞLU, *Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon, Teori ve Dünyadaki Uygulamalar*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:298, İstanbul, 1991, s.14.

⁸⁹Necdet SERİN, *Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*, 3.Baskı, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:463, Ankara, 1981, s.8.

⁹⁰SEYİDOĞLU, 1999, s.21-22.

faktörlerine göre nisbi olarak daha zengin olduğu faktörü yoğun olarak kullandığı malların üretiminde uzmanlaşarak bu malları ihraç etmesi gerektiğini öne sürülmektedir⁹¹.

Yani Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre, bir ülkenin iktisadi yapısı ile dış ticareti arasında yakın bir ilişki vardır. Buna göre, üretim faktörü olarak sermayesi bol ve ucuz olan bir ülke sermaye yoğun malların üretiminde, emek faktörü bol ve ucuz olan bir ülke ise emek yoğun malların üretiminde uzmanlaşacak ve bu malları ihraç edecektir⁹².

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre yapılacak serbest dış ticaretin ve ihracatın özellikle 19. yüzyılda dünyadaki birçok yeni yerleşim bölgesinde (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi) kalkınmanın motoru olarak faaliyet gösterdiği kabul edilmektedir. 19. yüzyıl boyunca dünyanın modern sanayi üretiminin çoğu İngiltere'de yoğunlaşmıştı. İngiltere'de nüfus ve sanayi üretimindeki hızlı artış yeni yerleşim yerlerinden hammadde ve gıda talebinde artışa yol açmıştır. Bu ise, söz konusu ülkelerin ihracatını arttırarak kalkınmalarını olumlu yönde etkilemiştir⁹³. Yani ihracatta meydana gelen artışlar, yeni gelişen bu ülkelerde, kalkınmayı hızlandıran sürükleyici bir faktör olarak faaliyet göstermiştir.

G.Haberler dış ticaretin, özellikle GOÜ'lerin ekonomik kalkınmasına olan olumlu etkilerini değerlendirirken, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre veri olan üretim kapasitesi çerçevesinde meydana gelen dolaysız (statik) yararları yanında, ayrıca üretim kapasitesini yükseltici dolaylı (dinamik) yararların da hesaba katılması gerektiğini ileri sürmektedir⁹⁴.

İleride sanayileşme stratejileri konusu incelenirken bu etkilerden daha ayrıntılı olarak söz edilecektir. Ancak burada genel olarak dış ticaretin ve özellikle ihracatın sağlayacağı dinamik yararların kalkınma üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

⁹¹BERKSOY, 1982, s.98-99.

⁹²SERİN, a.g.e., s.14-15.

⁹³Emine BİLGİLİ, "Dış Ticaret, Ekonomik Kalkınma ve Sanayi Devrimi", *Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:13, 1998, s.40.

⁹⁴Tamer İŞGÜDEN, *Pür Dış Ticaret Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hüsnütabiat Mat., İstanbul, 1973, s.82.

*İhracat sayesinde elde edilen döviz gelirleri özellikle GOÜ'lerin kendi ülkelerinde üretmek imkanına sahip olmadıkları, fakat belli bir sanayileşme ve kalkınma düzeyine ulaşmak için gerekli olan sermaye mallarının ithal edilmesine olanak sağlamaktadır⁹⁵.

*Dış ticaretten doğan bir diğer önemli kazanç, ekonomide ihtiyaçlarından fazla bulunan ve satılmadıklarında kaynak israfına yol açacak olan hammadde ve tarım ürünleri fazlalarına pazar olanağı sağlamasıdır. Ancak bu ürün fazlası kazancının ortaya çıkabilmesi için, bu fazlaların ihracattan başka alternatif kullanım alanlarının olmaması ve yerli kullanım alanlarına kaydırılmayacak olmaları gerekmektedir⁹⁶.

*Dış ticaret ve ihracat sayesinde piyasanın genişlemesi ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına olanak sağlar. Bu da ekonominin üretim hacmini arttırarak maliyetleri düşürücü yönde etkiler. Ayrıca genişleyen piyasa yabancı sermaye ve yatırımları da teşvik eder⁹⁷.

*Dış ticaret yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya getirir. Bu durum üretimde etkinliği artırır, teknolojik yeniliklerin ülkeye girişini hızlandırır ve malların kalitesini artırır. Rekabetin olmadığı bir ortamda tekelleşme eğilimleri başlar, verimlilik azalır ve kaynak israfı artar. Bu bakımdan rekabet, kaynak verimliliğini arttırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilmektedir⁹⁸.

1.3.2. Klasik Teoriye Yöneltilen Eleştiriler

Dış ticareti kalkınmanın motoru olarak nitelendiren ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre yapılan dış ticaretin ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığı ileri sürülen Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisi birçok yönden eleştirilere uğramıştır. Birçok iktisatçı çağımız şartlarında GOÜ'lerin serbest dış ticaret politikası uygulayarak kalkınmalarının mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir.

⁹⁵Peter KUGLER, "Growth, Exports and Cointegration: An Empirical Investigation", *Review of World Economics*, Volume:127, No:1, 1991, s.73.

⁹⁶Muhteşem KAYNAK, *Ekonomik Kalkınma*, Aşama Mat., Ankara, 1988, s.188.

⁹⁷Ercan DÜLGEROĞLU, *Kalkınma Ekonomisi*, Uludağ Üni. Güçlendirme Vakfı Yayın No:14, U.Ü.İ.B.F. İşletme ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:14, Bursa, 1988, s.122.

⁹⁸SEYİDOĞLU, 1999, s.113-114.

Klasik Teoriyi eleştiren iktisatçılara göre, statik varsayımlara dayanan bu teori esas itibariyle dinamik karakterde olan ekonomik gelişmeyi açıklamak bakımından yeterli değildir⁹⁹.

Klasik Dış Ticaret Teorisi, uluslararası planda, GOÜ'lerin kalkınmalarını gözetmemektedir. GOÜ'lerde egemen olan ekonomik koşullar onların tarımsal alanda ilkel ürünlerde uzmanlaşmalarını zorunlu kılmaktadır. Bilindiği gibi, tarım ürünlerinin dış talep esneklikleri düşük ve üretimleri de büyük ölçüde hava şartlarına bağlıdır. İşte Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı'na dayanan dışa dönük, ihracata dayanan kalkınma, tarımsal yapıya sahip ülkeleri, bu yapıya mahkum kılmaya zorlamaktadır. Gerçekten de, ilkel madde üretim ve ihracatı ile uğraşan ülkeler, günümüzün GOÜ'lerini oluşturmaktadır.

Eğer günümüzde GOÜ'ler, bu teorinin ilkelerine uygun bir uzmanlaşmaya yönelecek olurlarsa, kalkınma çabalarını, istikrarsız ve sürekli olarak dalgalanmalara açık bir ihracat yapısına dayandırmak zorunda kalacaktır. Ancak, bilindiği üzere, kalkınmanın amacı, tarihi gelişim içinde tarımdan sonra gelen sanayi döneminin koşullarını yaratmaktır¹⁰⁰. Bu nedenle GOÜ'lerde üretim yapılarını sanayi ürünleri lehine değiştirecek önlemlerin alınması, hızlı bir ekonomik kalkınma için zorunlu olmaktadır.

İşte bazı iktisatçılar, dayandıkları statik varsayımlar itibariyle Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne dayanan Klasik Dış Ticaret Teorisi'nin GOÜ'lerin kalkınma problemlerine çözüm getiremeyeceğini öne sürmüşlerdir.

R. Nurkse, 19. Yüzyılda ihracatın kalkınmanın motoru olarak faaliyet gösterdiğini ancak günümüz şartlarında bu durumun geçerli olmadığını savunmaktadır. R. Nurkse'ün görüşleri, G. Myrdal, H.Singer ve Prebish gibi iktisatçılar tarafından da desteklenmiştir. Bu iktisatçılar söz konusu ülkelerin serbest dış ticaret yoluyla kalkınmaları görüşüne karşı çıkarak, bu ülkelerin kalkınma ve sanayileşmeleri için içe dönük-ithal ikamesine yönelik politikaları benimsemeleri gerektiğini ileri sürmektedirler. İhracata yönelik politikalar yerine içe dönük

⁹⁹Vural SAVAŞ, *Kalkınma Ekonomisi*, 4.Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., Yayın No:85, İstanbul, 1986, s.185.

¹⁰⁰ALTINTAŞ, a.g.e., s.34.

politikaları savunmaları nedeniyle bu iktisatçılar "ihracat kötümserleri" olarak da anılmaktadır¹⁰¹.

Klasik Dış Ticaret Teorisine karşı olan Myrdal'a göre, dış ticaretin GOÜ'ler üzerindeki başlıca olumlu etkisi, bu ülkelerin ihracatlarının önemli bir bölümünü oluşturan, ilkel maddelerin üretiminin artmasıdır. Ancak ileride de değinileceği gibi, tarım ürünlerinin dünya piyasalarındaki fiyatlarında ve ticaret hadlerinde görülen genel eğilim, bu ülkelerin ödemeler dengesini ve ekonomik gelişmesini tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenle GOÜ'ler ekonomik yapılarını, üretim ve ihracatın çeşitlenmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması yönünde düzenlemek durumundadırlar¹⁰².

Myrdal'ın karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmaya karşı çıkmasının diğer bir sebebi de, GOÜ'lerde mevcut olan bölgesel farklılaşma nedeniyle ikili yapı göstermeleridir. Bu ülkelerin tarihsel ve doğal koşullar nedeniyle üretim fonksiyonları açısından daha elverişli olan bölgesi, gelir esnekliği daha yüksek olan sanayi malları, daha fakir bölgeleri ise, tarım ürünleri ve hammaddeler gibi gelir esnekliği daha düşük olan mallar üretir. Bölgeler arasındaki teknoloji düzeyi ve gelir esnekliği değişik ürünlerin üretilmesi sonucunda ortaya çıkan farklar, ekonominin ikili yapı göstermesi demektir.

Bu ikili yapı ülke dış ticarete açıldığında daha da şiddetlenmektedir. Çünkü zengin olan bölge ihracat nedeniyle daha da zenginleşirken, üretim faktörlerine daha yüksek fiyat ödeyebildiği için, hem sermayeyi hem de nitelikli işgücünü kendine çekebilecektir. Oysa fakir bölge, rekabet nedeniyle el sanatları ve küçük sanayiini de yitirerek, başlangıçtaki durumunu dahi koruyamamaktadır. Benzer bir durum, dış ticaret serbestleştiğinde, gelişmiş ve GOÜ'ler arasında ortaya çıkmaktadır. Nitelikli işgücü ve sermayenin GOÜ'lerden gelişmiş ülkelere doğru kayması, GOÜ'ler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır¹⁰³.

¹⁰¹Jim LOVE, "Engines of Growth-The Export and Government Sectors", *The World Economy*, Volume:17, No:2, March, 1994, s.203.

¹⁰²SERİN, a.g.e., s.31-32

¹⁰³Gülten KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, 2.Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.52-53.

Klasik Dış Ticaret Teorisini eleştiren iktisatçılardan bir diğeri de R. Nurkse'dür. Nurkse, 19. Yüzyılda dış ticaretin sadece belirli miktardaki üretim kaynaklarının optimum dağılımı için bir araç değil, aynı zamanda büyümenin motoru olduğunu, ancak 20.yüzyılın ortalarında, dış ticaretin daha çok gelişmiş ülkeler arasında cereyan ettiği ve artık GOÜ'ler açısından dış ticaretin büyümenin motoru olma özelliğini kaybettiğini belirtmektedir.

Nurkse'e göre, GOÜ'lerin gelişmiş ülkelerle ilişki içinde olmaları ve haberleşmenin artması, o ülkelerin tüketim kalıplarını benimsemelerine yol açmıştır. Gösteriş etkisi olarak adlandırılan bu etki, GOÜ'lerin tüketim eğilimlerinin lüks mallar yönünde artmasına, tasarruf eğilimlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu duruma çözüm olarak GOÜ'ler lüks tüketim mallarının ithalatını sınırlayıp, ülkenin ekonomik kalkınması için gerekli olan sermaye mallarını ithal etseler bile, bu yeterli olmamaktadır. Çünkü, gösteriş etkisi yalnızca ithal mal talebini değil, GOÜ'lerdeki tüm tüketim fonksiyonunun yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle asıl yapılması gereken, yurtiçi tasarrufların arttırılmasıdır¹⁰⁴.

Diğer yandan, gösteriş tüketiminin etkisiyle artan ithalatı karşılamak üzere, GOÜ'lerin talep esnekliği düşük ve talep artış hızı yavaş olan geleneksel tarım ürünleri ve hammadde ihracatını arttırmaları, bu ülkelerin dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesine neden olmaktadır. Bu ise, GOÜ'lerden gelişmiş ülkelere gelir aktarılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Nurkse'e göre, GOÜ'ler kalkınabilmek için ithalatı ikame yoluyla sanayileşmek zorundadırlar. Sanayi malları ihracatında gelişmiş ülkelerle rekabet edemediklerinden "dengeli kalkınma" yolunu benimsemelidirler¹⁰⁵.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ve onun doğal sonucu olarak ortaya çıkan Serbest Dış Ticaret Teorisi'ne, GOÜ'ler yönünden yöneltilen önemli bir eleştiri de dış ticaret hadleri ile ilgili olarak Singer ve Prebisch tarafından yapılmıştır¹⁰⁶. Literatürde birçok dış ticaret haddi tanımı olmakla birlikte, burada sözü edilen net dış ticaret hadleridir ve bir birim ihracatın ithalat malı satın alabilme gücünü ifade

¹⁰⁴Ragnar NURKSE, "Az Gelişmiş Ekonomilerde Büyüme-Ekonomik Gelişme Probleminin Uluslararası Yönleri", İçinde İktisadi Büyüme ve Gelişme-Seçme Yazılar, Çev: Tunca TOSKAY, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:1193, İktisat Fakültesi No:189, İktisadi Gelişme Enstitüsü No:4, İstanbul, 1966, s.67-72.

¹⁰⁵KAZGAN, 1997, s.262.

¹⁰⁶SAVAŞ, 1986, s.313.

etmektedir. Net dış ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin (P_x) ithalat fiyat endeksine (P_m) bölünmesi yoluyla elde edilmektedir (P_x/P_m)¹⁰⁷.

Dış ticaret hadleri GOÜ'ler de, gelişmiş ülkelere göre daha önemli bir yer tutmaktadır. Bunun temel nedeni, GOÜ'lerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için gerekli olan sermaye ve hammaddeleri dışardan ithal etmek zorunda olmalarıdır. Bu ülkelerin ithalat kapasitesi ise geniş ölçüde ihracat miktarına bağlıdır. Bu nedenle dış ticaret hadlerinin GOÜ'lerin aleyhine dönmesi, bu ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan ithalatı yapmalarını engellemektedir¹⁰⁸.

Dış ticaret hadlerinin GOÜ'ler açısından taşıdığı önemin bir diğer nedeni de bunlardaki bozulmanın yabancı sermaye girişini caydırıcı sonuçlar doğurmasıdır. Ticaret hadlerindeki uzun süreli bozulmalar, yabancı yatırımcılar için söz konusu ülkede yatırım yapmayı cazip olmaktan çıkarabilir.

Ticaret hadlerindeki değişmelerin GOÜ'ler için önemli olmasının nedenlerinden biri de, yurtiçi kaynak dağılımını etkileyebilmesinden kaynaklanmaktadır. İhracat sektöründe fiyatların düşmesi sonucu meydana gelen bozulmalar, bu sektörde kullanılan kaynakların yurtiçi üretim sektöründe istihdam edilmesini teşvik edebilir. Bu durum, kalkınma için gerekli olan ithalatın yapılmasını sağlayacak döviz gelirlerine ihtiyaç duyulan GOÜ'lerde ciddi döviz darboğazlarının yaşanmasına yol açabilmektedir¹⁰⁹.

Dış ticaret hadlerinin uzun dönemde tarımsal ürün ihraç eden GOÜ'ler aleyhine gelişmekte olduğunu öne süren görüş, bu tezin ilk savunucuları olan Singer ve Prebisch'in adlarından dolayı Singer-Prebisch tezi olarak bilinmektedir¹¹⁰. Singer-Prebisch tezinde, ticaret hadlerinin GOÜ'ler aleyhine işlemesinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

¹⁰⁷ Seymour S.GOODMAN, *Essays on Trade and Development*, (Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler), Çeviren: Asaf Savaş AKAT, Fakülteler Mat., İstanbul, 1968, s.76.

¹⁰⁸ Necati MUMCU, *Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme*, İstanbul Üniversitesi Yayın No:1477, İktisat Fakültesi:259, İktisadi Gelişme Enstitüsü:9, İstanbul, 1969, s.89-90.

¹⁰⁹ M.Faysal GÖKALP, "Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişiminin Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1998, s.6-7.

¹¹⁰ Michael P. TODORA, *Economic Development*, Sixth Edition, Addison Wesley Longman Limited, USA, 1998, s.429.

*GOÜ'lerin ihracatı içinde gıda maddeleri önemli bir yer tutmaktadır. Engel Kanunu'na göre, gelir arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalırken sanayi mallarına yapılan harcamaların oranı artmaktadır. Yani gelişme ile birlikte sanayileşmiş ülkelerin GOÜ'lerin mallarına olan talep artışı yavaşlamaktadır. Ancak GOÜ'lerde gelir artışları dolayısıyla ithalat talebi, kendi ihraç mallarına olan talepten daha fazla artmaktadır. Bu nedenle ticaret hadleri, gıda maddeleri ihraç eden ülkeler aleyhine dönmektedir¹¹¹.

*Gelişmiş ülkelerde yaygın uygulama olanağı bulan teknolojik gelişmeler nedeniyle doğal hammaddelerin yerine yapay, sentetik maddelerin kullanılması, dünya hammadde talebinde azalışa yol açmıştır. Talepte meydana gelen azalış ise hammadde fiyatlarının düşmesine neden olmuştur.

*Gelişmiş ülkeler kendi tarım kesimlerini dış rekabetten korumak amacıyla GOÜ'lerden yapılacak ithalata bazı sınırlamalar getirmektedirler. Bu ise, GOÜ'lerin ihracat potansiyellerini büyük ölçüde sınırlamaktadır¹¹².

*İhracat kesiminde ortaya çıkan teknolojik yenilikler, tarımsal ürünlerin arzında büyük artışlara yol açarak tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. GOÜ'lerde ekonominin yapısı, gerekli esneklikten yoksun olduğu için fiyat düşüşlerini önlemek için üretimi kısa dönemde kısıtlamak mümkün olmamaktadır¹¹³.

*Singer-Prebisch tezinde, gelişmiş ülkelerin verimlilik artışlarını, fiyatlarına yansıtmayıp, var olan güçlü işçi sendikalarının ve sanayideki tekellerin aracılığıyla, yüksek ücretler ve karlar biçiminde kendilerine alıkoydukları savunulmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde ihracat kesimindeki firmaların ileri derecede tekelleşmiş olmaları, ücretlerdeki yükselmeleri kolaylıkla fiyatlara aktarabilmelerine neden olmaktadır. GOÜ'lerde ise bu kuruluşların ya hiç bulunmayışı ya da etkisiz oluşu dolayısıyla, verimlilik artışları ücretlere yansımamakta ve ihraç mallarının ucuzlamasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece

¹¹¹SEYİDOĞLU, 1999, s.643.

¹¹²Tamer İŞGÜDEN, "Gelişme Kuramları", İçinde **Gelişme İktisadı (Kuram-Eleştiri-Yorum)**, Ed: Tamer İŞGÜDEN, Fuat ERCAN ve Mehmet TÜRKAY, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., Yayın No:601, İşletme-Eko.Diz.:57, İstanbul, 1995, s.158.

¹¹³Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi**, 5. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998, s.128.

teknolojinin nimetleri gelişmiş ülkelere aktarılmış olmaktadır¹¹⁴. Bu nedenle Singer ve Prebisch, dış ticaret hadlerindeki bozulmadan dolayı, GOÜ'lerin yerli üretimlerini dış rekabete karşı korumalarını ve ithal ikamesine dayalı, içe dönük sanayileşme politikaları izlemelerini önermektedir¹¹⁵.

Dış ticaret hadleri ile ilgili, son olarak, J.Bhagwati'nin "fakirleştiren büyüme" kuramına değinelim. Bhagwati, büyümesini ihracata yönelik olarak gerçekleştiren bir ülkenin, ihraç ettiği malların fiyatlarının düşmesi sonucu, dış ticaret hadlerinin kötüleşeceğini ve bu nedenle büyümenin tüm avantajlarını elinden kaçırabileceği gibi, büyümeden önceki duruma göre refah kaybına da uğrayabileceğini ileri sürmekte ve bu duruma "fakirleştiren büyüme" adını vermektedir¹¹⁶.

Ancak Bhagwati'nin belirtmiş olduğu gibi bu şekilde bir gelişmenin ortaya çıkabilmesi için, büyümenin mutlaka ihracat sektöründe meydana gelmesi, ülkenin ihraç mallarına yönelik dış talebin fiyat esnekliğinin sert olması, dolayısıyla ihracat artışlarının fiyatları düşürmesi, ülkenin önemli ölçüde dış ticarete bağımlı bulunması ve dünya pazarlarında önemli bir yere sahip olması gerekmektedir¹¹⁷. Ayrıca ülkede, ithal ikamesi sanayilerinin tasfiye olduğu durumlar da fakirleştiren büyümeye neden olabilmektedir.

İhraç mallarının dış talebinin esnek olmaması, şu nedenle ihracattan kaynaklanan fakirleşmeye yol açar: İhraç edilen miktar arttıkça, fiyat dış pazarda, miktar artışından daha büyük oranda düşer. İhracat geliri (miktar * fiyat) olduğuna göre, bu, ihraç malları arttıkça ülkenin bu kaynaktan sağladığı döviz geliri azalıyor demektir.

Bilindiği gibi, genellikle tarımsal ürünlerin dış talebi esnek değildir, ülke bu tarımsal ürünlerin dünya pazarında tek satıcısı yada az satıcısından birisi ise, esnek olmayan talep dolayısıyla bu kayıpla karşılaşabilir. Özellikle, dünya konjonktürünün düşük, durgunluğun ihraç pazarlarında olduğu koşullarda, tarımsal ürün

¹¹⁴SEYİDOĞLU, 1999, s.644.

¹¹⁵A.P.THIRLWALL, *Growth and Development*, 4. Edt. Published by Macmillan Education Ltd., Hong Kong, 1989, s.372.

¹¹⁶Şiir Erkök YILMAZ, *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Gazi Üni. Yayın No:57, Ankara, 1992, s.163.

¹¹⁷KARLUK, 1998, s.109-110.

ihracatçıların tümünün fakirleştiren büyüme durumuyla karşılaşma olasılıkları yüksektir¹¹⁸.

1.4. DIŞ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

20. yüzyılda kalkınma ekonomisi için en çok tartışılan konulardan birisi de sanayileşmenin ne şekilde olmasının, kalkınma için daha uygun olacağıdır. Dengeli-dengesiz kalkınma, hafif- ağır sanayi, ithal ikamesi- ihracata yönelik sanayileşme stratejileri önemli boyutlarda tartışılmış ve çeşitli teoriler geliştirilmiştir¹¹⁹.

Sanayileşme stratejileri arasındaki başlıca farklılık dış ticarete bakış açılarında kendini gösterir. Dış ticaretle olan ilişkilerine göre sanayileşme stratejileri, ithal ikamesi ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi olarak iki ana grupta toplanabilirler.

1.4.1. İthal İkamesine Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi, daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle, yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir.

İthal ikamesi ile dış koruma birlikte uygulanmaktadır. Kurulan endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır¹²⁰. Bu amaçla gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları başlıca politikalar arasında, başta aşırı değerlenmiş kur olmak üzere, dış ticaret rejiminde yüksek tarifeler, kotalar ve ithalat yasakları yer almaktadır. Finansal olarak da düşük faizli kredi temini, belli bir süre vergi muafiyetleri ve alt yapı yatırımlarının devletçe karşılanması gibi teşvik araçlarıdır. Ayrıca kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin bu endüstrilere maliyetinin altında satılması da büyük bir teşvik unsurudur¹²¹.

¹¹⁸ KAZGAN, 1988, s.50-51.

¹¹⁹ Aslan EREN, *Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s.196.

¹²⁰ Halil SEYİDOĞLU, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:2, Ankara, 1982, s.29-31.

¹²¹ Emin ÇARIKÇI, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları*, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:5, Ankara, 1983, s.19-20.

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinde kaynakların tahsisinde, Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı yol gösterici bir rol oynamaz. Seçici değil, dengeli bir sanayileşme söz konusudur. Kalkınma felsefesi, ileride gelişip rekabetçi duruma geçecek, yani dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olan endüstrilerin seçilip geliştirilmesi ilkesine dayalı değildir. Tersine kaynakların tüm sektörlerde dengeli bir şekilde dağıtımı öngörülür¹²².

İthal ikamesinin bir strateji olarak ortaya çıkışının kökenlerinde, savaşların getirdiği zorluklar ve dünya ekonomisinin uzun dönemli bunalımları, tarıma ve tarımsal ürünler ihracatına dayalı bir ekonominin sermaye birikimi sürecinde yaşadığı darboğazlar, dış ödeme güçlükleri yatmaktadır¹²³.

İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada öncelikle, daha önce ithalatla karşılanan gıda, tekstil ve ev eşyaları gibi temel tüketim mallarının ülke içinde üretimini gerçekleştirecek tüketim malları sanayilerinin kurulması amaçlanır¹²⁴. İthal ikamesinin birinci aşaması, yurtiçi piyasa kapasitesinin sınırlarına ulaşılmasıyla sona ermektedir. Bundan sonra sanayileşme politikasının gelişebileceği iki yön vardır. Birisi dış piyasalara açılmaktır. Nitekim, Güney Kore ve Taiwan gibi, önce ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracatın özendirilmesine yönelen ülkeler bu yolu benimsemişlerdir. İkinci yol ise, bu tür sanayileşmenin kapsamını ara ve yatırım mallarına doğru genişletmektir. Türkiye gibi birçok GOÜ bu yolu izlemiştir¹²⁵.

1.4.1.1. İthal İkamesinin Amaçları

İthal ikamesi ile varılmak istenen amaçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

* Tarım ürünleri ihracatçısı durumunda bulunan ülkelerin gelirleri

¹²²SEYİDOĞLU, 1999, s.602.

¹²³Şevket PAMUK, "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979", *Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.40.

¹²⁴A.Kemal ÇELEBİ, *Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Programları*, Emek Mat., Manisa, 1998, s.22.

¹²⁵Temel ERGUN, *Türkiye'de İhracata Yönelik Sanayileşme Politikası ve 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretteki Yapısal Değişimin Analizi*, Friedrich Ebert Vakfı İçin Hazırlanmış Proje, İzmir, 1990, s.4.

dalgalanmalar göstermekte ve bu durumda ekonomi uluslararası konjonktürün etkisi altında kalmaktadır. İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme böyle konjonktürün olumsuz etkilerini azaltacaktır.

* İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, başka bir deyişle belli bir iç talebi bulunan malların üretimine başlanacağından, gelişmekte olan ekonomiler için bir sorun olan yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır¹²⁶.

* İthal ikamesinde üretimin başlıca amacı iç piyasada var olan mevcut talebi karşılamaktır. Oysa dış piyasalar için üretim bu derece kolay değildir. Çünkü yabancı piyasalara açılmak belirli bilgi ve tecrübeyi gerektirir. Ayrıca üretim maliyetlerinin yüksekliği de bu olanağı sınırlandırır. Dış piyasalarda yabancı mallarla rekabet edebilmek her şeyden önce yerli üretimin uluslararası fiyat ve standartla uygunluğuna bağlıdır. Halbuki iç piyasalara yapılan satışlarda böyle bir rekabet endişesi yoktur¹²⁷.

* İthal ikamesine dayalı sanayileşmede, daha önce yurt dışından ithal edilen mallar, artık ülke içinde üretileceği için, ödemeler dengesi güçlüklerinin aşılması ve döviz tasarrufu sağlanması mümkün olacaktır.

* İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanması, yurtiçi talebin genişlemesi ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler içinde yeni iş imkanlarının yaratılmasına olanak sağlanabilecektir¹²⁸.

* İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme, uluslararası kalkınma yarışında, ülkeyi ekonomik ve buna bağlı olarak siyasal yönden daha bağımsız hale getirecektir¹²⁹.

¹²⁶ Cem ALPAR ve M.Tuba ONGUN, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar (Az Gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme)*, 2. Basım, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayın No:1985/3, Ankara, 1987, s.49.

¹²⁷ SEYİDOĞLU, 1982, s.32.

¹²⁸ M.Tuba ONGUN, *Sanayileşme ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Gazi Üni. İ.İ.B.F. Yayını, Ankara, 1991, s.46.

¹²⁹ Cem ALPAR, *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:195., Ekonomi Fakültesi Yayın No:1982/2, Ankara, 1982, s.83.

* İthalat ikamesinin, özellikle tüketim endüstrileri alanında yabancı sermaye yatırımlarını uyarıcı bir etki yapacağı düşünülmektedir. Tüketim mallarının yurt içi üretimi, yüksek dış ticaret kısıtlamalarıyla korununca, geleneksel olarak o piyasalara ihracat yapan üreticiler zarara uğrarlar. Bu durumda kaybettikleri piyasaları tekrar elde etmek amacıyla, üretimin son aşamasını GOÜ'lere kaydırabilirler. GOÜ'lerde nihai mallar yoğun biçimde korunurken ara malları ve hammaddelerin gümrüksüz veya düşük tarifeyle tabi olarak ithal edilmesi de bu eğilimi hızlandırır. Fakat yabancı sermaye şirketinin, ara mallarını dışardan getirterek, kurgu veya ambalajlama ile ilgili son aşamayı GOÜ'lerde gerçekleştirmesi, aslında ev sahibi ülke ekonomisine beklenen ölçüde bir katkı sağlamaz. Bu tür üretime montaj sanayi denmektedir¹³⁰.

* İthal ikameci stratejide, ikamenin kapsamı ara ve yatırım mallarına doğru yaygınlaştırlınca bazı çelişkilerin ortaya çıkma ihtimalide artar. Yerli üretime geçildikten sonra eskiden gümrüksüz olarak ithal edilen ara ve yatırım mallarının ithali şimdi tarife ve öteki araçlarla kısıtlanacaktır. Bu durum ise sanayiye, yüksek maliyetli yerli girdileri kullanmak zorunda bırakarak onların ihracata açılmasını daha da güçleştirecektir¹³¹.

1.4.1.2. İthal İkamesine Yöneltilen Eleştiriler

İthal ikamesi politikasına karşı yöneltilen eleştirileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

* İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinde kaynak tahsisi karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılmamaktadır. Koruma politikalarıyla geliştirilmeye çalışılan sanayilerde maliyetler ve fiyatlar uluslararası düzeylere göre yüksek, kalite ise düşük olmaktadır. Yoğun korumacılık iş adamlarını dinamizmden uzaklaştırmakta, monopolleşmeyi özendirilmekte ve yerli sanayide araştırma ve geliştirme faaliyetlerini caydırıcı bir etki yapmaktadır. Doğal olarak böyle bir sanayileşme sonucunda kaynak dağılımının etkinliği bozulmakta ve tüketici refahı azalmaktadır¹³².

¹³⁰SEYİDOĞLU, 1999, s.603-604.

¹³¹SEYİDOĞLU, 1982, s.34.

¹³²ERGÜN, a.g.e., s.7-8.

* İthal ikamesi, başlangıçta güdülen amacın tam aksine, ulusal ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. İthal ikamesi politikaları gerçekte, ithalatın toplam hacminden çok bileşimini etkiler. Bu politikalar sayesinde tüketim malları ithalatı azalırken, ara malları, yatırım malları ve ileri teknolojilerin ithalatı artar. Tüketim mallarının içeride üretilmesini öngören ilk aşamada, ithal malı girdilere olan talep büyük ölçüde artar. Ara ve yatırım mallarının ülkede üretilmesiyle, gerekli makine-donatım ve öteki hammaddeler dışarıdan ithal edileceği için dışa bağımlılık azalmayıp aksine daha da artmaktadır. İçeride üretim kapasitesi kurulduktan sonra bunları ithal malı girdilerle sürekli olarak beslemek gerekmektedir. Bu durum ise, dış ödeme güçlüklerinin yeniden ortaya çıkmasına neden olmaktadır¹³³.

* İthal ikamesi stratejisi, temelde içe dönük bir politika olduğundan ihracat endüstrilerine, ithalatı ikame eden endüstrilerle aynı değerde teşvik sağlamamakta ve ulusal parayı aşırı değerlendirerek ihracatçıyı da bir anlamda cezalandırmış olmaktadır.

Genellikle içe dönük sanayileşme uygulayan ülkelerde, ihracat ve ithalat ikamesi endüstrilerine sağlanan teşvikleri ifade eden “ efektif döviz kurları” nın ihracat aleyhine çarpık olduğu görülmektedir. İhracata yönelik üretimin yurtiçi piyasaya yönelik üretim kadar özendirilmemesi ise doğal olarak ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır¹³⁴. Öte yandan ulusal paranın aşırı değerlenmiş olması da ihracatçının gelirlerini düşürecek için ihracatı caydırıcı etki yapmaktadır. Aşırı değerlenmiş kur politikası ithal ikamesinin zorunlu bir aracı değildir. Ancak bu tür sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerde aşırı değerlendirme adeta doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır¹³⁵.

* İhracatın yeterli bir hızla arttırılamaması ithal ikamesi politikası uygulayan ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisidir. Bir yandan dışa bağımlılığın artması, diğer yandan ihracatın gerilemesi ödemeler bilançosu açıklarını, daima önemli bir sorun durumuna getirmektedir. Bu da ülkeyi, açıklarını finanse etmek için,

¹³³SEYİDOĞLU, 1982, s.35

¹³⁴ERGÜN, a.g.e., s.6.

¹³⁵Hatice KÖKTEN ve İsmail Hakkı GÖKAL, *Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Son Gelişmeler*, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs, 1990, s.101.

sürekli biçimde dış kaynak aramak zorunda bırakmaktadır. Böylece, artan dış borçlar bu politikaların adete doğal bir sonucu durumuna gelmektedir¹³⁶.

* İthal ikameci politikalarla ülkeye yabancı bir sermaye yapısının oluşması da eleştiriye hedef olan bir başka konudur. "Derinlemesine" yani tüketim malları endüstrilerinden yola çıkarak ara ve yatırım malları endüstrileriyle bütünleşmeyi amaçlayan ithal ikamesi politikaları, ileri teknoloji ve sermaye yoğun üretim yöntemlerini teşvik etmektedir. Hükümetlerin uyguladıkları gümrük bağıışıklığı, ucuz kredi ve hatta aşırı değerlenmiş kur politikaları, sermaye yoğun yöntemlerin özendirilmesi ile sonuçlanmıştır. İleri teknolojiler de emekten tasarruf edici nitelikte olmaktadır. Bu gelişmeler ülkenin işsizlik sorununun daha da büyümesine neden olmakta ve faktör donatımına ters, ülkeye yabancı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına yol açmaktadır¹³⁷.

1.4.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi 1960'lardan sonra iktisat literatürüne girmiş bir kavramdır. Bu yıllara kadar GOÜ'lerin çoğu ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamakta idi¹³⁸.

Birçok GOÜ'de ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığa uğraması ve bu politikanın ekonomik darboğazlar yaratması neo-klasik iktisatçıları veya bu iktisatçıların görev yaptıkları uluslararası kuruluşları (İ.M.F., G.A.T.T., World Bank) GOÜ'lere ithal ikamesi politikasını terk ederek ihracata dayalı sanayileşme stratejisini önermeye yöneltmiştir. Özellikle Hong- Kong, Kore ve Brezilya gibi ülkelerin 1960'lardan sonra sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer GOÜ'lere örnek olarak gösterilmesine neden olmuştur¹³⁹.

İhracatı, büyümenin kaynağı olarak gören ve sınai ürünler ihracatında uzmanlaşmayı amaçlayan kalkınma stratejisi literatürde ihracata yönelik

¹³⁶ SEYİDOĞLU, 1999, s.604-605.

¹³⁷ KÖKTEN ve GÖKAL, a.g.e., s.101.

¹³⁸ Mehmet TOMANBAY, *Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı*, Hatiboğlu Yayınevi, Şahin Mat., Ankara, 1995, s.18.

¹³⁹ ALPAR, 1982, s.95.

sanayileşme stratejisi olarak adlandırılmaktadır.

Temelde serbest ticaret görüşüne dönülmesini simgeleyen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi, GOÜ'lerin serbest ticaret koşullarında dinamik mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir¹⁴⁰.

Yani bu stratejide seçicilik ana ilkedir; ithalat ikamesinin tersine, tüm endüstrilerin değil ancak gelişebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip olanların özendirilmesine ve desteklenmesine çalışılır¹⁴¹. Bunu sağlamak için, ekonomiyi uluslararası yapıyla bütünleştirecek bir dış ticaret rejimi uygulanmasının ve kaynak tahsisinin uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu öne sürülmektedir. Böylece stratejinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dinamizmin iç talepten çok dış talepten geldiği bir iktisadi yapılanma olmaktadır. Bu şekilde gerçekleştirilen üretim, kuramsal açıdan bakıldığında, uluslararası düzeyde rekabet edebilecek ve üretilen ürünlerin dış piyasalarda pazarlama olanağı bulunacaktır¹⁴².

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına ve aralarında önemli farklılıklar olmasına rağmen, ithal ikamesi ve ihracat yönelik stratejinin amaçları açısından benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamak ayrıca ödemeler bilançosu açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması iki stratejinin de benimsediği ana amaçlardır. İki strateji arasındaki temel fark uluslararası ticarete karşı takınılan tavırda ortaya çıkmaktadır. İthal ikamesinde tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken; ihracata yönelik sanayileşmede alınan önlemler ve başvurulacak düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir¹⁴³.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi sonucunda ihracatta meydana gelen artışlar, dış ticaret çarpanını harekete geçirerek milli gelir düzeyinin artışın birkaç katı kadar çoğalmasına neden olur. Bu da dış ticaret dengesini olumlu yönde etkiler

¹⁴⁰İşin ÇELEBLİ, *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, 1. Baskı, Erdoğan Ofset, İstanbul, 1991, s.33.

¹⁴¹SEYİDOĞLU, 1999, s.605.

¹⁴²İşin ÇELEBLİ, a.g.e., s.33.

¹⁴³BERKSOY, 1982, s.219.

ve dış borçların azalmasına yardımcı olur. İhracat dolayısıyla artan gelirin daha çok tasarruf, dolayısıyla yatırım sağlayabilmesi ise marjinal tasarruf eğilimine bağlıdır¹⁴⁴.

İhracat artışı milli geliri artırarak dolaysız olarak kalkınmayı olumlu yönde etkilerken, diğer yandan da döviz darboğazını genişletmek suretiyle ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır¹⁴⁵. Yani bu stratejide, ihracatın ekonomik kalkınmada öncü sektör olduğu fikri zımnen benimsendiği için ihracat sektöründe meydana gelen gelişmelerin, diğer sektörlerin gelişmesine katkıda bulunarak milli gelir seviyesini yükselteceği ve bu yolla ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı savunulmaktadır¹⁴⁶.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin genelde göstergesi, ihracat / GSMH oranının büyümeye koşut olarak yükselmesi, yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızının üzerinde olmasıdır. Önemli olan nokta, bu ülkelerin ihracat oranının düşük olduğu bir düzeyden itibaren dışa dönük sanayileşme stratejisiyle, bu oranı, GSMH artarken sürekli yükseltmiş olmalarıdır. Ayrıca buna, ihracatta sanayi mallarının oransal payındaki artış da eklenmelidir¹⁴⁷. Yani ihracat artışı ile birlikte, ihracatın yapısının sanayi mallarına doğru kaydırılması amaçlanmaktadır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde uygulanan çeşitli politikalar vardır. Bu politikalar arasında ilk etapta uygulamaya konulanlar, gerçekçi kur politikası, ülkedeki enflasyon üzerinde bir faiz politikası, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulaması, teşvik sisteminde istikrar ve otomatiklik sağlanması gibi tedbirlerdir. İkinci etapta ise, para-kredi sisteminde reformlar, işletmelerde verim arttırıcı tedbirler, dış ticaret rejiminin kademeli olarak libere edilmesi ve buna paralel olarak endüstriler arası teşvik sistemlerinin yine kademeli olarak aşağıya indirilmesi gerekmektedir. Mikro düzeyde ise, firmalara sağlanan ithalat kolaylıklarının ve ihracat sübvansiyonlarının her firmanın ihracattaki başarısına göre verilmesi gerekmektedir. Gelişmiş ülkeler dahil, ihracat sektörlerine dolaylı vergilerin

¹⁴⁴Bedriye SARAÇOĞLU, "İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler", *İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:12, Sayı:137, Ağustos, 1997, s.35.

¹⁴⁵Rıdvan KARLUK, (b), "Türkiye'de İhracatı Arttırma Politikası", *II.Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri*, İzmir, 1981, s.49.

¹⁴⁶Bedriye SARAÇOĞLU, "Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği", *İGEME'den Bakış*, Yıl:3, Sayı:10, Nisan-Haziran 1999, s.21.

¹⁴⁷KAZGAN, 1988, s.85-86.

tamamının geri ödenmesi (vergi iadesi) ve gümrüksüz ithal etme hakkının tanınması evrensel hale gelmiştir¹⁴⁸.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin dinamik yorumuna göre kaynakları yönlendirerek uzmanlaşmayı öngören bu stratejide, ihracatın ekonomik gelişmeyi besleyen bir kesim olması, ilk olarak, ihraç mallarının arz ve talep esnekliklerinin yüksek olmasını ve ihracatçı kesimlerin diğer üretim kesimleri ile sıkı bir bağlantıya sahip olmasını gerektirmektedir¹⁴⁹.

Ayrıca ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı için arz yönünden iki önemli faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, ihracata yönelik endüstrilere yeterli teşvikin sağlanması, diğeri ise mevcut döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirecek düzeyde tutulmasıdır¹⁵⁰.

İhracata yönelik sanayileşmenin uygulandığı ülkelerde döviz kurlarının oluşumuna dikkat etmek ve özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Çünkü bu durumda dövizin gerçek fiyatı yansıtılamamakta ve yerli paraya yabancı para karşısında kendi ekonomik değerinden daha yüksek bir değer biçilmektedir. Bu durum ise, ithal mallarının fiyatlarının suni olarak düşük, ihraç mallarının ise dünya piyasalarındaki gerçek fiyatlarından daha yüksek tutulmasına yol açmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi durumundadır¹⁵¹.

Ayrıca döviz kurlarının oluşumu dışında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, ihracat sektörleri ile ithalatı ikame eden sektörlerle sağlanan özendirme önlemleri arasındaki dengesizliğin düzeltilmesidir. Bilindiği gibi kotalar, tarifeler, yasaklamalar ve kambiyo kısıtlamaları, ithal ikamesi sektörlerine yüksek oranda koruma sağlamaktadır. Oysa ihracatın artırılabilmesi için ihracat sektörlerini de aynı ölçüde, hatta daha fazla desteklemek gerekmektedir. Çünkü, dış piyasanın yoğun

¹⁴⁸Emin ÇARIKÇI, *Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları*, Adım Yayıncılık Ltd. Şti., Adım Yayınları:22, Ankara, 1991, s.165.

¹⁴⁹Ali O.BALKANLI, "Türkiye'de Sanayileşme", *İktisat Dergisi*, Sayı:319, Ekim 1991, s.42.

¹⁵⁰ALPAR, 1982, s.105.

¹⁵¹H.Avni EGELİ, "Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye'nin Sanayileşme Politikası" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1991, s.31.

rekabeti ile karşı karşıya olan ve henüz pazarlama kanalları tam olarak kurulamadığı için yüksek maliyetle çalışan ihracat sektörlerinde risk ve belirsizlik yüksektir¹⁵².

1.4.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Üstünlükleri

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin sanayileşme üzerinde doğuracağı ilk olumlu etki iç piyasa darlığı engelini aşılması olacaktır. Bilindiği gibi, birçok GOÜ'de piyasanın yeterince geniş olmaması nedeniyle bazı endüstriler kurulamamakta, kurulanlar da optimum kapasitesinin altında çalışmaktadır. Oysa, ihracata yönelen endüstriler geniş bir dış piyasa ile karşı karşıya bulunduklarından, optimum kapasiteye ulaşma olanağı elde edebilirler ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler¹⁵³. Tüm bu etkiler üretimi artırarak maliyetleri düşürücü yönde etkiler.

Sanayi ürünleri ihracatının artırılmasını amaçlayan ihracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayan GOÜ'lerde büyüme beklentilerinin önemli ölçüde artırdığı yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Gerçekten de ihracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayan bazı ülkeler yüksek büyüme hızlarına ulaşmışlardır¹⁵⁴.

Bu stratejide sanayi dalları ihracata yöneldiği için ödemeler dengesi açıklarının büyümesini önler, hatta bu açıkların azaltılmasını mümkün kılar. Bu ise, mevcut sanayi dallarının verimli bir şekilde çalışmasını ve yeni sanayi dallarının kurulmasını önleyen önemli bir güçlüğün bertaraf edilmesine veya olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olur¹⁵⁵. İhracat artışının döviz rezervlerinde artışa yol açarak ithalatın finansmanında kolaylık sağlaması, özellikle GOÜ'lerin kalkınmaları açısından büyük önem taşımaktadır.

İhracata yönelen bir sanayileşme modelinde dış ticaret politikasının temel işlevi, kurulan ve ileride kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamaktır. Bu nedenle genç endüstrilerin bir süre dış rekabetten korunmaları

¹⁵²SEYİDOĞLU, 1999, s.606.

¹⁵³Tevfik PEKİN ve Temel ERGUN, *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme*, Ege Üni. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları No:6, İzmir, 1984, s.37.

¹⁵⁴Anne O. KRUEGER, "Trade Policy and Economic Development: How We Learn", *American Economic Review*, Volume:87, No:1, March, 1997, s.1.

¹⁵⁵SERİN, a.g.e., s.219.

gerekse de, asıl hedef, uzun dönemde liberal bir dış ticaret rejimi uygulayarak ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaktır¹⁵⁶.

İhracata yönelik sanayileşme, koruyuculuk yerine, dış rekabeti esas aldığı için üretici davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişiklikler meydana getirir. Dış rekabet, monopolleşmeleri önleyecek ve işadamlarını sürekli şekilde yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması için harekete geçirecektir¹⁵⁷. Bu durum ise yetenekli yöneticiler ve nitelikli işgücünün ortaya çıkmasına katkıda bulunarak ekonomiye daha büyük bir dinamizm getirecek ve gelişmeyi hızlandıracaktır¹⁵⁸. Ayrıca ihracata yönelmenin yarattığı uluslararası etkileşim sayesinde, ülkelerin rekabet gücü ve etkinliğini arttıran yeni fikirlere ve teknolojilere ulaşmak olanaklı hale gelmekte ve bu durum hem ihracat sektörü hem de ekonomideki diğer sektörler üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır¹⁵⁹.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre dış piyasalarda rekabet edebilmek için üretimin, ülkenin en zengin olarak sahip bulunduğu kaynaklara doğru yönlendirilmesi gerekir. Bu da GOÜ'lerin işgücü ve doğal kaynak bakımından zengin endüstrilerde ihracat potansiyeline sahip olmaları anlamına gelir. Böyle bir ilkenin göz önünde bulundurulması kurulacak olan sanayilerin de ülke koşulları ile uyumlu olması sonucunu doğurur. Aynı zamanda üretim emek yoğun yöntemlere dayalı olacağı için işsizlik sorununa da büyük ölçüde çözüm getirilecektir¹⁶⁰.

İhracatta sanayi ürünleri oranının artırılması ticaret hadleri açısından da önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, tarımsal ürünler ihraç edip, sanayi ürünleri ithal eden GOÜ'lerde ticaret hadleri, bu ülkelerin aleyhine dönmektedir. Bu bakımdan, ihracatta sanayi ürünlerinin payının artırılması dış ticaret hadlerinin aleyhe

¹⁵⁶SEYİDOĞLU, 1999, s.605.

¹⁵⁷PEKİN ve ERGUN, a.g.e., s.37.

¹⁵⁸Edward E. GHARTEY, "Casual Relationship Between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan and The US", *Applied Economics*, Volume:25, 1993, s.1147.

¹⁵⁹Panos C. AFXENTIOU and Apostolos SERLETIS, "Exports and GNP Casuality in The Industrial Countries: 1950-1985", *Kyklos*, Volume:44, No:2, 1991, s.167-168.

¹⁶⁰SEYİDOĞLU, 1982, s.39.

gelişmesini önleyecek ve ekonomik gelişme açısından olumlu etkiler yaratacaktır¹⁶¹.

Meydana gelen bir dış şok karşısında, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulayan ülkeler, içe dönük stratejiler izleyen ülkelere göre daha dayanıklıdır. Bela Balassa'nın GOÜ'ler üzerine yaptığı bir araştırmaya göre, ihracata dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerde dış şokların ödemeler dengesine etkileri, içe dönük stratejiler izleyen ülkelere göre , GSMH'nın daha büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerin sağladıkları çok daha yüksek büyüme performansları, zaman içinde bu konudaki kayıpları telafi etmektedir¹⁶².

Bir ekonomide ihracat artışının yukarıda belirtildiği gibi ekonomik kalkınma üzerinde uyarıcı bir etki yapabilmesi, ekonomide bazı olumlu şartların varlığına bağlıdır. Bu şartları şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁶³:

- *Yüksek ve kalıcı ihracat artış hızı,
- *İhracat artışının üretim fonksiyonu üzerinde olumlu değişiklikler yapması,
- *İhracatla sağlanan ek gelirlerin daha az bir kısmının tüketime, daha büyük bir kısmının ise verimli yatırımlara ayrılması,
- *İhracat artışının teknolojik gelişmeyi beraberinde getirmesi,
- *İhracat sektörünün ekonominin diğer sektörleri ile önsel ve gerisel bağlılıklarının fazla olması,
- *İhracattan elde edilen gelirin uzun bir süre dalgalanmadan kalabilmesidir¹⁶⁴.

¹⁶¹Erol MANİSALI, *Gelişme Ekonomisi*, İstanbul Üni. Yayın No:2446, İktisat Fakültesi Yayın No:417, İstanbul, 1978, s.180.

¹⁶²Bela BALASSA, "Outward Orientation and Exchange Rate Policy In Developing Countries:The Turkish Experience", *The Middle East Journal*, Volume:37, Number:3, 1983, s.436.

¹⁶³Mehmet YİĞİT, *İhracat ve İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi*, Üniversite Kitabevi Yayın No:3, Kütahya, 1996, s.17.

¹⁶⁴KARLUK, (a), s.45.

Belirtilen bu şartların ne kadar yerine getirilebiliyorsa, o ekonomide ihracat artışının ekonomik kalkınmayı uyarması da o kadar fazla olacaktır.

1.4.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Zorlukları

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin yukarıda belirtilen olumlu yönlerine rağmen, uygulamada karşılaşılan bazı güçlükler bulunmaktadır. Şimdi bu sorunların neler olduğunu daha yakından incelemeye çalışalım.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı arz yönünden GOÜ'lerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek nitelikte mal üretmelerine, talep yönünden ise bu malları alabilecek ülkelerin takip edecekleri dış ticaret politikasına bağlı olmaktadır. Bu konuda talep yönünden yaratılan en büyük engel GOÜ'lerin ürettiği sanayi mallarının alıcısı durumunda olan gelişmiş ülkelerin bu mallara karşı uygulamış oldukları koruyucu politikalardır. Yapılan araştırmalarda, sanayileşmiş ülkelerdeki gümrük vergileri düzeyinin, özellikle GOÜ'lerin ihracatçısı oldukları mallara karşı, kendi aralarındaki vergi oranlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır¹⁶⁵. Bu durum sonucunda da, söz konusu mallar üzerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan GOÜ'lerin ihracatı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Bilindiği gibi, GOÜ'lerin yapısı esas itibarıyla tarıma dayalıdır ve bu ülkelerin ihracatında da tarım ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Sanayi ürünü olarak ihraç edilen malların büyük bir bölümü de tarıma dayalı sanayi ürünleridir. Ancak, bu gibi mallara karşı dünya talebinin gelir ve fiyat elastikiyeti genellikle düşük olması, söz konusu ülkelerin, ihracatlarının arttırılması yönündeki çabalarının kolaylıkla başarıya ulaşmasını engellemektedir.

GOÜ'lerin nüfus artış hızları yüksektir. Artan nüfus iç talebin de artmasına yol açmaktadır. Bu artışlar ise, üretimden iç talep düşülerek elde edilen ihracat potansiyelinin düşmesine sebep olmaktadır¹⁶⁶.

İhracata yönelik sanayileşme, dış rekabet dolayısıyla GOÜ'lerde arzı bol ve

¹⁶⁵ALPAR, 1982, s.111.

¹⁶⁶Ahmet GÖKÇEN, "Türkiye Ekonomisinde İthal İkamesi ve Üretimin İthalata Bağımlılığı", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1982, s.22-23.

ucuz olan işgücüne dayalı sanayilerin geliştirilmesini öngörür. Ancak, bu ülkelerde her zaman bol işgücüne ağırlık vererek bir rekabet üstünlüğü elde etmek mümkün olmayabilir. Çünkü, bu ülkelerde işgücü ucuz olmakla birlikte, bu faktörün verimliliği düşüktür.

İhracata yönelik sanayileşmede yeni kurulan endüstrileri, ihracat potansiyeline sahip olsalar da geçici bir süre, vergi iadesi ve ihracat sübvansiyonu gibi mali olanaklarla desteklemek gerekmektedir. Bu ise, gelir kaynakları sınırlı olan hükümet bütçesi üzerinde büyük bir yük meydana getirmektedir¹⁶⁷.

Dış pazarda rekabet, üstün bir pazarlama bilgi, deneyim ve örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu da, GOÜ'ler açısından ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısını güçleştirmektedir¹⁶⁸.

1.5. İHRACATIN MİLLİ GELİRE ETKİLERİ KONUSUNDA LİTERATÜRDEKİ SON GELİŞMELER

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, ihracatta meydana gelen artışların, çeşitli kanallar vasıtasıyla milli gelir üzerindeki etkilerine ilişkin teorik tartışmalara yer verilmiştir. Bu tartışmalara son zamanlarda literatüre sunulan; ölçeğe göre artan getirinin rolünü, teknoloji yoğun ürünlerin üretiminde insan sermayesinin yaparak öğrenmesinin etkilerini ve modern teknolojilerin diğer sektörlere yayılmasında lider sektör olarak hareket eden ihracat sektörünün büyümesinin dinamik etkilerini vurgulayan yeni büyüme teorisi (içsel büyüme teorisi) de eklenmiştir¹⁶⁹.

1980'li yıllarda geliştirilen yeni büyüme modellerinde, büyüme, dışardan etken olan güçlerin bir ürünü olarak değil, ekonomik sistemin işleyişinin içsel bir sorunu olarak ele alınmaktadır¹⁷⁰.

Uzun dönem iktisadi büyümenin belirleyici unsurlarının tespitini amaçlayan yeni büyüme modellerinde, fiziki sermaye yanında insan sermayesi (beşeri

¹⁶⁷ERGUN, a.g.e., s.10.

¹⁶⁸ONGUN, a.g.e., s.110.

¹⁶⁹Jati K. SENGUPTA, "Rapid Growth in NICs in Asia: Test of New Growth Theory for Korea", *Kyklos*, Volume:44, Number:4, 1991, s.561.

¹⁷⁰Paul M. ROMER, "The Origins of Endogenous Growth", *Journal of Economic Perspectives*, Volume:8, Number:1, Winter, 1994, s.3.

sermaye) birikimi, bilgi, teknolojik gelişim ve araştırma geliştirme (AR-GE) faaliyetleri, üzerinde durulan en önemli konular olmuştur¹⁷¹.

Yeni büyüme modellerinde ekonominin dışa açılma derecesi çeşitli mekanizmalar yoluyla büyüme oranını etkilemektedir. Ülkelerarası mal ve yatırım akımı, uluslararası düzeyde bilgi donanımının yayılmasını sağlamaktadır¹⁷². Bilgi kamu malı niteliğindedir ve bir kişi yada firma tarafından yeni bir bilginin edinilmesi durumunda, bilgiye sahip olan bunun tüm getirisini elde edemez. Diğer bir deyişle, bilginin pozitif dışsallık etkisi vardır¹⁷³. Ülkeler arasındaki ticarete bağlı olarak artan bilgi stokunun taşınması sonucu diğer sektörlerde yayılması, ülkedeki toplam bilgi stokunu artırarak, ekonominin üretken kapasitesini yükseltir. Dış ticaret sayesinde ülkeler arasında gerçekleşen teknoloji ve bilgi transferi büyümeyi sürdürmede önemli bir role sahiptir¹⁷⁴.

Yeni büyüme teorisi, uluslararası ticaretin, statik karşılaştırmalı üstünlükler yerine dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılması gerektiğini ileri sürmektedir¹⁷⁵. Bu bağlamda yaparak öğrenme (learning by doing) potansiyelinin en yüksek olduğu ve beşeri sermaye yoğun malların üretiminde uzmanlaşarak bu malların ihraç edilmesi önem kazanmaktadır. Bir ülke belli sektörlerde yatırım yaptıkça o konuyu "öğrenecek" dolayısıyla birim maliyetleri düşecek, kalite artacak ve o konuda mukayeseli üstünlüğünü oluşturabilecektir. Örneğin, ileri teknoloji mallarında uzmanlaşan gelişmiş bir ülke ile düşük teknolojili mallarda uzmanlaşan gelişmekte olan bir ülkenin serbest ticarete girmeleri durumunda, gelişmiş ülkenin büyüme hızı artarken gelişmekte olan ülkenin büyüme hızı daha da düşmektedir. Bunun sebebi ileri teknoloji malında öğrenme potansiyelinin daha yüksek olmasıdır.

¹⁷¹Yalçın GÜBE, "İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:6, Nisan, 1997, s.19-20.

¹⁷²Alessandro PIO, "İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?", Çev: Nurcan ÖZKAPLAN, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:4, Sayı:10, 1993, s.123.

¹⁷³Tuncer BULUTAY, *Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Bazı Yaklaşımlar*, DPT Yayını, Ankara, 1995, s.6.

¹⁷⁴Alessandro PIO, a.g.m., s.123-124.

¹⁷⁵İlker PARASIZ, *Modern Büyüme Teorileri-Dinamik Makro Ekonomiye Geçiş*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997, s.157.

Dolayısıyla, yeni büyüme modelleri, GOÜ'lerin yaparak öğrenme potansiyeli daha derin olan malların üretiminde uzmanlaşmaları gerektiğini ima etmektedir¹⁷⁶.

Bir teknoloji eskidiğinden yada kopya edildiğinden, dinamik mukayeseli üstünlük belli bir süre sonra ortadan kalkabilir. Bu nedenle yeni bir alan bulunmaya çalışılır. Örneğin Singapur 1950'lerde tekstilden yola çıkıp 1960'lı, 1970'li yıllarda daha karmaşık elektronik-enformasyon teknolojisinin ürünlerine ve 1990'lı yıllarda bio-teknik gibi çok daha ileri teknoloji ürünlerine yönelmiştir¹⁷⁷.

Asya'da yeni sanayileşen ülkeler olarak adlandırılan Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Japonya gibi ülkelerde, ticarette açıklığın ve içe yönelik politikalar yerine dışa dönük-ihracata yönelik politikaların uygulanması ile elde edilen hızlı ekonomik büyümenin, yeni büyüme kuramının bazı temel varsayımlarını desteklediği ileri sürülmektedir. Örneğin 1965-1987 döneminde, Kore'nin ihracatında görülen %22.9'luk artış, ortalama kişi başına düşen gelirden yıllık %6.4'lük bir artışı da beraberinde getirmiştir. Asya'daki diğer başarılı yeni sanayileşen ülkelerin deneyimleri de benzerlikler göstermektedir¹⁷⁸.

Görüldüğü gibi yeni büyüme teorisi dışa açıklığın artmasının, büyüme oranını olumlu olarak etkileyen dinamik avantajlara yol açtığını ileri sürmektedir.

¹⁷⁶ Murat A. YÜLEK, " İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", *Hazine Dergisi*, sayı:6, Nisan, 1997, s.90-99.

¹⁷⁷ PARASIZ, 1997, s.157.

¹⁷⁸ SENGUPTA, a.g.m., s.561-562.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACAT VE MİLLİ GELİRİN YAPISI VE GELİŞİMİ

Bu bölümde 1980 öncesi ve sonrası dönemde Türkiye'de ihracat ve milli gelirin yapısı ve gelişimi incelenerek, 1980 sonrasında uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi sonucunda, ihracatta ve milli gelirde meydana gelen değişim, çeşitli göstergeler yardımıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.1.1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İHRACAT VE MİLLİ GELİRİN YAPISI VE GELİŞİMİ

Bu kısımda 1980 öncesi dönemde ihracat ve milli gelirin yapısı ve gelişimi incelenecektir.

2.1.1. 1923-1929 Dönemi

1923-1929 yıllarını kapsayan bu dönemde izlenen ekonomi politikasının ana hatları 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiş olup, kökenini liberal görüş oluşturmaktadır. Kongre'de devletin ekonomik görevleri olan bir organ haline gelmesi benimsenmiş ise de, görevinin özellikle özel sektörün gelişmesini teşvik edici yönde olacağı belirtilmiştir. Kongre'de alınan bazı önemli kararlar arasında; hammaddeleri yurt içinde sağlanan sanayi dallarının kurulması, el işçiliği ve küçük imalatlarda süratle fabrikasyona geçilmesi, dış rekabete dayanabilmek için, sanayinin bütün olarak kurulması ve yabancı tekellerin oluşmasının engellenmesi sayılabilir¹⁷⁹.

Bu dönemde özel sektörün finansmanını sağlamak amacıyla 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında ise devlet sanayilerini finanse etmek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ayrıca özel sektör yatırımlarını teşvik etmek ve

¹⁷⁹İlhan ULUDAĞ, *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Değerlendirme)*, Marmara Üni. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayın No:2, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1990, s.62-63.

hızlandırmak amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır¹⁸⁰.

Bu dönemde Lozan Antlaşmasının hükümleri gereğince 1929 yılına kadar yabancı ülkelerden gelen ithal mallarına, 1916 yılı gümrük tarifelerini uygulama zorunluluğu vardı ve 1916 yılı gümrük tarifi Osmanlı dış ticaret tarihinde bile en düşük gümrük tarifelerinden birini oluşturmakta idi¹⁸¹. Bunun sonucu olarak, bir taraftan ekonominin ihtiyaç duyduğu malların ithal edilmesi zorunluluğu, diğer taraftan da 1929 yılına kadar gümrük tarifeleri ile iç piyasayı dış rekabetten korumanın mümkün olmaması nedeniyle dış ticaret devamlı açık vermiştir. Örneğin, 1923 yılında ihracat 50.8 milyon dolar, ithalat 86.9 milyon dolar iken, 1929 yılında ihracat 74.8 milyon dolar, ithalat ise 123.6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹⁸².

1923-1929 döneminde, toplam ithalatın yaklaşık yarısını tüketim malları oluştururken, yatırım malları ithalatı toplam ithalatın dörtte biri dolayında kalmıştır. İhracat içinde ise en önemli yeri % 86.3 oranı ile tarımsal mallar almaktadır. Sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payı ise % 8.6 gibi çok düşük bir düzeyde kalmıştır¹⁸³.

Ekonomik açıdan tüm dünyayı büyük bir çıkmaza sokan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, liberal ekonomi politikasını benimsemiş olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu dönemde Türk parasının değerinin düşmesi sonucu, tarım ürünlerimizin dünya piyasalarındaki fiyatları düşmüştür. Bu ise, geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin döviz gelirlerinin düşmesine neden olmuştur¹⁸⁴.

2.1.2. 1930-1949 Dönemi

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı devletleri ekonomilerine müdahale etmeye zorlayan önemli bir sebep olmuştur. 1930'lu yıllarda bazı Avrupa ülkeleri millileşme hareketleri ile liberalizmi engellemeye ve dışa bağımlılıklarını azaltarak

¹⁸⁰Tank Celal GÜVEN, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü", *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl:3, Ekim, 1998, s.29-30.

¹⁸¹Koray BAŞOL, *Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, Anadolu Mat., İzmir, 1993, s.168.

¹⁸²Ahmet AY, "1980 Öncesi Türkiye'de Uygulanan Kur Politikaları", *Selçuk Üni. Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 1999, s.188.

¹⁸³Erdoğan ALKIN, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, s.225.

¹⁸⁴Feyyaz YEMİŞÇİ, Alev KÖSETORUNU ve Gülin TAŞKIN, "1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı, 1993, s.3.

kalkınmalarını iç ekonomilerine dayalı olarak gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonucunda ortaya çıkan bu gelişmeler ve 1929 yılına kadar ekonomide uygulanan liberal politika sonucunda, henüz yeterince gelişmemiş olan özel sektörün girişimleri ile ülkenin kalkınmasının mümkün olamayacağının anlaşılması, 1930'lu yılların başında Türkiye'de devletçilik görüşünün hakim olmasına neden olmuştur¹⁸⁵.

Bu koşullar altında oluşan devletçi politika, 1929 yılından sonra gümrük vergilerini belirleyebilme hakkının Türkiye Cumhuriyeti'ne verilmesi ile 1930 yılında yeni gümrük vergileri, 1931 yılında da kota uygulamasıyla, koruma dönemini başlatmıştır¹⁸⁶.

1930 yılında çıkarılan "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun" ile döviz işlemlerine sıkı kontroller getirilerek kambiyo denetim mekanizması oluşturulmuş ve bu yasa ile hükümete, gerektiğinde korumaya ilişkin acil önlem alabilme yetkisi verilmiştir¹⁸⁷.

Bu dönemde devletçilik anlayışı içinde, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için hükümet tarafından Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. 1931 yılında hazırlanmaya başlanıp 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), 1934-1938 yıllarını kapsamaktadır.

BBYSP ile, büyük ölçüde ithal edilmekte olan temel tüketim mallarının yerli üretimine geçilmesi ve kurulacak sanayilerin yerli hammaddelere dayalı olması amaçlanmıştır. Ayrıca BBYSP'nda tüketim mallarının üretimine öncelik verilen bu aşama tamamlandıktan sonra, ithal ikamesi sürecinin ara ve yatırım mallarına doğru kaydırılması öngörülmektedir¹⁸⁸.

Çeşitli korumacı politikalarının uygulanmasının yanısıra, 1934-1938 yıllarında uygulanan BBYSP'nin olumlu sonuçlarından sonra üretim artışı ile birlikte ihracatımızda da artışlar görülmüştür. 1930 yılından sonra (1938 yılı hariç) 1947

¹⁸⁵Halil DİRİLTEKİN, *Türkiye Ekonomisi*, Sevinç Mat., Ankara, 1987, s.69-70.

¹⁸⁶ULUDAĞ, a.g.e., s.64-65.

¹⁸⁷EREN, a.g.e., s.250.

¹⁸⁸Haldun GÜLALP, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:7, Sayı. 1-2, 1980, s.46.

yılına kadar ihracatımız ithalatımızdan daha büyük olmuş ve dış ticaret dengesi fazla vermiştir¹⁸⁹.

BBYSP'nin başarı ile uygulanması sonucunda 1936 yılında, 1939-1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)'nin hazırlıklarına başlanmıştır. Plan, yine koruyucu nitelikte bir dış ticaret politikası ile ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci bir sanayileşme politikası çerçevesinde oluşturulmuştur. Ayrıca bu dönemde, sanayileşmenin gerektirdiği ithalatın karşılanması için ihracata da önem verilmesi istenmiştir. Bunun gereği olarak da İBYSP'nde ithalatımızı karşılamak için daha çok ihracat sanayilerinin özendirilmesi ve birinci plana oranla daha çok yatırım malları üretecek sanayilere öncelik tanınması ithal ikamesine verilen önemi göstermektedir¹⁹⁰.

1939 yılında uygulamaya başlaması öngörülen İBYSP, İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla sanayileşme çabalarına ara verilmiş ve kaynaklar savunma harcamalarına yöneltmiştir.

İkinci Dünya Savaşının başladığı 1939 yılından 1946 yılına kadar dış ticaret dengesi devamlı olarak fazla vermiştir. Bunun nedenleri arasında savaşa katılan ülkelerin Türk ihraç mallarına olan taleplerinin artması ve savaş nedeniyle ithalat imkanlarının zorlaşması sayılabilmektedir. Bu ülkelerin bizim ihraç mallarımıza olan talebinin artması, bu malların dünya pazarlarındaki fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur¹⁹¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yıllarda ülke milli gelirinde de azalma meydana gelmiştir. 1968 yılı fiyatlarıyla 1940 yılında 33.648 milyon TL olan milli gelir savaşın bittiği 1945 yılında % 31'lik bir azalma ile 23.128 milyon TL olmuştur. Aynı yıllar itibarıyla tarımın GSMH içindeki payı % 38.7'den % 38.4'e, sanayi kesiminin payı ise % 18.4'den % 16.3'e düşmüştür¹⁹².

¹⁸⁹YEMİŞÇİ, KÖSETORUNU ve TAŞKIN, a.g.m., s.47.

¹⁹⁰ULUDAĞ, a.g.e., s.66.

¹⁹¹Memduh YAŞA, İktisat Maliye ve Politika, Nur Ofset, İstanbul, 1982, s.117.

¹⁹²EGELİ, a.g.t., s.45.

İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı bu olumsuz tablo, gündeme yeniden liberalizm ve dışa açılma görüşünü getirmiştir. Bu görüşler en açık olarak 1947 Kalkınma Planında ifade edilmiştir. Bu planda, ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik politikası, sanayi yerine tarıma, kamu kesimi yerine özel kesime yer verilmektedir. Ayrıca planda sırasıyla ulaşım, haberleşme, tarım, enerji ve tüketim malları sanayine ağırlık verilmiş ve yatırımların finansmanı büyük ölçüde dış kaynaklara bağlanmıştır¹⁹³.

Savaş sonrasında benimsenen liberal politika çerçevesinde, ihracatı arttırmak amacıyla 7 Eylül 1946 tarihinde Türk Lirası % 116 oranında devalüe edilerek 1 dolar=2.80 TL'ye çıkartılmıştır. Ancak yapılan devalüasyonun, bir yandan ülkenin yatırım mallarına en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda yapılması ve yeni kurun gereğinden daha düşük tespit edilmesi, öte yandan devalüasyondan sonra iç fiyat istikrarını sağlayacak tedbirlerin alınmamış olması ve ihracatın arttırılamaması gibi nedenlerden dolayı başarısız olmuştur¹⁹⁴. 1930 yılından beri sürekli fazla veren dış ticaret dengesi, 1947 yılından itibaren açık vermeye başlamıştır.

2.1.3. 1950-1962 Dönemi

1950 yılında siyasi iktidarda meydana gelen değişme ile birlikte dış ticarete geniş ölçüde bir serbestleşme başlamıştır. İthalatta liberasyon oranları % 70'e kadar yükseltilmiş ve bunun sonucu olarak ithalatta büyük artışlar olmuştur. Diğer yandan Kore Savaşı nedeniyle uluslararası piyasalarda hammadde ve tarım ürünleri fiyatları ve talebi hızla yükselmiş, Türkiye de bundan faydalanarak tarım ürünleri ihracatını büyük ölçüde arttırmıştır. 1950 yılında 263 milyon dolar olan ihracatımız 1953 yılında yaklaşık 400 milyon dolara yükselmiştir.

Özel sektöre öncelik veren bir ekonomi politikasının benimsendiği bu dönemde kalkınmanın sağlanması için öncelikle altyapı yatırımlarına hız verilmiş, barajlar, limanlar ve çok sayıda silolar inşa edilmiştir¹⁹⁵.

¹⁹³GÜLALP, a.g.m., s.47-48.

¹⁹⁴AY, a.g.m., s.190-191.

¹⁹⁵İsmet ERGÜN, *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.259-260.

Dönem başlarında tarımsal kalkınmaya da büyük önem verilmiş ve tarım sektöründe üretimi artırmaya yönelik bazı önlemler alınmıştır. Bu bağlamda; yeni toprakların tarıma açılması sağlanmış, tarımsal ürünlere yüksek fiyat ve ucuz kredi verilmiş, tarımda makineleşme hızlandırılarak traktör ithaline başlanmıştır. Alınan bu önlemler, uygun iklim koşulları ve Kore Savaşının yarattığı olumlu konjonktür sonucunda tarımsal üretim ve ihracat hızla artmıştır¹⁹⁶.

1953 yılından sonra hem Kore savaşının yarattığı olumlu konjonktürün sona ermesi, hem de hava şartlarının iyi gitmemesinden dolayı ekonomi bir darboğaza girmiştir. Dış piyasalardan ihraç mallarımıza olan talep artışı duraklamış, iç üretim azalmış ve ticaret hadleri bozulmuştur. 1954 yılında GSMH'da % 3 oranında bir azalma ortaya çıkmıştır¹⁹⁷.

Ayrıca özel kesime öncelik veren bir ekonomi politikasının hakim olduğu bu dönemde yatırımlardaki hızlı artışa paralel olarak, yatırımların finansmanını sağlamak amacıyla kredilerde de büyük artışlar olmuşlar. Gerek yatırım gerekse kredilerdeki bu hızlı artış emisyon artışını da beraberinden getirmiş ve sonuçta fiyatlar genel düzeyi artmış ve enflasyon giderek hızlanmıştır.

İzlenen bu genişletici politikaların olumsuz etkileri özellikle 1954 yılından sonra görülmeye başlanmış, uygulanan liberal dış ticaret politikası döviz rezervlerini eritmiş ve ciddi boyutlarda bir döviz darboğazı ortaya çıkmıştır¹⁹⁸. Döviz darboğazını aşmak için ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak dış ticarete korumacılık ve ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi izlenmeye başlanmıştır. 1952 yılından başlayarak liberasyon önce daraltılmış, 1955'de de durdurulmuş ve İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulmuştur.¹⁹⁹

Ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler sonucunda ekonomiyi tekrar düzene sokmak ve dış ticarete meydana gelen tikanıklıkları gidermek için hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar önlemleri paketini yürürlüğe koymuştur. 1958 istikrar

¹⁹⁶Erdoğan TOKGÖZ, "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", *İçinde Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler*, Yayına Hazırlayan: Çelik ARVOBA ve Cem ALPAR, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992, s.13.

¹⁹⁷Mükerrem HİÇ, *Türkiye'de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu*, Ayyıldız Mat., Ankara, 1973, s.8.

¹⁹⁸ERGÜN, a.g.e., s.260-261.

¹⁹⁹EGELİ, a.g.t., s.48.

kararları ile Türk lirası % 320 oranında devalüe edilerek 1 dolar = 2.8 TL'den 1 dolar = 9 TL'ye yükselmiştir²⁰⁰.

Bu dönemde ihracat tarıma dayalı olma özelliğini korumuş, ihracat gelirlerinin % 70'i tarımsal ürün ihracatından sağlanmıştır. İthalat içinde ise başlıca yeri yatırım malları ve hammaddeler tutmaktadır. Tüketim malları ithalatı, bazı yıllar dışında genellikle düşme eğilimi göstermektedir. Dönem boyunca ithalat ve ihracatın yapılarında önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir²⁰¹.

2.1.4. Planlı Dönem (1963-1980)

27 Mayıs 1960 askeri ihtilali ile hükümet değişmiş, 1961 yılında da yeni Anayasa kabul edilmiştir. Bu Anayasa ile ekonomi politikasının kalkınma planlarına göre yürütüleceği hükme bağlanmış ve bu planları hazırlamak ve uygulamalarını izlemek üzere 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Aynı zamanda, bu Anayasa ile resmi belgelerde Türkiye'nin iktisadi rejimi "Karma ekonomi" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. İlk planın uygulamaya konulduğu 1963 yılından beri iktisadi kalkınma çabaları beş yıllık olarak hazırlanan Kalkınma programları ve yıllık programlar çerçevesinde yürütülmüştür²⁰².

Kalkınma planları ilk aşamada 1963-1977 dönemini kapsayan 15 yıllık bir perspektif içinde hazırlanmıştır. Bu 15 yıllık perspektif içinde ulaşılması öngörülen başlıca hedefler, yılda % 7'lik bir büyüme hızının sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödemelerden dengeye ulaşılması, üstün nitelikte bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi şeklinde özetlenebilir²⁰³.

2.1.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

BBYKP'nda dış ticaret politikasının uluslararası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağladığı imkanlardan en geniş ölçüde faydalanmak olduğu temel ilke olarak kabul edilmekte ve yatırım önceliklerinin tespitinde, maliyet karşılaştırmalarının uzun bir

²⁰⁰Dündar SAĞLAM, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1983, s.318.

²⁰¹PEKİN ve ERGÜN, a.g.e., s.6.

²⁰²Ö.Celal SARC, "1923'den Bu Yana Kalkınma Stratejileri", *II.Türkiye İktisat Kongresi Kalkınma Politikası Komisyonu Tebliğleri*, İzmir, 2-7 Kasım 1981, s.20.

²⁰³YEMİŞÇİ, KÖSETORUNU ve TAŞKIN, a.g.m., s.6.

perspektif açısından değerlendirilerek, sektörlerin saptanacağı ifade edilmektedir. Planda Türk ekonomisinin, bugün karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasa bile, gelecekte dinamik yararlar sağlanması beklenen sektörlerde de üretime geçeceği ve bunun doğal bir sonucu olarak, bu sektörlerin uluslararası alanda rekabet gücü kazanıncaya kadar dış ticaret politikası araçlarıyla korunacağı belirtilmektedir. Bu politikaların bir sonucu olarak ithal ikamesi imkanlarının ilk beş yılda geniş ölçüde kullanılması amaçlanmıştır²⁰⁴. Ayrıca planda, kalkınmanın sanayileşme ile sağlanacağı kabul edilmiş ve bu amacın elde edilebilmesi için, sermaye malları üretimi ile ihraç olanaklarını genişletecek sanayilere yatırım önceliği tanınmıştır.

Görüldüğü gibi plan döneminde ithal ikamesi ve ihracata yönelik politikaların birlikte yürütülmesi öngörülmüştür. Ancak planların yatırımların % 61'inin ara mallarına % 20'sinin yatırım mallarına ayrıldığı dikkate alınırsa ithal ikamesine ağırlık verildiği anlaşılmaktadır²⁰⁵.

BBYKP'nda ana ilke olarak ihracat gelirlerinin artırılmasının bir zorunluluk olduğu kabul edilmiştir. Bunun için geleneksel ihraç ürünlerinin satışının mümkün olduğu kadar artırılması, bu malların işlenmiş olarak ihraç yollarının aranması ve birkaç sayılı tarımsal üründen oluşan ihracatın çeşitlendirilerek dış talebi diğerlerine oranla daha fazla artış gösteren yeni malları dış piyasalara arz ederek ihracatın yapısının değiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir²⁰⁶. Bu amaçla BBYKP'nda alınması öngörülen tedbirler şu şekilde sıralanabilir²⁰⁷:

*İhraç mallarımızın, dış piyasalara sürüm imkanlarının artırılabilmesi için, uluslar arası standartlara kavuşturulması, ambalaj yetersizliklerinin giderilmesi ve kalite kontrolü yapılmasına gereken önemin verilmesi,

*İhracat rejimi uygulamasının basitleştirilmesi ve formalitelerin azaltılması,

²⁰⁴Cem ALPAR, *Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları:74, Ankara, 1974, s.72-73.

²⁰⁵EREN, a.g.e., s.202.

²⁰⁶KARLUK, (b), s.63.

²⁰⁷Erkut ONURSAL, "İhracatı Artırma Politikası", *II.Türkiye Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri*, İzmir, 2-7 Kasım 1981, s.24.

*İhracatçılara stok yapmaya imkan verecek miktarda ihracat kredisi verilmesi, ayrıca vergi yönünden teşvik tedbirlerinin alınması, özellikle ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin ihracatçıya iadesinin sağlanması,

*Dış pazarlarla ilgili araştırmalar yapılması ve ihraç mallarının dış piyasalara tanıtılabilmesi için uluslar arası fuar ve sergilere katılınması,

1963-1980 dönemi dış ticaretin gelişimi Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de BBYKP döneminde ithalat ve ihracatın gelişimi incelendiğinde, dış ticaretimizin dönemin her yılında açık verdiği görülmektedir. Bunun nedeni dönem boyunca ihracattaki artışa karşın ithalattaki artışın daha fazla olmasıdır.

Tablo 1: Planlı Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	MİLYON \$						IHR / İTH
	IHRACAT	Değ. %	İTHALAT	Değ. %	DENGE	HACİM	%
1963	368.1	-3.4	687.6	11.0	-319.5	1 055.7	53.5
1964	410.8	11.6	537.2	-21.9	-126.5	948.0	76.5
1965	463.7	12.9	572.0	6.5	-108.2	1 035.7	81.1
1966	490.5	5.8	718.3	25.6	-227.8	1 208.8	68.3
1967	522.3	6.5	684.7	-4.7	-162.3	1 207.0	76.3
1968	496.4	-5.0	763.7	11.5	-267.2	1 260.1	65.0
1969	536.8	8.1	801.2	4.9	-264.4	1 338.1	67.0
1970	588.5	9.6	947.6	18.3	-359.1	1 536.1	62.1
1971	676.6	15.0	1 170.8	23.6	-494.2	1 847.4	57.8
1972	886.0	30.8	1 562.6	33.5	-677.6	2 447.5	56.6
1973	1 317.1	48.8	2 086.2	33.5	-769.1	3 403.3	63.1
1974	1 532.2	16.3	3 377.6	81.1	-2 245.4	5 309.7	40.6
1975	1 104.1	-8.6	4 738.6	25.4	-3 337.5	6 139.6	29.6
1976	1 960.2	39.9	5 128.6	8.2	-3 168.4	7 088.9	38.2
1977	1 753.0	-10.6	5 796.3	13.0	-4 043.3	7 549.3	30.2
1978	2 288.2	30.5	4 599.0	-20.7	-2 310.9	6 887.2	49.8
1979	2 261.2	-1.2	5 069.4	10.2	-2 808.3	7 330.6	44.6
1980	2 910.1	28.7	7 909.4	56.0	-4 999.3	10 819.6	36.8

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Ankara, 1996, s.262-263.

Bu dönemde ithalat 1963 yılında planlanan hedefin üzerine çıkmıştır. Buna karşılık 1964 ve 1965 yıllarında ithalat değerleri düşmüş ve gerçekleşen değerler tahminlerin gerisinde kalmıştır. Bunun nedeni ise söz konusu yıllardaki büyüme hızlarının düşük olması ve ödeme güçlükleridir.

Birinci Plan döneminde gerçekleşen ihracat değerleri tahminlerin üstüne çıkmıştır. Bunun nedeni, dış talepteki gelişmeler sonucu elde mevcut olan bazı tarımsal ürün stoklarının eritilmesi ve ihraç edilebilir ürünlerin üretiminin artırılmasıdır. Ayrıca bu dönemde ihracat gelirleri fiyatlarda beliren düşmelere rağmen GSMH'den daha hızlı artmıştır²⁰⁸.

2.1.4.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP)'nda hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için sanayileşmenin zorunlu olduğu belirtilerek, koruyucu dış ticaret politikasına biraz daha açıklık getirilmiştir. Planda, yeni kurulacak sanayilerin kuruluş güçlüklerini aşındaya kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikalarıyla korunacağı, ancak belli bir tecrübe döneminden sonra kısıtlamalarının kademeli olarak kaldırılacağı ve gümrük politikalarının aşamalı olarak serbestleştirileceği belirtilmektedir. Ayrıca, ithal ikamesi yaratabilecek sanayi dallarında yapılacak bu korumada maliyetlerin dikkate alınacağı ve uzun dönemde dünya pazarlarında rekabet gücü kazanamayacak sanayi dallarının kesinlikle korunmayacağı ifade edilmektedir²⁰⁹.

İBYKP'de ihracatla ilgili olarak alınan önlemlere bakacak olursak, planda ihracatın tarımsal yapısını korumasına rağmen, kurulması planlanmış bulunan sanayilerin gelişmesi ve alınacak teşvik tedbirleri sonucunda bu plan dönemi sonunda ihracatın yapısında belirli değişiklikler meydana geleceği ve sanayi mallarının ihracat gelirleri içindeki payının artacağı öngörülmüştür. Ancak bu dönemde tarım sektörü için öngörülen ihracat hedeflerine ulaşılmasına rağmen sanayi sektöründe beklenen gelişme gerçekleşmemiştir. Bu dönemde, ihracatta

²⁰⁸ALKİN, 1990, s.252-254.

²⁰⁹İdil TUNÇ ve Ayşegül PAMUKÇU TURAN, *İhracata Yönelik Ekonomi Politikaları Sonrası İmalat Sanayiinin Bazı Sektörlerinde Teknolojik Gelişme*, MPM Yayınları:349, Ankara, s.9.

vergi iadesi sisteminin yaygınlaştırılmasına rağmen, ihracatçıya kredi temini istenilen seviyeye ulaştırılamamıştır²¹⁰.

İBYKP döneminde ithalat hızlı bir yükselme seyri içine girmiştir. Planda ithalatın yılda % 7.4 artacağı tahmin edilmiş ancak yıllık ortalama artış hızı % 16.4'ü bulmuştur. İthalat değerlerinde meydana gelen bu artışta, 1970'lerde işçi döviz gelirlerinde meydana gelen beklenmedik artışların ithalat için gerekli olan döviz gereksinimi büyük ölçüde karşılamış olması etkili olmuştur. Bu plan döneminde ihracat da devamlı artış göstermiştir. Özellikle 1970 sonrası ihracat değerlerinde hızlı artış, 1970 yılında yapılan devalüasyonun²¹¹ ihracat üzerindeki olumlu etkisine bağlanabilir. İBYKP döneminde toplam olarak 3.115 milyon dolarlık ihracat yapılması öngörülmüş, gerçekleşme ise 3.183 milyon dolar olmuştur. 1967'den 1968'e bir gerilemeden sonra ihracat hızla artmış ve 1970 devalüasyonundan sonra bu hız sırasıyla 1971'de % 15 ve 1972'de % 30.8 olmuştur²¹².

İBYKP'de Türk ekonomisinde dış ticaret sektörünün, milli gelirdeki artışlara paralel bir gelişme gösteremediği ve böylece dış ticaretin ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, fakat sınırlayıcı bir niteliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Gerçekten II. Plan döneminin son yıllarına kadar, dış ticaret hacmindeki artış, GSMH'nin artışının gerisinde kalmıştır. I. Plan döneminde sabit fiyatlarla GSMH'nin yıllık ortalama artışı % 6.7 iken dış ticaret hacminin % 3'dür. Ancak özellikle II. Planın son yıllarında işçi döviz gelirlerindeki artış ithalat ödemelerini kolaylaştırmış ve bunun sonucunda da bir yandan dış ticaret açığı büyürken, diğer yandan da dış ticaret hacmi yüksek bir değere ulaşmış ve GSMH artış hızından daha çok yükselmiştir²¹³. Ancak dış ticaret hacminin yüksek değerde oluşmasına rağmen, dış ticaret açıklarının giderek büyümesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilemez.

2.1.4.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP) 15 yıllık uzun dönemli bir perspektifin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile AET arasında 1963 yılında

²¹⁰ ONURSAL, a.g.m., s.24.

²¹¹ 10 Ağustos 1970 tarihinde yapılan devalüasyon ile TL'nin dolar karşısındaki değeri % 66 oranında düşürülerek 1 dolar = 15 TL'ye yükseltilmiştir. Yakup KEPENEK, *Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları*, Ankara, 1984, s.340.

²¹² PEKİN ve ERGUN, a.g.e., s.7-8.

²¹³ ALPAR, 1974, s.69.

imzalanan Ortaklık Anlaşmasının 1 Ocak 1973 yılında kanuni olarak yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık dönem içinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, özellikle sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden plan 15 yıllık bir perspektifin içerisinde değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan (1973-1995) yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır²¹⁴.

ÜBYKP'da Türk sanayinin uluslararası rekabet gücüne sahip olabilmesi için, içe dönük politikalar yerine dışa açık politikalara ağırlık vermesi gerektiği belirtilmiştir. Dışa açık politikaların tercih edilmesinin nedenleri: AET koşullarına uyum sağlama çabası, dış ticaret dengesinin düzeltilmesi, dış konjonktürden daha az etkilenen bir ihracat yapısına ulaşılması ve ödemeler dengesinde tavizli dış kredilerin payının azaltılmasıdır. Ayrıca bu plan döneminde koruyucu dış ticaret politikasının daha rasyonel hale getirilmesi, montaj sanayilerinin imalat sanayilerine dönüştürülmesi öngörülmektedir. Diğer yandan plan döneminin, AET ile gümrük birliğinin sağlanmasında geçiş dönemini kapsamaması nedeniyle, dış ticaret politikalarının düzenlenmesinde anlaşma hükümleri göz önüne alınarak, ithalatta miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin indirilmesi gerektiği belirtilmektedir²¹⁵.

III. Plan döneminde gerek alt sektörlerde gerekse toplam olarak ithalatın çok büyük bir hızla artmış ve plan hedeflerinin üzerinde bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde toplam ithalat plan hedeflerinin % 258 üstünde gerçekleşmiş ve ithalatın plan ile olan ilişkisi tamamen kopmuştur. Bunun nedeni 1973 petrol krizi nedeniyle petrol fiyatlarının artması sonucunda Türkiye'nin petrol ithalatına giderek büyüyen miktarlarda döviz ayırmak zorunda kalmış olmasıdır²¹⁶.

III. Plan döneminde ihracat 1973-1974 yıllarında artmıştır. Bu artışta 1970 yılında yapılan devalüasyonun etkisi olmuştur. 1975 yılında ise ihracat % 8.6 oranında azalmıştır. Bu sonucu yaratan en önemli iç faktörlerden birisi aşırı değerlenmiş döviz kurudur. Dış dünyaya oranla daha yüksek ve giderek artan oranlarda gerçekleşen enflasyon sonucu döviz kurlarındaki aşırı değerlenme

²¹⁴YEMİŞÇİ, KÖSETORUNU ve TAŞKIN, a.g.m., s.8.

²¹⁵Mevlüt ÇETİNKAYA, "Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayiinin Karma Yapısının Analizi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1997, s.120.

²¹⁶KEPENEK, a.g.e., s.353.

artmıştır. Diğer taraftan yurtiçi ve yurtdışı enflasyon, girdi maliyetlerini ve dolayısıyla ihracat mallarının maliyetlerini arttırmıştır. Bu dönemde ihracatı olumsuz yönde etkileyen en önemli dış gelişme ise, 1973-1974 petrol şokundan sonra sanayileşmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk ve buna bağlı olarak dış ticaret hadlerinin tarım ürünleri ve hammaddeler aleyhine değişmesidir²¹⁷.

İhracat ve ithalatta meydana gelen bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1973 yılında 796 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1977 yılında 4.043 milyona yükselmiştir. Bunun sonucunda dış ticaret açığının GSMH'ye oranı 1975 yılında planlı dönemin en yüksek oranına, % 8.7'ye çıkmış ve ekonomi tarihimizde ilk defa ihracatın ithalatı karşılama oranı % 29.6'ya düşmüştür. Ortaya çıkan bu açıkların bir kısmı 1973 yılında % 50 artış gösteren işçi dövizleri ile bir kısmı da dış borçlarla finanse edilmeye çalışılmıştır²¹⁸.

2.2. 1980 SONRASI DÖNEM VE İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİNE GEÇİŞ

Bu bölümde 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri çerçevesinde ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmesi ile birlikte Türkiye'de yaşanan yapısal değişim ve gelişimin ihracat ve milli gelir üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

2.2.1. 1980 Dönüşümünü Hazırlayan Nedenler

1978 ve 1979 yılları özellikle uluslararası ekonomik ilişkilerimiz açısından "kriz dönemi" olarak adlandırılabilir kadar büyük sıkıntılarla dolu geçmiştir. Bu sıkıntılar birden ortaya çıkmış değildir. Aksine, bunalım çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisiyle bir anlamda 1974 yılında başlamış ve giderek yoğunlaşarak 1978 yılından itibaren kriz boyutlarına varmıştır. Krize neden olan iç faktörlerden en önemlisi, yurtiçinde izlenmekte olan sanayileşme politikasıdır²¹⁹.

²¹⁷Okan.H.AKTAN ve Tercan BAYSAN, "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu. Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt :12, Sayı:1-2, 1985, s.64.

²¹⁸TOKGÖZ, a.g.m., s.24.

²¹⁹Nahit TÖRE, "Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları", İçinde Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler, Ed: Çelik ARUOBA ve Cem ALPAR, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s.190.

Türkiye I ve II. Kalkınma Planı dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirerek ithal ikamesinin ikinci ve en zor aşaması olan ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi aşamasına gelmiştir. Ancak ekonomi, henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya gelmediğinden (ve kurulu üretim kapasitesini işletmek için) üretim ara ve yatırım mallarının ithalatına bağımlı hale gelmiş ve döviz talebi artmıştır²²⁰. Gerçekten Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ara ve yatırım malları üreten sektörlerin imalat sanayi içindeki payının artırılması amaçlanmışsa da, tam tersine 1978 ve 1979 yıllarında, 1977 yılına göre tüketim malları sektörünün payı artarken, ara ve yatırım malı üreten sektörlerin payı azalmıştır. Bu durumda, uygulanan bilinçsiz ithal ikamesi politikası, negatif ithal ikamesine yol açmış, yani bir birimlik ithalatı ikame için daha fazla ithalat gereksinmesi doğurduğundan, ithalatta bağımlılığa ve dolayısıyla döviz darboğazına yol açmıştır²²¹.

Uygulanan stratejiden kaynaklanan sorunların yanında, Türkiye'de 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalımın en önemli nedenlerinden birisi de 1973 sonunda baş gösteren petrol krizidir. 1973 yılı sonunda OPEC'in petrol fiyatlarını artırması tüm dünyada bir kriz döneminin başlangıcı olmuştur.

Türkiye'de 1970'li yılların başlarında bir taraftan devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkileri, diğer taraftan yurt dışında çalışan Türk işçilerinin transfer ettikleri dövizler sonucunda dış ödemeler dengesi düzelmeye başlamış ve döviz rezervlerinde bir artış kaydedilmiştir. Ancak 1973 yılı sonunda baş gösteren petrol krizi ve petrol fiyatlarının artışı bunu izleyerek temel sınai maddeler ve ara mallarının dünya fiyatlarının yükselmesi sonucu ithalatımız önemli ölçüde artmış ve dış ticaret açıkları süratle büyümüştür. 1973 petrol krizinin etkileri, mevcut ve işçi döviz transferlerinden biriken döviz rezervleri kullanılmak ve kısa vadeli dış borçlanma suretiyle belli bir süre ülke ekonomisine yansıtılmamıştır²²².

Ancak petrol fiyatlarındaki artışlara bağlı olarak dış ticaret hadlerinde oluşan ve ekonomide büyük kaynak kayıplarına yol açan olumsuz gelişmeleri giderecek ve değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak tedbirlerin zamanında alınmaması

²²⁰Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, 3. Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s.182.

²²¹ULUDAĞ, a.g.e., s.76.

²²²Süreyya HİÇ, a.g.e., s.82.

döviz rezervlerini büyük ölçüde azaltmıştır²²³. Ödemeler dengesi açıklarının büyümesi ve döviz rezervlerinin tükenmesi sonucunda ekonomi büyümeyi sağlayabilmek amacıyla kısa vadeli borçlanmaya gidilmesi ödemeler dengesi sorununun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

1973-1974 petrol krizi sonrasında hükümetlerin uyguladıkları yanlış politikalar da ödemeler dengesi üzerindeki baskıların ağırlaşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan arz kökenli dış şokların etkileri hükümetler tarafından para arzı artışları gibi talebe yönelik politikalar uygulanarak önlenmeye çalışılmış ve herhangi bir yapısal uyum sürecine girilmemiştir. Bütçe açıkları ve para arzında meydana gelen önemli artışlar enflasyonu körüklemiş ve dış ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Enflasyon oranındaki önemli artışlara rağmen döviz kuru ve mevduat faizleri sabit tutulmuştur. Aşırı değer kazanan döviz kuru ithalatı teşvik edici ve ihracatı caydırıcı bir rol oynamış ve dış ödemeler dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Ayrıca uygulanan negatif faiz oranları iç tasarrufları azaltarak yatırımların verimliliğinin düşmesine ve aynı zamanda enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır²²⁴.

1978 yılına gelindiğinde Türkiye'nin borçlanma olanakları tükenmiş ve ülke sanayiinin normal fonksiyonlarını icra edebilmesi için gerekli olan ithalatı karşılayacak döviz elde etmek giderek daha da güçleşmiştir. 1979 yılında nominal faiz oranları artırılarak enflasyonun şiddeti hafifletilmeye çalışılmışsa da bu dönemde dışarıya sermaye çıkışı başlamış ve işçi dövizleri azalmıştır. Döviz darboğazına ek olarak, enerji, hammadde ve yedek parça darboğazı ile karşılaşmıştır²²⁵. Bu arada mili gelirde de önemli düşüşler yaşanmıştır. I. II. ve III. BYKP'nda sırasıyla; % 6.6, % 7.1 ve % 6.5 olarak gerçekleşen GSMH'nin yıllık büyüme hızı, 1977 yılından itibaren ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde yaşanan

²²³Engin ERDOĞAN, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim, Anadolu Üni. Yayınları No:227, Kütahya İ.İ.B.F. Yayınları No:1, Eskişehir, 1988, s.7.

²²⁴Ziya ÖNİŞ, Türkiye'de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu: (1980-1988), İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 1989-33, İstanbul, 1989, s.7.

²²⁵BALASSA, a.g.m., s.438.

duraklama ve gerilemelere bağılı olarak, 1968 yılı sabit fiyatlarıyla, 1978'de % 3, 1979'da ise % -3 olarak gerçekleşmiştir²²⁶.

Ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı 1977'de % 30'a kadar düşmüştür. Bu oran 1978 yılında yeniden % 50'ye yükselmiş ve 1979 yılında ise % 44.6 olmuştur. Dış ticaret açığı ise, 1978 yılına göre 1979'da % 21.5 oranında artarak 2.808 milyon dolara ulaşmıştır.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi ile sermaye birikimini sürdürmenin koşulları oldukça ağırlaşmış, döviz sıkıntısı nedeniyle ithalatın yapılamaması sonucunda yatırımlar durma noktasına gelmiş, yüksek düzeydeki enflasyon, giderek artan işsizlik ve ödemeler bilançosu açıklarıyla ekonomik büyüme oldukça yavaşlamış ve stagflasyonist bir konjonktüre girilmiştir²²⁷.

2.2.2. 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ve Yapısal Değişim

1973 ve 1979 yıllarında yaşanan birinci ve ikinci petrol krizleri sonucunda dünya ekonomik konjonktüründeki olumsuzluklara paralel olarak Türkiye ekonomisinde yaşanmaya başlayan dış ödeme ve enflasyon gibi ekonomik sorunlar, ülke ekonomisinde radikal kararlar alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu çerçevede, 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan geniş kapsamlı bir ekonomik istikrar paketi uygulamaya konmuştur.

Temel amacı; ülke ekonomisinin, serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemlerini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek olan bu paketin en önemli bölümlerinden birini, dış ticaret politikalarına ilişkin bölüm oluşturmaktadır. Nitekim, 24 Ocak Kararları ile birlikte, dış ticarete uygulanmakta olan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi terk edilerek dışa dönük-ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiş ve bu yönde önemli kararlar alınmıştır²²⁸.

²²⁶ERDOĞAN, a.g.e., s.9-10.

²²⁷EGELİ, a.g.t., s.63.

²²⁸I.Adnan MOLDİBL, "Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi", *Dış Ticarete Durum Dergisi*, Turktrade Yayını, Sayı.39, Ağustos, 1998, s.14.

Başlangıçta kısa dönem istikrar önlemleri olarak uygulanan 24 Ocak İstikrar Programı, zaman içerisinde, uygulamaya konulan politikaların boyutları ve gözetilen hedeflerin niteliği ile Türkiye'nin daha önce uyguladığı istikrar programlarından farklılaşmış, ekonominin kurumsal yapısını ve geleneksel sanayileşme stratejilerini etkileyen bir niteliğe ulaşmıştır. Bu açıdan, "planlama" yerine "piyasa" mekanizmasına ağırlık verilmesi ve ekonominin giderek dışa açılarak dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin sağlanması 24 Ocak İstikrar Programının temel felsefesini oluşturmuştur²²⁹.

24 Ocak Kararları ile ulaşılmak istenen temel amaçlar şunlardır²³⁰:

- *Öncelikle enflasyonu kontrol altına almak,
- *Dış ödeme güçlüklerini azaltmak,
- *Piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak,
- *Ekonomik faaliyetlerde devletin payını azaltmak,
- *Ekonomiyi dışa açmak.

Bu amaçları gerçekleştirmek için 24 Ocak 1980'de ve daha sonra çeşitli tarihlerde bir çok tedbir alınmıştır. Bu tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz²³¹:

* Bir kısım tedbirler devletin ekonomideki yerini daraltmaya ve piyasa mekanizmasının işlevini arttırmaya yöneliktir. Bu bağlamda, ekonomide uygulanan fiyat kontrollerinin büyük ölçüde kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması bu yönde atılan ilk önemli adımı oluşturmuştur.

* Kamu kesiminin imalat sanayi üretimi içindeki payının azaltılması amacıyla, bu kesimin giderek enerji, ulaşım ve tarım yatırımları üzerinde yoğunlaşması ana ilkesi benimsenmiştir. Ayrıca bu kesime tanınmakta olan vergi, kredi ve gümrük kolaylık ve ayrıcalıklarına son verilmiştir.

* Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) piyasa ilkelerine göre faaliyet gösterebilmeleri amacıyla, bu kuruluşların ürettikleri mal ve hizmetlerin maliyetlerini

²²⁹Ahmet Haşim KÖSE, *Büyüme ve Verimlilik*, MPM Yayınları:471, Ankara, 1992, s.93.

²³⁰ERGÜN, a.g.e., s.263.

²³¹Fikret ŞENSES, *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme*, Versa Yayınları, Ankara, 1989, s.28.

fiyatlarına yansıtılabilmeleri, dolayısıyla fiyat tespiti konusunda geniş ölçüde serbest kalmaları sağlanmıştır²³².

* Mevcut KİT'lerin bir kısmının zaman içinde özel kesime aktarılması amaçlanmıştır.

* Sanayileşme sürecinde özel kesimin öncülüğü benimsenmiş ve bunun bir uzantısı olarak yabancı sermaye üzerindeki kısıtlayıcı uygulamalar kaldırılarak özel yabancı sermaye yatırımlarını özendirmek amacıyla kapsamlı yeni önlemler alınmıştır²³³.

* Mevcut faiz sistemi tasarrufçuya negatif faiz vererek tasarrufu engellemekte ve negatif faiz sebebiyle paradan kaçış enflasyonu körükleyen bir talep artışı yaratmaktaydı²³⁴. Bu nedenle yurtiçi tasarruflarda artış (iç talepte azalış) ve sermayenin dağılımında etkinlik sağlamak amacıyla 24 Ocak Kararlarıyla pozitif reel faiz politikası uygulamasına geçilmiştir. Daha önce faiz oranlarının saptanmasında devlet müdahalesi söz konusu iken 1 Temmuz 1980'de yürürlüğe giren karamameyle bankalara kredi ve mevduat faizlerini serbestçe belirleme imkanı sağlanmıştır. Bu sayede faiz oranı, piyasaya sürülen ödünç sermayenin arz ve talebi arasındaki ilişki sonucu belirlenecek ve bu yolla sermayenin etkin dağılımı da gerçekleşmiş olacaktır²³⁵.

24 Ocak Kararları ile ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi terk edilip dışa dönük, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda dış ticaretin serbestleştirilmesi ve ihracatın artırılması amacıyla alınan bazı tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz²³⁶.

*24 Ocak 1980 tarihinde aşırı değerlenmiş kur politikası terk edilerek gerçekçi ve esnek kur politikası uygulamasına geçilmiş ve Türk Lirası dolar

²³²DIRİMTEKİN, a.g.e., s.189.

²³³ŞENSES, a.g.e., s.28.

²³⁴Birdal ERDAL ve Esin AYANOĞLU, *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme (1980-1986)*, İGEME Yayını, Ankara, ?, s.5.

²³⁵DIRİMTEKİN, a.g.e., s.190.

²³⁶Sudi APAK, *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.182.

karşısında yaklaşık % 49 oranında devalüe edilerek, TL'nin değeri 1 dolar = 47.1 TL'den 1 dolar = 70 TL'ye düşürülmüştür.

24 Ocak 1980 tarihinden 1 Mayıs 1982 tarihine kadar olan dönemde döviz kurları % 5'i aşmayacak şekilde mini devalüasyonlara devam edilmiş; 1 Mayıs 1981'de ise, kurların uluslararası piyasalar ile ekonomideki gelişmeler dikkate alınarak, günlük olarak tespit ve ilanı konusunda T.C. Merkez Bankası'na yetki verilmiştir.

Yapılan bu devalüasyonların amacı, TL'yi dış piyasalardaki gerçek değerine kavuşturmak ve bir yandan değer kaybeden TL yardımıyla iç talebi kısıp dış talebi teşvik etmek, diğer yandan da yurtiçi talebin dış ticarete konu olan mallardan dış ticareti yapılmayan mallara kaymasını sağlamaktır²³⁷.

* Bu dönemde ithalatta kademeli olarak liberasyon uygulanmıştır. 1981'de kotaların kaldırılması ile başlayan ithalat liberasyonu, 1983 yılı sonlarında hızlanarak devam etmiştir. Eski ithalat rejimlerindeki uygulamaların aksine, ithalatı yasak ve izne tabi mallara ilişkin listeler benimsenmiş ve zaman içinde her iki listede yer alan mal sayısı azaltılarak liberasyon kapsamı genişletilmiş, gümrük vergi oranlarında kademeli indirimler yapılmıştır²³⁸.

* 24 Ocak Kararları ile benimsenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatın uyarıcı etkisinden yararlanılarak sanayi yapısının değiştirilmesi ve büyümenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise ihracatın artırılmasına ve sektörlere rekabet gücü kazandırılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu çerçevede, 1980 yılından itibaren esnek döviz kuru politikası yanında ihracatı teşvik etmek amacıyla, ihracat kredilerinde vergi, resim ve harç muafiyeti, ihracat ve ihracata yönelik yatırımların teşviki, ihracattan sağlanan dövizlerin kullanımı kolaylıkları, ihracatçı sermaye şirketlerinin kurulması, ihracata yönelik mal üreten

²³⁷ A.Aydın ÇEÇEN, A.Suut DOĞRUEL ve Fatma DOĞRUEL, *Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz*, Egemen Mat., Egemen Yayınları:1, Ek Araştırmalar Dizisi:1, İstanbul, 1990, s.114.

²³⁸ Fikret ŞENSES ve Aman KIRIM, "Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayi Yeniden Yapılanma Gerekları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 1-2, 1991, s.117.

sektörlere döviz tahsisi ve vergi iadesi gibi araçlar ile ihracatın artırılmasına çaba gösterilmiştir²³⁹.

*24 Ocak Kararları ile benimsenen dışa açık ihracata dayalı bu stratejide, kısa dönemde mevcut sınai üretim yapısını değiştirmek mümkün olmadığından, dış pazarlara yönelik satılabilir bir mal fazlası yaratabilmek için iç talebin kısılması bu stratejinin temel ögesi haline gelmiştir. İç talebin kısılmasında, daha önce belirttiğimiz gibi, yüksek faiz politikasının uygulanması etkili olmuştur. Bunun dışında, iç talebin kısılması amacıyla ücret artışları sınırlandırılmış ve tarımsal ürünlere daha düşük fiyatlar verilmiştir. Ekonomide dengenin daha düşük gelir ve istihdam düzeyinde aranması ve iç talebin belirli gelir gruplarında önemli ölçüde düşürülmesi, ihraç edilebilir bir ürün fazlasıyla dışa açılmayı sağlamıştır²⁴⁰. Ancak ücret artışlarının sınırlandırılması ve tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi gelir dağılımının geniş toplum kesimleri aleyhine bozulmasına neden olmuştur.

2.2.3. İhracatın Yapısı ve Gelişimi

24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirlerinin temel amaçlarından birisi ekonominin dışa açılması ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamaktır. Bu çerçevede ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi terkedilmiş ve büyümenin, ihracatın öncülük ettiği bir sanayileşme stratejisi ile gerçekleştirilmesi benimsenerek, hızlı ihracat artışı, 1980 yılından itibaren uygulanan dış ticaret politikasının temelini oluşturmuştur.

2.2.3.1. İhracatın Global Analizi

Türkiye'de 1980 sonrası uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi çerçevesinde, uygulanan politikalar ve ortaya çıkan sonuçlar açısından ihracatın gelişimi, 1989 öncesi (1980-1988) ve sonrası dönemde farklılık

²³⁹H. Avni EGELİ, "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri", *Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.7, Sayı:2, 1992, s.122.

²⁴⁰Uğur ESER ve Kadir ESER, *Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi, "Kamu ve Özel İmalat Sanayi Sektörleri Ayrımında Nicel Bir Çözümleme"*, Türk Harb-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1995, s.21-22, Korkut BORATAV ve Ergun TÜRKCAN, *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Türkiye Araştırmaları 1, İstanbul 1994, s.19.

göstermektedir²⁴¹. Bu nedenle ihracatın gelişimi, 1980-1988 ve 1989 sonrası olmak üzere iki ayrı dönem içinde incelenecektir.

2.2.3.1.1. 1980-1988 Dönemi

1980-1988 döneminde, 24 Ocak Kararlarının olumlu etkisi ile ihracatımızda önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu dönemde Tablo 2'de görüldüğü gibi 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatımız 1988 yılında 11.6 milyar dolara yükselerek 4 kat artış göstermiştir. İthalat ise aynı dönemde 1.8 kat artış göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1980 yılında % 36.8 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1988 yılında % 81.4'e yükselmiştir.

1980-1988 döneminde ihracatta sağlanan hızlı artışların temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir²⁴²:

*1980-1988 döneminde ihracatta meydana gelen artışta izlenen döviz kuru politikasının büyük katkısı olmuştur. 24 Ocak 1980'de yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yanısıra 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren de TL değerinin günlük olarak belirlendiği bir sisteme geçilmiştir. Kur politikasında izlenen bu değişim ile, 1980 yılına kadar aşırı değerlenen TL'nin 1980-1988 döneminde düşük değerlendirildiği görülmektedir. İhracat değişkeni fonksiyonel bir ilişki içerisinde düşünülürse, arz yönünden ihracat, öncelikle ihraç malı üretiminin ve ihracat yapmanın iç piyasaya dönük faaliyete oranla karlılığına bağlıdır. Diğer değişkenler veri alınırsa, bu karlılık ancak döviz kuru yardımıyla elde edilebilir. Bu nedenle, döviz kuru ve kur değişimleri, ihracat yapmanın karlılığının sürdürülmesi için önemli bir teşvik aracı olarak kullanılmaktadır.

*Bu dönemde ihracatta meydana gelen artışta, uygulanan kur politikası yanında ihracat teşvik tedbirlerinin de önemli bir rolü olmuştur. İhracatçılara vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi mali teşvikler sağlanmıştır²⁴³. İhracatta uygulanan mali teşvikler

²⁴¹İlker PARASIZ, (b), *Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.238.

²⁴²PARASIZ, (b), s.238-239.

²⁴³Hamiyet YAĞCI ve Savaş MALKOÇ, "Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", *İGEME'den Bakış*, 1.Dış Ticaret Haftası Özel Sayısı, Sayı:7, Temmuz-Eylül, 1998, s.43.

arasında en fazla kullanılan ve en etkili olan vergi iadesidir. Türkiye'de ihracatta vergi iadesi 1960'lı yıllardan beri kullanılmakla birlikte, 1980 yılından sonra bu uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca 1980'den sonra dış ticaret rejimindeki serbestleşme çerçevesinde ihracattaki formalitelerin azaltılmasının da ihracat artışında pay sahibi olduğu söylenebilir²⁴⁴.

Tablo 2: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

YILLAR	MİLYON \$						İHR / İTH %
	İHRACAT	Değ. %	İTHALAT	Değ. %	DENGE	HACİM	
1980	2.910	-	7.909	-	-4.999	10.819	36.8
1981	4.702	61.6	8.933	12.9	-4.231	13.635	52.6
1982	5.746	22.2	8.843	-1.0	-3.097	14.589	65.0
1983	5.728	-0.3	9.235	4.4	-3.507	14.963	62.0
1984	7.134	24.5	10.757	16.5	-3.623	17.891	66.3
1985	7.958	11.6	11.343	5.5	-3.385	19.301	70.2
1986	7.457	-6.3	11.105	-2.1	-3.648	18.561	67.1
1987	10.190	36.7	14.158	27.5	-3.968	24.348	72.0
1988	11.662	14.4	14.335	1.3	-2.673	25.997	81.4
1989	11.625	-0.3	15.792	10.2	-4.167	27.417	73.6
1990	12.959	11.5	22.302	41.2	-9.343	35.261	58.1
1991	13.593	4.9	21.047	-5.6	-7.454	34.640	64.6
1992	14.715	8.2	22.871	8.7	-8.156	37.586	64.3
1993	15.345	4.3	29.428	28.7	-14.083	44.773	52.1
1994	18.106	18.0	23.270	-20.9	-5.164	41.376	77.8
1995	21.637	19.5	35.709	53.5	-14.072	57.346	60.6
1996	23.224	7.3	43.627	22.2	-20.402	66.851	53.2
1997	26.261	13.1	48.559	11.3	-22.298	74.820	54.1
1998	26.974	2.7	45.921	-5.4	-18.947	72.895	58.7
1999	26.587	-1.4	40.687	-11.4	-14.100	67.274	65.3
2000	27.775	4.5	54.503	34.0	-26.728	82.278	51

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001, s.405-407.
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/EKO12.XLS>

²⁴⁴ŞAHİN, a.g.e., s.314.

*Bu dönemde ihracatı, arttırmak amacıyla kurulan Dış Ticaret Sermaye Şirketleri'de ihracatın artmasında etkili olmuştur. Büyük ölçekli bu şirketlerin pazar bulma, dış ticaret işlemlerini yürütme, tanıtım gibi hizmetleri daha kolay yapacağı ve bu sayede ihracatı daha uygun şartlarda gerçekleştireceği düşünülmüş olup, başlatılan ihracat seferberliği bu şirketlere dayandırılmıştır²⁴⁵.

*Bu dönemde ihracatın artmasında, ekonomide izlenen talep daraltıcı politikalarında önemli bir rolü olmuştur. Ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurtiçi talebin daraltılarak, yurt dışı pazarlara ihraç edilecek bir fazlanın yaratılması da bu dönemde ihracatı attıran nedenlerden birisidir²⁴⁶.

1980'li yıllarda ihracatta yaşanan gelişmeler, yeni kapasite yaratılması ile değil, daha çok, mevcut kapasitenin daha ileri derecede kullanılması ile, diğer bir deyişle sanayi sektöründeki atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ile gerçekleşmiştir²⁴⁷.

2.2.3.1.2. 1989 Sonrası Dönem

1980-1988 döneminde var olan kapasiteleri kullanarak, ucuz emek, devalüasyon ve uygulanan teşvik tedbirleri ile ihracat hızla artmıştır. Çok kaynak harcamadan sürdürülen bu ihracat artışının yanı sıra, buna paralel olarak, orta/uzun vadeli ihracat artışı sağlamak için yapısal ve teknolojik değişime kaynak ayrılmamıştır. 1989 yılından sonra ihracat artış hızı, kısa vadeli politikaların etkinliklerini kaybetmeye başlamasıyla beraber yavaşlamaya başlamış, hem ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmış, hem de dış ticaret açığı büyümüştür²⁴⁸.

1989 yılında 32 sayılı Kararla kambiyo rejiminin serbestleştirilmesinden sonra uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki tüm sınırlamalar kaldırılmış ve buna bağlı olarak sermaye hareketlerinde büyük artışlar gözlenmiştir. Bu dönemde, özellikle 1989-1993 yılları arası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kur ve

²⁴⁵ MOLDİBİ, a.g.m., s.15.

²⁴⁶ Ahmet Haşım KÖSE ve Erinç YELDAN, "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikler:1980-1997", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:77, 1998, s.50.

²⁴⁷ ŞAHİN, a.g.e., s.314.

²⁴⁸ Nurhan YENTÜRK, "Türk Sanayiinde Yeniden Yapılanma İçin Dış Ticaret ve Teknoloji Politikaları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt :20, Sayı:4, 1993, s.591-592.

faiz politikalarının ihracat üzerindeki etkilerini sınırlamıştır²⁴⁹. Spekülatif kısa vadeli sermaye hareketlerine açılan ülkede, makro-finansal değer in sağlanması için reel faiz haddini döviz kurunun aşınma haddi üstünde tutma zorunluluğundan dolayı TL yine aşırı değerlenmiş ve ihracat olumsuz yönde etkilenmiştir. Yüksek reel faiz ve aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası nedeniyle ekonomide sabit sermaye yatırımları yerine, tüketim ve ithalat artmış ve dış ticaret açığı hızla artmaya başlamıştır²⁵⁰.

Tablo 2'den de görüleceği gibi 1989-1993 döneminde ihracat 11.6 milyar dolardan 15.3 milyar dolara yükselerek 1.3 kat artış gösterirken, ithalat 15.7 milyar dolardan 29.4 milyar dolara yükselerek 1.9 kat artış göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1989 yılında % 73.6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1993 yılında % 52.1'e düşmüş ve dönem boyunca dış ticaret açığı giderek büyüyerek 1993 yılı sonunda 14 milyar dolara ulaşmıştır.

Bu dönemde ihracatın gerilemesinde reel ücretlerde meydana gelen artışlar da etkili olmuştur. 1989 yılına gelindiğinde, gerek ücretlerin kaydettiği satın alma gücünün vardığı nokta, gerekse sendikal mücadelenin yeniden başlaması ile ortaya çıkan pazarlık gücü işçi ücretlerinin yükselmesine neden olmuştur. Ücretlerin yükselmesi bir yandan ihracat maliyetlerini artırırken diğer yandan da iç talebi canlandırmış ve ihracatın azalmasına neden olmuştur²⁵¹.

Ayrıca 1989 yılına kadar mevcut kapasitelerin kullanılması ile gerçekleştirilen ihracat artışları, bu yıldan sonra sabit sermaye yatırımlarında önemli bir artış olmaması nedeniyle, var olan kapasitelerin kullanımında sınıra ulaşılmış ve bu da ihracat artışını olumsuz yönde etkilemiştir²⁵². Ayrıca 1989 yılında yaşanan kuraklık ve 1 Ocak 1989 tarihinde ihracatta vergi iadesi sisteminin kaldırılması da ihracat artışının azalmasında etkili olmuştur²⁵³.

Bu dönemde başlayan ekonominin iç ve dış dengelerindeki bozulma; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını

²⁴⁹PARASIZ, (b), s.238-240.

²⁵⁰KÖSE ve YELDAN, a.g.m., s.55.

²⁵¹YENTÜRK, a.g.m., s.592.

²⁵²Sinan SÖNMEZ, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.492.

²⁵³TOBB, *1991 Yılı Ekonomik Raporu*, Ankara, 1992, s.83.

hızlandırmak ve sürdürülebilir bir temele oturtmak gereğini zorunlu hale getirmiş ve 26 Ocak 1994'te devalüasyon yapılarak 5 Nisan 1994 tarihinde istikrar tedbirleri paketi uygulamaya konulmuştur²⁵⁴.

1993 yılında ihracat 15.3 milyar dolar düzeyinde kalırken, ithalat o dönem için rekor bir seviyeye, 29.4 milyar dolar seviyesine çıkmış, dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı 1981 yılından sonra en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda dış ticaret açığı 14 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 1993 yılında gözlenen bu durum 1994 yılı istikrar tedbirlerini önemli ölçüde etkilemiş ve pakette dış açığın azaltılması için çeşitli önlemlere yer verilmiştir. Kısa vadeli önlemler içinde en çabuk sonuç verebilecek olan devalüasyona da yer almış, ancak uzun vadeli, ihracatımızı yapısal olarak değiştirebilecek köklü önlemler yeterince uygulanamamıştır²⁵⁵.

1994'te yapılan devalüasyon sonucunda, ihracat % 18 oranında artmış, ithalat ise % 20.9 oranında azalmıştır. İhracatın artması ve ithalatın azalması sonucunda 1993 yılında % 52.1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1994 yılında % 77.8'e yükselmiş ve 1993 yılında 14 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1994 yılında yaklaşık 5 milyar dolara gerilemiştir.

1995 yılında ihracat artışının (% 19.5), ithalatta görülen hızlı artışın (% 53.5) gerisinde kalması sonucunda, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60.6'ya düşmüş ve dış ticaret açığı büyüyerek tekrar 1993 yılındaki seviyeye ulaşmıştır.

Türkiye, 1963 yılında Ankara Anlaşması'nı imzalamış ve o zamanki adıyla AET'ye ileride tam üyeliği öngörecektir biçimde ortak üye olmuştur. 1996 yılının başında ise AB ile bir gümrük birliğine girmiştir. Gümrük Birliği ile Türkiye, sanayi ürünleri üzerindeki tarifeleri kaldırmış ve AB ülkelerine karşı serbest, birlik dışı ülkelere karşı da AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamaya koymuştur²⁵⁶.

²⁵⁴Meriç SUBAŞI ERTEKİN ve Erol KUTLU, "1980 Sonrası Döneminde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi", *Anadolu Üni. İ.İ.B.F. Dergisi* (Prof.Dr. Güneri ERGÜLEN'in Anısına Armağan), Cilt:XVI, Sayı:1-2, Eskişehir, 2000, s.242.

²⁵⁵İlhan İL, "İhracatta Uzun Vadeli ve Sürdürülebilir Bir Artış", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:3, Ekim, 1996, s.19.

²⁵⁶SEYİDOĞLU, 1999, s.622-623.

Gümrük Birliği çerçevesinde gümrük vergilerinde yapılan indirimler sonucu koruma oranlarının düşmesi ile yurt içi üretim ve talebin canlılığını sürdürmesi 1996 yılında ithalatın artmasına sebep olmuştur²⁵⁷. İhracatın % 22.2 oranında artmasına karşın, ihracat artışı % 7.3 seviyesinde kalmış ve dış ticaret açığı 22.2 milyar dolara yükselmiştir.

1997 yılında Uzakdoğu bölgesinde başlayıp, 1998 yılının Ağustos ayında Rusya'ya da sıçrayan ekonomik kriz, diğer tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretini de önemli ölçüde etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerin Rusya kriziyle birlikte artan belirsizlik ortamından dolayı bütün gelişmekte olan ülkelere yaptıkları sermaye yatırımlarını çekme eğilimleri, krizin küresel boyuta ulaşmasına yol açmıştır²⁵⁸.

Uzakdoğu'da başlayıp Rusya'ya yayılan kriz ile pek çok bölge ülkesinin devalüasyona gitmesi bu ülkelerin uluslararası piyasalara arz ettikleri ihrac ürünlerinin fiyatlarını düşürmüştü, bu nedenle Türk ihracatçıların söz konusu piyasalardaki rekabet gücü zayıflamıştır.

Diğer yandan, uluslararası piyasalarda çeşitli hammadde fiyatlarındaki düşüş, başta Rusya olmak üzere pek çok birincil ürün ihracatçısı ülkeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkemizin en büyük ihrac pazarlarından birisi olan Rusya'nın, krizin etkisiyle rubleyi devalüe etmesi, diğer ülkelerden olduğu gibi Türkiye'den ithal talebini de düşürmüştür²⁵⁹.

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda ihracatımızın artış hızı yavaşlamıştır. 1998 yılında ihracat % 2.7 gibi çok küçük oranda bir artış göstererek 26.9 milyar dolara ulaşmıştır. 1998 yılında ithalatın % 5.4 oranında azalma göstermesi dış ticaret açığının büyümesini önlemiştir.

Yaşanan krizin etkilerinin 1999 yılında da devam etmesinden dolayı, 1999 yılında ihracatımız, 1998 yılına göre % 1.4 oranında azalarak 26.5 milyar dolara

²⁵⁷ Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1997, s.484.

²⁵⁸ TUSİAD, *1999 Yılına Girerken Türk Ekonomisi*, Yayın No: TUSİAD/99, 248, İstanbul, 1999, s.68.

²⁵⁹ Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi (1998/III. Çeyrek)*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s.12.

gerilemiş, aynı yıl ithalat ise % 11.4 oranında azalarak 40.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatın ihracattan daha fazla azalması sonucunda, 1998 yılında % 58.7 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1999 yılında % 65.3'e yükselmiştir.

2000 yılında ekonominin büyüme sürecine girmesi ve başta ham petrol olmak üzere enerji fiyatlarında meydana gelen yükselme, ithalatın hızlanmasına neden olmuştur. 2000 yılında ithalat 1999 yılına göre %34 oranında artarak 54.5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu dönemde, ihracat zayıf bir performans göstermiş ve 1999 yılına göre %4.5 oranında artarak 2000 yılında 27.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ihracat artışının sınırlı kalmasının en önemli nedenleri, tarım sektöründe gözlenen düşük performanstan dolayı tarım ürünleri ihracatının gerilemesi ve euro/dolar paritesinin euro aleyhine gelişmesidir. Euro'nun dolar karşısında değer kaybetmesi, Avrupa pazarına yönelik ihracatımızı olumsuz yönde etkilerken, dolar cinsinden ihracat fiyatlarında da gerilemeye neden olmuştur²⁶⁰.

Son yıllarda ihracat performansında görülen gerileme, dış talepteki yetersizlikten çok, ihracatı arttırmaya yönelik çabaların önceki yıllara göre azalmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye ihracatının bilim ve teknolojiye dayalı ürünlerden çok, emek yoğun ve basit teknolojilere dayalı ürünlerden oluşması ve ihracatımızda önemli bir yer tutan tüketim mallarındaki çeşitlemenin yetersiz kalmasının ihracat performansımızı düşürdüğü söylenebilir²⁶¹.

2.2.3.2. İhracatın Sektörel Analizi

Tarım, sanayi ve madencilik sektörleri, bir ekonomideki başlıca üç temel üretim sektörünü oluşturmaktadır. Bu sektörlerin bir ülkenin GSMH'si içindeki yeri ve önemi nasıl o ülkenin sanayileşme ve gelişme düzeyi hakkında genel bir fikir veriyorsa, aynı şekilde bir ülkenin toplam ihracatı içinde bu sektörlerin payı da ülkenin tarımsal veya sınai karakterini belirlemektedir²⁶².

²⁶⁰TC Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 2000*, Ankara, 2001, s.46-48.

²⁶¹PARASIZ, (b), s.442.

²⁶²KARLUK, (b), s.57.

İhracatın global olarak gösterdiği gelişmenin yanında, 1980 sonrası dönemde ihracatın yapısında da köklü bir değişim ortaya çıkmış ve ihracat tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıdan sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya geçmiştir.

Tablo 3'den de görüleceği gibi, tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1980 yılında % 57.5'den 1999 yılında % 9.8'e inerken, sanayi ürünleri ihracatının payı ise aynı yıllar itibarıyla % 36'dan % 88.8'e yükselmiştir. Madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payı da tarım sektörü gibi 1980 yılından sonra sürekli azalmış ve 1980 yılında % 6.6 olan bu oran 1999 yılında % 1.5'e düşmüştür.

Tablo 3: İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım	%	Madencilik	%	Sanayi	%	TOPLAM
1980	1 672	57.5	191	6.6	1 047	36.0	2 910
1981	2 219	47.2	194	4.1	2 290	48.7	4 703
1982	2 141	37.3	175	3.0	3 430	59.7	5 746
1983	1 881	32.8	189	3.3	3 658	63.9	5 728
1984	1 749	24.5	240	3.4	5 145	72.1	7 134
1985	1 719	21.6	244	3.1	5 995	75.2	7 958
1986	1 886	25.3	247	3.3	5 324	71.4	7 457
1987	1 853	18.2	272	2.7	8 065	79.1	10 190
1988	2 341	20.1	377	3.2	8 944	76.7	11 662
1989	2 126	18.3	413	3.6	9 086	78.2	11 625
1990	2 388	18.4	329	2.5	10 242	79.0	12 959
1991	2 732	20.1	286	2.1	10 575	77.8	13 593
1992	2 260	15.4	264	1.8	12 191	82.8	14 715
1993	2 381	15.5	238	1.6	12 726	82.9	15 345
1994	2 470	13.6	272	1.5	15 364	84.9	18 106
1995	2 314	10.7	406	1.9	18 916	87.4	21 637
1996	2 708	11.7	389	1.7	20 127	86.7	23 224
1997	2 947	11.2	424	1.6	22 890	87.2	26 261
1998	2 970	11.0	385	1.4	23 619	87.6	26 974
1999	2.592	9.8	398	1.5	23.598	88.8	26.974

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, a.g.e., s.412, DTM, Dış Ticaret Bülteni, 2000 Ekim-Kasım, Ankara, 2001, s.12.

Özellikle 1980'li yıllarda toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin payının süratle yükselmesinde bazı iç ve dış koşulların birlikte etkili olduğu söylenebilir. İhracatın sektörel dağılımının sanayi ürünleri lehine gelişmesinde etkili olan iç koşulları şu şekilde sıralayabiliriz²⁶³:

* 24 Ocak Kararları ve devalüasyonu izleyerek, günlük kur ayarlamaları ile gerçekçi döviz kuru uygulamasına geçilmesine ve ihracat teşvikleri sanayi ürün ihracatını arttıran en önemli nedenlerden birisidir. Ayrıca uygulanan iç talebi kısıtlayıcı politikalar da sanayi ürünlerinin dış piyasalara yönelmesini özendirmiştir.

* 1980 öncesi dönemde gerçekleştirilen kapsamlı ithal ikamesi sonucunda ortaya çıkan ve üretim yapısında çeşitlilik gösteren imalat sanayi, ihracat atılımı için önemli bir baz oluşturmıştır. İlk kuruluş yılları 1930'lara uzanan dokuma, cam, demir-çelik gibi sektörler bu atılımda önemli bir rol oynamıştır.

* 1978-1979 döneminde had safhaya ulaşan ithalat tikanıklıkları sonucu artan atıl kapasite, 24 Ocak Kararları çerçevesinde sıkı para ve maliye politikalarının katkısıyla daralan iç talep ve dış ticarete artan liberasyon eğilimleriyle birlikte ele alınınca birçok firma için dış pazarlara yöneliş, alternatifler arasında seçilen bir yol olmaktan çok mevcut politikaların ortaya çıkardığı bir zorunluluk ve yeni ortama kısa dönemde uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir²⁶⁴.

1980'li yıllarda sanayi ürünleri ihracatının hızla artmasında bazı dış koşullar da etkili olmuştur. 1980'li yıllarda dış konjonktür, genelde olumsuz olmakla birlikte, Türkiye açısından olumlu öğeler taşıyordu. 1979 petrol fiyat artışını izleyen yıllarda, petrol ihracatçısı Orta Doğu Ülkeleri'nin petrol gelirlerinde meydana gelen artışlar, bu ülkelerin ithalat talebinin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda bölgedeki diğer bir gelişme olarak, yaşanan İran-İrak Savaşı da ihracat artışında önemli bir dışsal etmen olarak ortaya çıkmıştır²⁶⁵.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı içinde en önemli yeri bitkisel ürünler

²⁶³ŞAHİN, a.g.e., s.316.

²⁶⁴ŞENSES, a.g.e., s.63-65.

²⁶⁵Taner BERKSOY, "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", İçinde **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, Bilgi Yayınları, Bilgi Dizisi:39, Ankara, 1987, s.145.

tutmaktadır. Başlıca bitkisel ürünler arasında pamuk, tütün, fındık ve kuru üzüm gibi dört klasik ürün gelmektedir. Sanayi ürünleri ihracatı da işlenmiş tarım ürünleri ihracatı ve diğer sanayi ürünleri ihracatı olarak iki kısma ayrılmaktadır. Burada önemli olan diğer sanayi ürünleri ihracatıdır ve sanayi ürünlerinde lokomotif sektör, dokuma ve giyim sanayidir. Ortalama olarak Türkiye ihracatının üçte birini bu alt sektör ürünleri oluşturmaktadır. Daha sonra ise demir ve çelik sanayi ürünleri gelmektedir²⁶⁶.

Tablo 3'de sanayi ürünleri ihracatında önemli artışlar olduğu gözlenmekle birlikte, Türkiye'nin sınai mamul ihraç eden ileri bir sanayi ülkesi haline geldiği söylenemez. Çünkü Türkiye'nin ihraç ettiği sınai mallar ileri sanayi ülkelerinin ihraç ettiği sınai ürünlere göre çok daha basit ve tarıma dayalı mallardır. Buna karşın Türkiye ileri teknoloji gerektiren ana malları ve yatırım mallarını ithal etmektedir. Ayrıca dünyaca ve OECD ülkelerinde kabul edilen mal gruplaması tasniflerinde sınai ihracat kategorisinde yer almayan birçok yarı işlenmiş tarımsal maddeler Türkiye'nin istatistiklerinde sınai ihracat olarak gruplandırılmaktadır²⁶⁷.

Ayrıca, mevcut haliyle, dünya ticareti ile Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımı benzerlikten çok, farklılığa sahiptir. Türkiye ihracatında, yaklaşık %40'lık bir paya sahip olan tekstil ve konfeksiyon sektörünün, dünya ticareti içindeki payı, sadece %6 dır. Diğer yandan dünya ticaretinde %12'lik paya sahip olan ofis ve haberleşme cihazlarının ülkemiz ihracatındaki payı %1 civarındadır. Bu durum dikkate alındığında, Türkiye'nin elektrikli ve elektronik makine ve cihazlar gibi, ileri teknoloji yoğun ürünlerin üretiminde uzmanlaşması ve sanayi ürünleri ihracatı içinde bu ürünlerin payını arttırmak için gerekli önlemleri alması gerekmektedir²⁶⁸.

2.2.3.3. İhracatın GSMH İçindeki Payının Analizi

Dış ticaretin bir ülke ekonomisi içindeki yerini ve önemini belirlemeyebilmek için kullanılan ölçütlerin en önemlilerinden birisi, ihracatın ve ithalatın veya bunların toplamı olan dış ticaret hacminin GSMH'ye oranlarıdır. Bu oranlar bir ekonominin

²⁶⁶KARLUK, 1997,s.485.

²⁶⁷Süreyya HİÇ, a.g.e., s.208-209.

²⁶⁸MOLDİBİ, a.g.m., s.19.

dışa açılma derecesini gösterdiği için, "dışa açıklık endeksi" olarak da adlandırılmaktadır²⁶⁹.

İhracat/GSMH oranı, herhangi bir ülkede, üretilen gayri safi mal ve hizmetlerin ne kadarının ihraç edildiğini gösteren oldukça önemli bir ölçüttür²⁷⁰.

Daha önde de ifade ettiğimiz gibi, bir ülkede, uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin en önemli göstergesi, İhracat/GSMH oranının yüksekliği, yani ihracatın yıllık artış oranının GSMH artış oranından daha yüksek olmasıdır.

İhracatın GSMH içinde küçük bir paya sahip olması, ihracatın GSMH'deki artışa paralel bir artış göstermediğini ifade etmektedir. Özellikle GOÜ'ler iktisadi kalkınmaları için gerekli olan sermaye ve ara malı ile bazı tüketim maddelerini ithal etmek zorundadırlar. İthalat olanakları ise büyük ölçüde ihracat kapasitesine bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye gibi GOÜ'lerde ihracatın GSMH içindeki payı makro düzeydeki değerlendirmeler açısından oldukça önemlidir. GSMH ve ihracat artışlarının karşılaştırılması ile ortaya çıkan sonuçlar, ihracatın genel ekonomi içindeki yerinin ve özellikle kalkınma süreci içinde ihracatın oynadığı rolün anlaşılması açısından özel bir önem taşımaktadır²⁷¹.

Türkiye 1980'li yıllara gelinceye kadar dışarıya fazla açık bir ekonomik yapıda değildir. 1950 yılında ihracatın GSMH içindeki payı %7.1, 1960 yılında %3.5 ve 1970 yılında %4.3 olarak gerçekleşmiştir. İhracatımızın GSMH içindeki payı 1980 yılına kadar, birkaç istisna yıl dışında genellikle %10'un altında kalmıştır²⁷².

Tablo 4'den de görüleceği gibi, ihracatın GSMH içindeki payı 1980 yılında %4.2 gibi düşük bir düzeydeyken, dönem boyunca önemli artışlar göstermiştir. 1982 yılında %8.8 olan bu pay, 1984 yılında %11.8'e, 1988 yılında ise %13 düzeyine

²⁶⁹Subrata GHATAK, Chris MILNER and Utku UTKULU, "Trade Liberalisation and Endogenous Growth: Some Evidence for Turkey", *Economics of Planning*, Volume:28, 1995, s.151.

²⁷⁰PEKİN ve ERGUN, a.g.e., s.12.

²⁷¹Mete OKTAV, Alican KAVAS ve Mustafa TANYERİ, *İhracatın Geliştirilmesi ve Ortak Pazarlama Grupları*, Ekonomik ve Sosyal Sorunlar- Çözüm Önerileri Dizisi: İhracat, TOBB Yayınlarından, Ankara, 1992, s.478-479.

²⁷²KARLUK, 1997, S.478-479.

kadar yükselmiştir.

Tablo 4: İhracatın GSMH İçindeki Payı

Yıllar	GSMH (Milyar TL)	İhracat (Milyar TL)	İhracat /GSMH (%)
1980	5.303	222	4.2
1981	8.023	531	6.6
1982	10.612	937	8.8
1983	13.933	1.299	9.3
1984	22.168	2.608	11.8
1985	35.350	4.153	11.7
1986	51.185	5.012	9.8
1987	75.019	8.844	11.8
1988	129.175	16.809	13
1989	230.370	24.819	10.8
1990	397.177	34.070	8.6
1991	634.393	57.373	9
1992	1.103.605	101.895	9.2
1993	1.997.323	171.144	8.9
1994	3.887.903	550.042	14.1
1995	7.854.887	1.001.123	12.7
1996	14.978.067	1.907.002	12.7
1997	29.393.262	4.039.402	13.7
1998	53.518.332	7.032.149	13.1
1999	78.242.496	11.220.393	14.3

Kaynak: DİE, İstatistiklerle Türkiye 1999, Ankara, 2000, s.36, DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1992, Ankara, 1993, s.11, DİE, Aylık Dış Ticaret Verileri, DİE, Üç Aylık GSMH Verileri.

1989 yılından itibaren düşmeye başlayan ihracat/GSMH oranı, 1994 yılından itibaren yeniden yükselme eğilimine girmiş ve 1999 yılında %14.3 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de ihracatın GSMH içindeki payı 1993 yılı itibariyle diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'de %8.9 olan bu pay, Güney Kore'de %27.2, Meksika'da %8.5, Arjantin'de %5.1, İspanya'da %12.4, İngiltere'de %43, Hollanda'da

%38.9, Fransa'da %15.7, Almanya'da %21.1, ABD'de %7.2 ve Japonya'da %8.3'tür. Türkiye gibi orta gelirli ülkeler için ortalama değer %4.8'dir²⁷³.

Türkiye'de ihracatın GSMH içindeki payında görülen gelişme, 1980 sonrası dönemde dışa açılma konusunda önemli gelişmeler yaşandığını göstermekle birlikte, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında bu oranın düşük olduğu görülmektedir.

2.2.3.4. Döviz Kurundaki Gelişmelerin Analizi

Türkiye'de, 1980 İstikrar tedbirleri öncesi ithal ikameci sanayileşme politikası ile birlikte sabit kur sistemi, 1980 sonrasında ise ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçilmesi ile birlikte esnek kur sistemi benimsenerek daha liberal bir dış ticaret politikası izlenmeye başlanmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde döviz kurlarında meydana gelen değişimin ihracat üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla Tablo 5'de, TEFE (enflasyon) ve döviz kurunda meydana gelen gelişmeler verilmiştir. Döviz kuru ve TEFE'deki değişimleri karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için, dolar kuru ve TEFE 1980=100 bazlı endeks haline dönüştürülmüştür.

Tablo 5 incelendiğinde, 1980-1989 döneminde dolar kurunun TEFE'nin üzerinde, 1990-1999 döneminde ise (1992 yılı hariç) altında seyrettiği görülmektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, döviz kurlarının enflasyon oranından daha fazla yükseltilmesi TL'nin eksik değerlendirilmesine, döviz kurlarının enflasyon oranından daha düşük ölçülerde yükseltilmesi ise, TL'nin aşırı değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Bu durumda Türkiye'de 1980-1989 döneminde TL'nin eksik değerlendirildiğini, 1990-1999 döneminde ise (1992 yılı hariç) aşırı değerlendirildiği sonucuna varılmaktadır.

²⁷³KARLUK, 1997, s.479.

Tablo 5 : Döviz Kuru ve TEFE'nin Gelişimi

Yıllar	TEFE	TL / \$	TEFE (1980=100)	TL / \$ (1980=100)
1980	107.5	73.8	100	100
1981	37.7	118.9	137.7	161.1
1982	25.8	162.9	173.2	220.7
1983	30.7	226	226.4	306.7
1984	50.3	367.3	340.3	499.9
1985	44.8	522	492.7	709.8
1986	30.7	675.7	643.9	915.6
1987	33.0	859.6	856.4	1162.8
1988	70.4	1434.2	1459.3	1941.9
1989	63.9	2123.9	2391.8	2874
1990	52.2	2608.9	3640.3	3535
1991	55.4	4179.5	5657	5656
1992	62.1	6881.3	9170	9332
1993	58.7	11046.7	14552.8	14931.2
1994	120.8	29818.2	32132.6	28070.7
1995	85.6	45845.3	59638.1	43228.9
1996	75.9	81590.8	104903.4	76947.4
1997	82.1	152438.1	191029.1	143891.6
1998	71.8	261674.7	328188	246917.9
1999	53.2	421075.8	502784	397290.9

Kaynak : DİE

Bilindiği gibi ulusal paranın aşırı değerlenmesi üreticiler için ihracatı pahalı hale getirerek, ihraç malları üretiminde azalmaya ve daha ucuz olan ithal mallarının tüketiminin artmasına neden olmaktadır. Yani aşırı değerlenmiş ulusal para, ihracatçılar için bir nevi ceza, ithalatçı için ise teşvik niteliğindedir²⁷⁴. Nitekim 1980'li yılların sonuna kadar yüksek oranlarda artan ihracatın, 1989 yılından sonra yavaşlama bazen de durma eğilimi içine girmesinde TL'nin aşırı değerlenmesinin de etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

²⁷⁴Emine BİLGİLİ, "Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme", *İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:15, No:176, Kasım, 2000, s.60-64.

2.2.3.5. İhracatının Dünya Toplam İhracatı İçindeki Payının Analizi

İhracatta yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye İhracatının dünya ihracatı içindeki payının hala çok düşük olduğu görülmektedir. Türkiye ihracatının dünya ihracatı içindeki payı Tablo 6'den de görüleceği gibi 1950 yılından 1980 yılına kadar devamlı azalmıştır. 1950 yılında % 0.43 olan oran 1980'de % 0.15'e kadar gerilemiştir. 1980 yılından sonra ise, izlenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi nedeniyle artış göstererek 1985 yılında % 0.41'e yükselmiştir.

Tablo 6: Türkiye İhracatının Dünya İhracatı İçindeki Payı

YILLAR	1950	1960	1970	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1995	1997	1998
%	0.43	0.25	0.19	0.15	0.41	0.38	0.40	0.40	0.42	0.44	0.50	0.52

Kaynak: DİE, Türkiye ve Dünya Ticaret 1950-1993, Ankara, 1996, s.214, Ömer BERKİ, "21. Yüzyılda Türk Ekonomisinin Kutup Yıldızı: İhracat", Dış Ticarete Durum Dergisi, Turktrade Yayını, 1999 Özel Sayısı, Aralık, 1999, s.36.

Ancak 1985 yılından itibaren önemli bir değişiklik göstermemiş, hemen hemen aynı düzeyini korumuştur. 1998 yılında Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı % 0.52 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılından sonra Türkiye'de uygulamaya konulan liberalleşme ve ihracatı teşvik politikalarına rağmen 1998 yılında Türkiye'nin dünya ihracatı içerisindeki payının 1950 yılındaki payı civarında olması, gelinen noktanın, ancak yıllardır dış ticarete uygulanan dışa kapalı, ithal ikamesi politikasının bir telafisi niteliğinde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

2.2.3.6. İhracatın Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dağılımının Analizi

Türkiye'de ihracatın ülke grupları itibarıyla dağılımı incelendiği zaman, ihracatımızın büyük bir bölümünün OECD ülkeleri ile gerçekleştirildiği görülmektedir. 1980 yılı itibarıyla OECD ülkelerinin toplam ihracatımız içindeki payı %57.8 iken, bunun %42.7'sini AB ülkelerine yaptığımız ihracat oluşturmaktadır. 1980 yılından sonra OECD ülkelerinin ihracatımız içindeki payı azalırken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin payı artış göstermiştir²⁷⁵. Bu artışta 1980'li yılların ilk yarısında artan petrol fiyatları sonucunda Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin döviz gelirlerinin ve ithal taleplerinin yükselmesi, Türkiye'nin ihracatını olumlu yönde

²⁷⁵ M.Hakan YALÇINKAYA ve İlkay DİLBER, "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Dış Ticaret Politikası", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üni. İİBF, Sayı:4, 1998, s.50.

etkilemiştir. Ancak 1986 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle bölgenin döviz gelirlerinde meydana gelen azalma, toplam ihracatımız içinde bu bölgelerin payının azalması sonucunu doğurmuştur²⁷⁶. 1980 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin ihracatımız içindeki payı %20 iken, bu oran 1984 yılında %42'ye çıkmış ancak 1986 yılından sonra gerileyerek 1987-89 yıllarında %30'lar düzeyinde kalmıştır. 1990 yılında İslam ülkelerinin ihracatımız içinde %19.3'e düşen payı ise Körfez Krizinin ve savaşın etkilerini yansıtmaktadır²⁷⁷.

OECD içinde AB ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır. 1970 yılında AB ülkelerine yönelik ihracatımız, toplam içinde %50'lik bir paya sahiptir ve 1979 yılına kadar %50'nin altına düşmemiş, 1981 ve 1982 yıllarında ise %33 ve %31 seviyesine inmiştir. Bunda, dünya petrol fiyatlarındaki artışın önemli bir payı bulunmaktadır. Türkiye ihracatında AB ülkelerinin payı 1983 yılından sonra yeniden artmaya başlamış (%36) ve 1985'de %40.3'e, 1987'de ise %47.8'e yükselmiştir. AB ülkeleri arasında gerek ihracat gerekse ithalatımızda en önemli paya sahip olan ülke Almanya'dır. OECD ülkeleri içinde yer alan ABD ise 1945 yılından sonra Türkiye'nin ihracatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Ancak bu ülkenin ihracat potansiyeli olan tekstil ve hazır giyim sektörüne uyguladığı kotaları genişletmemesi, ihracatın hızla artmasına engel olmuştur²⁷⁸.

Tablo 7'de 1991-1999 yılları arasında ihracatımızın ülke ve ülke gruplarına göre dağılımı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde 1990'lı yıllarda da toplam ihracatımız içinde ilk sırayı OECD ülkelerinin aldığı görülmektedir. 1980'li yıllarda olduğu gibi 1990'lı yıllarda da, OECD ülkeleri içinde AB ülkelerine yapılan ihracatın önemli bir yeri bulunmaktadır. OECD ülkeleri ile olan ihracatımız 1993 yılı dışında devamlı artış göstermiştir. 1991 yılında 9.362 milyon dolar iken 1999 yılında 18.362 milyon dolara yükselmiştir. 1999 yılı itibarıyla OECD ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracatımız içindeki payı %68'dir. AB ülkelerine yönelik ihracatımız da benzer bir trend göstererek, 1993 yılındaki düşüş (%4.2) dışında, dönem boyunca artış göstermiştir. 1991 yılında 7.348 milyon dolar seviyesinden 1999 yılında 14.349 milyon dolara yükselerek, yaklaşık iki kat artış göstermiştir. 1990'lı yıllarda da AB ülkeleri içinde ihracatımızın en fazla olduğu ülke Almanya'dır.

²⁷⁶A.Yavuz EGE, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Yıl:3, Ekim, 1998, s.11.

²⁷⁷Nahit TÖRE, a.g.e., s.195.

²⁷⁸KARLUK, 1997, s.490-491.

Tablo 7: İhracatın Ülke ve Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GENEL TOPLAM	13.594	14.719	15.348	18.105	21.636	23.224	26.261	26.974	26.588
I-OECD Ülkeleri	9.362	9.769	9.501	11.215	13.831	14.427	15.583	16.979	18.058
A-AB Ülkeleri	7.348	7.937	7.599	8.635	11.078	11.549	12.248	13.498	14.349
B-EFTA	285	305	248	277	294	336	414	357	362
C-NAFTA	981	930	1.046	1.617	1.618	1.758	2.171	2.424	2.627
D-Diğer OECD Ülkeleri	748	597	608	686	841	784	750	701	719
II-OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	4.232	4.950	5.847	6.890	7.805	8.798	10.678	9.995	8.531
A-Türk Cumhuriyetleri	132	334	605	599	742	958	1.136	1.078	822
B-Orta Doğu Ülkeleri	1.850	1.972	1.989	2.108	2.132	2.245	2.382	2.189	2.204
C-Kuzey Afrika Ülkeleri	692	637	597	725	900	985	980	1.502	1.344
D-Diğer Ülkeler	1.558	2.007	2.656	3.498	4.031	4.610	6.180	5.225	4.161
Rusya Federasyonu	-	438	489	820	1.238	1.512	2.056	1.348	589
Bulgaristan	76	72	86	134	183	157	176	213	234
Romanya	105	173	152	175	302	314	359	468	268
Çin Halk Cumhuriyeti	20	144	512	355	67	65	44	38	37
Diğer	1.357	1.180	1.407	2.014	2.241	2.562	3.545	3.158	3.033

Kaynak: DTM, Dış Ticaret Bülteni 1999, Ankara, 2000, s.45-46.

Tablo 7'den de görüleceği gibi EFTA grubunun (İzlanda, Norveç, İsviçre) toplam ihracatımız içindeki payı, 1991 yılında %2 iken 1999 yılında %1.3'e düşmüştür. NAFTA grubunun (ABD, Kanada, Meksika) toplam ihracatımız içindeki payı ise, 1991 yılında %7.2 iken 1999 yılında %10 olarak gerçekleşmiştir. NAFTA grubu içinde ihracatımızın en fazla olduğu ülke ABD'dir.

Arasında Japonya, Avustralya, Güney Kore gibi ülkelerin bulunduğu "Diğer OECD Ülkeleri" grubuna yönelik ihracatımızın değeri dönem boyunca fazla bir değişiklik göstermemiş ve 1999 yılı itibarıyla 719 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi 1980'li yılların başlarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerine olan ihracatımızdaki hızlı artış, 1986 yılından sonra azalmaya başlamış ve toplam ihracatımız içindeki payı düşmüştür. Bu eğilim 1990'lı yıllarda da devam etmiş ve 1999'lu yılında Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracatımız içindeki payı %8.2'ye, Kuzey Afrika ülkelerinin ise %5'e düşmüştür.

Diğer yandan, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Cumhuriyetler arasında Rusya Federasyonu, Türkiye'nin gerek ihracat gerekse ithalatında nisbi önemi olan bir ülke konumuna gelmiştir. Eski Sovyetler Birliği (yeni Rusya Federasyonu) ile 18.9.1994 tarihinde Doğal Gaz Sevkiyatına Dair Anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma sonucunda taraflar arasındaki dış ticaret hacmi hızla artmıştır²⁷⁹.

Bu olumlu gelişmeler sonucunda Rusya Federasyonu'na yönelik ihracatımız, 1992 yılında 438 milyon dolardan 1997 yılında 2.056 milyon dolara yükselerek, toplam ihracatımız içindeki payı %7.8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1998 yılında Rusya'da yaşanan kriz, Türkiye'nin bu ülkeye yönelik ihracatının büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur. 1998 yılında bu ülkeye olan ihracatın, toplam ihracatımız içindeki payı %5'e düşmüştür. Krizin etkisinin 1999 yılında da sürmesi nedeniyle, bu ülkeye yönelik ihracatımız azalmaya devam etmiş ve toplam ihracatımız içindeki payı 1999 yılında %2.2'ye düşmüştür.

²⁷⁹KARLUK, 1997, s.492.

Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, K.K.T.C.) ile olan ihracatımıza bakacak olursak, Tablo 7'den de görüleceği gibi bu ülkelerin toplam ihracatımız içindeki payı düşüktür. 1999 yılında bu oran %3 olarak gerçekleşmiştir.

Dünya Bankası rakamlarına göre, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'dan oluşan 5 cumhuriyetin 1999 yılı itibariyle GSMH'si 55 milyar dolar olup, Türkiye'nin GSMH'sinin yaklaşık %30'u civarındadır. Ancak bu ülkelerin toplam dış ticaret hacimleri de 12.3 milyar dolarlık ihracat ve 11.8 milyar dolarlık ithalat ile yaklaşık 24 milyar dolar civarındadır. Bu rakamlar geniş bir pazarı simgelemektedir. Ancak bu ülkelerin ithalatlarının yaklaşık %8'i Türkiye'dendir. Dolayısıyla, bugün için Türkiye'nin ihracat gelirlerinde önemli artışlar sağlayacak boyutta olmasa bile, gelecek için önemli olabilecektir²⁸⁰.

2.2.4. Milli Gelirin Yapısı ve Gelişimi

Bu kısımda, Türkiye'de 24 Ocak Kararları'nın alınması ile başlayan 1980 sonrası dönemde milli gelirin yapısı ve gelişimi incelenecektir.

2.2.4.1.GSMH'deki Gelişmeler ve Büyüme Hızı

Bilindiği gibi, 1977-1980 yılları arasında Türkiye; petrol fiyatlarında meydana görülen artışın etkileri ve uygulanan yanlış ekonomi politikaları sonucunda, giderek artan bir enflasyon ve ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştı. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1977 yılından itibaren gerilemeye başlayan büyüme hızı, 1979 yılında negatif değer almıştır²⁸¹.

Ekonomik krizi önlemek, enflasyonu önlemek, ihracatı geliştirmek, ithal ikamesi yerine ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimseyerek ekonomiyi dışa açmak amacıyla alınan 24 Ocak Kararları'ndan sonra enflasyon giderek aşağıya çekilmiş, büyüme hızı ise yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. 24 Ocak Kararları, ekonomide bir defaya mahsus bir fiyat artışı yaratmakla beraber uzun

²⁸⁰SARAÇOĞLU, 1999, a.g.m., s.29.

²⁸¹Süreyya HİÇ, a.g.e., s.25.

vadede enflasyonu kontrol altına almak ve büyümeyi yeniden başlatmayı hedef almakta idi²⁸².

Türkiye'de 1980 yılında yaşanan yapısal dönüşüm, büyüme ve büyümenin kaynakları üzerinde önemli değişmelere neden olmuştur. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 1980 sonrası dönemde ekonomik büyüme amaç olmaktan çıkarılmış, bunun yerine ihracatın artırılması birinci amaç durumuna getirilmiştir. Büyümenin amaç edinilmesi, kaçınılmaz olarak, sabit sermaye yatırımları konusunda kamu kesiminin etkin kılınmasını gerektirir. Oysa 1980 sonrasında ekonomi politikası, yatırım kararlarının esas olarak özel sektöre ve piyasa koşullarına bırakılmasını öngörmüştür.

İkinci nokta, 1980 sonrasında ihracatın artırılmasına yönelik politikalar büyük ölçüde sanayi ürünlerinin ihracatına dayandırılmıştır. İhracatın canlandıracağı bir sanayileşme, önce varolan üretim kapasitelerinin daha yüksek oranda kullanımına, sonra da yeni yatırımlarla kapasitelerin artırılmasına dayalı olacaktır. Özetle, 1980 sonrasında, bu tür bir sanayileşme ve büyüme yaklaşımı söz konusu olmuştur²⁸³.

Gerçekten de, ekonomik büyümenin kaynaklarını belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalarda, 1980 sonrası dönemde ihracata bağımlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği ve ihracat artışının büyümeye olan katkısının 1980 öncesine göre oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir²⁸⁴.

Türkiye ekonomisinde, 1980-1999 yılları arası GSMH değerleri ve büyüme hızları, cari fiyatlarla ve sabit fiyatlarla olmak üzere Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, 1980 yılında sabit fiyatlarla % -2.8 olan büyüme hızı, uygulanan istikrar tedbirlerinin etkisiyle 1981 yılından itibaren artma eğilimine

²⁸²BAŞOL, a.g.e., s.71.

²⁸³Yakup KEPENEK veNurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.405.

²⁸⁴Osman AYDOĞUŞ, "Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhracat Artışı ve Toplam Faktör Verimliliği İlişkileri: 1971-1988", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:20, Sayı:4, 1993, s.464.

girmiştir. 1981 yılında %4.8 olan büyüme hızı, 1987 yılında %9.8 ile 1980'li yılların en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 8: GSMH ve GSMH Büyüme Hızı

Yıllar	Cari Fiyatlarla Miyar TL	Büyüme Hızı %	Sabit Fiyatlarla (1987Yılı Fiyatlarıyla) Miyar TL	Büyüme Hızı %
1980	5.303	84.4	50.870	-2.8
1981	8.023	51.3	53.317	4.8
1982	10.612	32.3	54.963	3.1
1983	13.933	31.3	57.279	4.2
1984	22.168	59.1	61.350	7.1
1985	35.350	59.5	63.989	4.3
1986	51.185	44.8	68.315	6.8
1987	75.019	46.6	75.019	9.8
1988	129.175	72.7	76.108	1.5
1989	230.370	78.3	77.347	1.6
1990	397.177	72.4	84.592	9.4
1991	634.393	59.7	84.887	0.3
1992	1.103.605	74.0	90.323	6.4
1993	1.997.323	81.0	97.677	8.1
1994	3.887.903	94.7	91.723	-6.1
1995	7.854.887	102.0	99.028	8.0
1996	14.978.067	90.7	106.080	7.1
1997	29.393.262	96.2	114.874	8.3
1998	53.518.332	82.1	119.303	3.9
1999	78.242.496	46.2	111.684	-6.4

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, a.g.e., s.598-591, DİE, Üç Aylık GSMH Verileri

1980'li yılların ikinci yarısında tüm dünyada yaşanan durgunlukla beraber Türk ekonomisi de durgunluğa girmiştir. Reel GSMH büyüme hızı 1988 yılında %1.5'e, 1989 yılında da %1.6 düzeyine gerilemiştir. Yıllar itibariyle bakıldığında 1990'lı yılların ilk yarısında GSMH artış hızının istikrarsız bir şekilde geliştiği görülmektedir.

1990 yılında tarımsal gelirdeki artışlarla reel GSMH büyüme hızı yükselerek %9.4 olarak gerçekleşmiştir. Körfez krizinin oluşmasıyla beraber başlayan ekonomik bunalım sonucunda 1991 yılında yatırımlarda ve üretimde azalma görülmüş ve reel GSMH artış hızı %0.3 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. 1992 yılı, Körfez krizinden çıkışın ve aynı zamanda ekonominin toparlanma yılı olarak yeniden büyümenin istenilen seviyelere ulaştığı bir dönem olmuştur. 1992 yılında reel GSMH %6.4 oranında artmıştır²⁸⁵. 1993 yılında %8.1'e yükselen büyüme hızı, 1994 yılına gelindiğinde, yaşanan kriz nedeniyle % -6.1 oranına gerilemiştir.

1990-1993 döneminde 1991 yılı hariç, temelde iç talepten kaynaklanan yüksek oranlı büyüme hızlarına ulaşılmıştır. Bu dönemde iç talepteki büyümenin GSMH büyümesine katkısı, 1990 yılında %14.1, 1992 yılında %6.1 ve 1993 yılında %13.5 oranlarında gerçekleşmiştir. 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış ve 1989 yılından başlayarak reel maaş ve ücretlerde verimliliğin üzerinde gerçekleşen artışlar iç talebi arttırıcı yönde etki yapmıştır.

OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle ihracat pazarlarının daraldığı ve kısa vadeli sermaye girişlerindeki artışın da etkisiyle TL'nin değer kazanma eğilimine girdiği bir dönemde, yurtiçi makro ekonomik politikaların genişlemeci eğilimlerini sürdürmesi sonucunda, ihracat duraklama eğilimine girerken, ithalat artmıştır. Bunun sonucunda dış talebin GSMH büyümesine katkısı, 1990 yılında -4.7, 1993 yılında ise -5.4 puan olarak gerçekleşmiştir. 1991 ve 1992 yıllarında dış talebin GSMH büyümesine katkısı 1.0 ve 0.3 puanla sınırlı kalmıştır. Buna karşılık GSMH'nin önemli ölçüde gerilediği 1994 yılında 5 Nisan Kararları'nın da etkisiyle dış talebin GSMH'nin büyümesine katkısı 7.2 puana yükselmiştir²⁸⁶.

1995 yılında ekonomi hızlı bir büyüme performansı göstermiş ve GSMH reel olarak %8 oranında artmıştır. 1996 yılında %7.1 olarak gerçekleşen ekonomik büyüme, 1997 yılında da devam ederek %8.3 olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılında itibaren yüksek oranlarda büyüyen Türkiye ekonomisi, 1998 yılında itibaren yavaşlama eğilimine girmiştir. Uluslararası konjonktürde yaşanan ve

²⁸⁵YEMİŞÇİ, KÖSETORUNU ve TAŞKIN, a.g.m., s.21.

²⁸⁶PARASIZ, (b) , s.297-298.

Rusya kriziyle daha da derinleşen elverişsiz ortam, faiz oranlarında gözlenen artışların yatırım ve tüketim harcamalarını ertelemesi sonucunda iç piyasalarda artan talep daralması ile birleşerek, 1998 yılı sonunda büyümeyi durma noktasına getirmiştir²⁸⁷. Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1998 yılında GSMH artış hızı %3.9 olarak gerçekleşmiştir.

1999 yılı, 1994 krizi sonrası hızlı büyüme trendi ardından ekonominin ciddi olarak küçüldüğü bir yıl olmuştur. 1999 yılında büyüme hızı %-6.4 olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında enflasyonla mücadele politikalarıyla kendini gösteren durgunluk belirtilerinin Rusya Krizi'nin küresel bir boyut kazanmasıyla derinleşmesi sonucunda yurtdışı talepte gerileme, yurtdışı finansman olanaklarında daralma, yurtdışı finansman maliyetlerinde artış ve son olarak bu olumsuz konjonktürün üstüne eklenen iki büyük deprem 1999 yılında ekonomiyi hızlı bir daralma sürecine sokmuştur²⁸⁸.

2.2.4.2. GSMH'nin Sektörel Analizi

GSMH'nin global olarak gösterdiği gelişme yanında, ekonominin yapısında meydana gelen değişimleri analiz edebilmek amacıyla GSMH'nin sektörlere göre dağılımı ve sektörel büyüme hızlarının incelenmesi önem taşımaktadır.

Tablo 9 incelendiğinde, 1980 sonrası dönemde tarım sektörünün GSMH içindeki payının yıllar itibarıyla azaldığı, sanayi sektörünün payının arttığı ve hizmetler sektörünün payının ise pek değişiklik göstermediği görülmektedir.

1980 yılında %24.2 olan tarım sektörünün GSMH içindeki payı, 1999 yılında % 13.5'e düşmüştür. Sanayi sektörünün payı ise, bazı yıllarda aynı düzeyini korumakla birlikte, 1980 yılında %20.5 iken 1998 yılında %28'e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün GSMH'den aldığı pay, 1980 yılında %55.4 düzeyinden 1998 yılında %58.5'e yükselmiştir.

²⁸⁷TÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2000*, Yayın No: TÜSİAD-T/2000,283, İstanbul, 2000, s.11.

²⁸⁸TÜSİAD, 2000, a.g.e., s.19.

Tablo 9: GSMH'nin Sektörlere Göre Dağılımı, 1987 Yılı Fiyatlarıyla (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	24.2	20.5	55.4
1981	22.6	21.5	55.9
1982	22.7	21.9	55.4
1983	21.6	22.4	56.0
1984	20.3	23.1	56.6
1985	19.4	23.6	57.0
1986	18.8	25.0	56.2
1987	17.2	24.9	57.9
1988	18.3	25.1	56.7
1989	16.6	25.9	57.5
1990	16.3	25.9	57.9
1991	16.1	26.5	57.4
1992	15.8	26.5	57.8
1993	14.5	26.5	59.0
1994	15.3	26.6	58.1
1995	14.4	27.7	57.9
1996	14.0	27.7	58.3
1997	12.7	28.1	59.2
1998	13.4	27.6	59.0
1999	13.5	28.0	58.5

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, Ankara, 1998, s.647, DİE, İstatistiklerle Türkiye, a.g.e., s.38-39, T.C. Maliye Bakanlığı, 2000 Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara, 2000, s.16.

Sektörlerin GSMH içindeki payları kadar büyüme hızları da önem taşımaktadır. Uzun dönemde ekonomik yapının nasıl bir gelişim izlediğini görmek için sektörel büyüme hızlarının incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 10 : GSMH Sektörel Büyüme Hızları, 1987 Yılı Fiyatlarıyla (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	1.3	-3.6	-4.1
1981	-1.8	9.9	5.8
1982	3.3	5.1	2.3
1983	-0.8	6.7	5.3
1984	0.6	10.5	8.2
1985	-0.3	6.5	5.0
1986	3.6	13.1	5.2
1987	0.4	9.2	13.2
1988	8.0	2.1	-0.8
1989	-7.7	4.9	3.2
1990	7.0	9.3	10.1
1991	-0.6	2.9	-0.5
1992	4.3	6.2	7.1
1993	-0.8	8.3	10.5
1994	-0.6	-5.7	-7.6
1995	1.3	12.5	7.6
1996	4.6	6.8	7.9
1997	-2.2	10.2	9.9
1998	9.6	1.8	3.6
1999	-5.2	-5.1	-7.3

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, a.g.e., s.595, T.C. Maliye Bakanlığı, 2000
Yıllık Ekonomik Rapor, a.g.e., s.16.

Sektörler itibariyle büyüme hızları incelendiğinde, Tablo 10'dan da görüleceği gibi, tarım sektörünün büyüme hızının dönem boyunca dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1980 yılında %1.3 olan tarım sektörünün büyüme hızı, 1999 yılında üretimde meydana gelen azalmadan dolayı negatif değer olarak %-5.2 seviyesine gerilemiştir. 1980-1999 döneminde tarım sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı %1.2'dir.

1980 sonrasında sanayi sektörünün büyüme hızı, genel olarak diğer sektörlerin üzerinde gerçekleşmiş ve bu nedenle büyümede öncü sektör rolünü sanayi sektörü üstlenmiştir. Sanayi sektöründe dönem boyunca sadece 1980, 1994

ve 1999 yıllarında negatif büyüme gerçekleşmiş, diğer yıllarda genel olarak büyüme hızı artış göstermiştir. Sanayi sektöründe 1980-1999 döneminde yıllık ortalama %5.6 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün büyüme hızında da dönem boyunca artış gözlenmiş ve yıllık ortalama %4.2 oranında büyümüştür.

2.2.4.3. Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Gelişmeler

Bir ekonomide sektörlerin büyüme oranları ve GSMH içindeki paylarında yıllar itibariyle meydana gelen değişmelerde en önemli etken sabit sermaye yatırımlarının dağılımıdır.

Türkiye'de gerek planlı kalkınma döneminin ilk yıllarında, gerek 1970'li yıllarda sabit sermaye yatırımlarından en büyük pay imalat sanayi sektörüne tahsis edilmiştir (1975 yılında %36.3). Bu dönemde kamu kesimi sanayileşmede lokomotif görevini üstlenmiştir. Ancak, 1980'lerden sonra devletin ekonomideki payını küçültmek, KİT'leri özelleştirmek ve piyasa ekonomisini genişletmek stratejisi doğrultusunda kamu kesiminin sanayideki yatırımları daralmıştır. Özel kesimin sanayideki yatırımları da 1980'lerden sonra azalma göstermiştir²⁸⁹.

Kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayi yatırımlarının gelişimi Tablo 10 ve 11'de verilmiştir.

1980-1999 döneminde kamunun imalat sanayiine yaptığı yatırımların, toplam kamu sabit sermaye yatırımları içindeki payı süratle azalarak 1999 yılında %2.7 düzeyine inmiştir (Tablo 11). Oysa bu pay 1980 öncesinde %30'lar düzeyinde seyretmekteydi. Kamunun imalat sanayiine yaptığı yatırımların, toplam kamu sabit sermaye yatırımları içindeki payı, özellikle ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin tıkanmaya başladığı 1988 yılından sonra çok daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu pay, 1980-1988 yılları arasında ortalama %14.7 iken, 1989-1999 yılları arasında %4 seviyelerine gerilemiştir.

²⁸⁹ ŞAHİN, a.g.e., s.207-209.

Tablo 11 : Kamu İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

Yıllar	%	Yıllar	%
1980	26.6	1990	4.5
1981	21.9	1991	5
1982	18.9	1992	5.4
1983	15.8	1993	3.2
1984	14	1994	3.1
1985	12.6	1995	5.7
1986	9.8	1996	4.1
1987	6.5	1997	2.5
1988	5.9	1998	2.7
1989	4.5	1999	2.7

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98>, DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mart 2001, s.35.

Tablo 12 : Özel İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Özel Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

Yıllar	%	Yıllar	%
1980	30	1990	26.2
1981	34.1	1991	24.3
1982	33.6	1992	23.6
1983	32.9	1993	23.8
1984	32.9	1994	26.2
1985	31.9	1995	26.3
1986	31.8	1996	26.1
1987	25.2	1997	22.9
1988	21.4	1998	23.1
1989	19.9	1999	23.1

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98>, DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mart 2001, s.35.

Özel sektörün toplam sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayi yatırımlarının payı da 1980 yılından sonra azalma göstermiştir. 1980 yılında %30 olan bu pay, 1999 yılında %23.1'e düşmüştür. Ancak bu pay yine de kamu sektörünün üzerinde bir gelişme göstermiştir.

1980 sonrası dönemde kamu yatırımları daha çok enerji ve ulaşım sektörlerinde yoğunlaşırken, özel sektör yatırımları da konut sektörüne yönelmiştir. 1980 sonrası dönemde gerek kamu, gerekse özel sabit sermaye yatırımlarındaki söz konusu tercihlerin doğrudan doğruya "ticarete söz konusu olmayan" sektörlerle yönelik olması dikkat çekicidir. Oysa, dışa açılan ve dış dünya ile rekabete girişen Türkiye gibi bir ülkenin sermaye yatırımlarında önceliklerinin de dış ticarete yönelik olarak çalışan sektörlerle yöneltilmiş olması gerekirdi²⁹⁰.

Tablo 13 : İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları

Yıllar	%	Yıllar	%
1980	55.2	1990	74.4
1981	56.6	1991	75.6
1982	59.3	1992	77.3
1983	60.2	1993	80.5
1984	75.2	1994	72.9
1985	70.3	1995	78.5
1986	70	1996	78
1987	77.5	1997	79.4
1988	76.8	1998	76.5
1989	69.5	1999	72.2

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/EKO12.XLS>.

Görüldüğü üzere 1980 sonrasında hem kamu hemde özel sektörde sabit sermaye yatırımlarından sanayi sektörüne ayrılan pay yıllar itibariyle azalış göstermiştir. Dolayısıyla, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu dönemde sanayi sektöründe meydana gelen üretim ve ihracat artışları yeni yatırımlardan çok, mevcut kapasitelerin kullanım oranlarının artırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. 1980 sonrası

²⁹⁰ Erinc YELDAN, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.47-48.

dönemde imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında meydana gelen değişimleri incelemek üzere Tablo 13 düzenlenmiştir.

Tablo 13 incelendiğinde, 1980 yılında %55.2 olan imalat sanayi kapasite kullanım oranının, 1994 ve 1999 yılları dışında sürekli artış göstererek %75-80 düzeylerine ulaştığı görülmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu durum, söz konusu dönemde meydana gelen üretim artışlarının büyük çoğunluğunun kapasite kullanım oranlarındaki artışlarla gerçekleştirildiğini ve sanayi sektöründe mevcut üretim kapasitelerinin kullanım oranlarının artırılmasıyla sağlanacak olan büyümenin sınırına erişildiğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE İHRACATIN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünün amacı, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ihracatın milli gelir üzerindeki etkisini analiz etmektir. Dolayısıyla, belirlemeye çalıştığımız nokta, ihracatta meydana gelen artışların milli geliri artırıp arttırmadığıdır. Bu çerçevede, ihracat ile milli gelir arasında koentegrasyon ve nedensellik ilişkisi araştırılacaktır. Ayrıca 1980 sonrası dönemde ihracatın yapısında meydana gelen değişimi ve bu değişimin milli gelir üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacıyla, milli gelir ile tarım, maden, ve sanayi ürünleri ihracatı değerleri arasında regresyon analizi yapılacaktır.

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM

Ekonometrik analizlerde kullanılan birçok makroekonomik zaman serisinin trend içerdiği bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle, zaman serisi analizlerinin en önemli kavramlarından birisi olan durağanlık kavramı üzerinde durulacak, daha sonra koentegrasyon ve nedensellik analizleri hakkında bilgi verilecektir.

3.1.1. Zaman Serilerinde Durağanlık

Zaman serisi analizindeki en önemli kavramlardan birisi durağanlık kavramıdır. Herhangi bir zaman serisinin bir stokastik veya tesadüfi (rassal) süreç ile ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Bu zaman serisi verileri bir örnek gibi işlem görür ve ana sürecin belli bir dönem için gerçekleşmiş durumunu gösterir. Belli bir dönem için gözlemlenen bir seriyi (X_t) ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması şartları şunlardır²⁹¹:

Sabit aritmetik ortalama : $E(X_t) = \mu$

Sabit varyans : $Var(X_t) = \sigma^2$

Kovaryans : $Kov(X_t, X_{t-j}) = \sigma_j$

²⁹¹Tümay ERTEK, *Ekonometriye Giriş*, 2.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1996, s.380.

Yani, X_t gibi herhangi bir zaman serisinin ortalaması (μ) ve varyansı (σ^2) zaman içerisinde sabit, kovaryansı ise zamana değil, sadece iki dönem arasındaki zaman aralığına bağlı ise bu zaman serisinin durağan olduğu söylenir. Eğer yukarıdaki şartlardan biri veya daha fazlası sağlanmıyor ise, X_t serisi durağan değildir denir²⁹². Ancak birçok ekonomik zaman serisi, serilerin ortalama ve varyanslarının zamana bağlı olmasından dolayı durağan değildir.

Uygulamalı ekonometride, durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması ciddi sorunlara neden olmaktadır. Stokastik veya deterministik trend içeren zaman serileri ile kurulan modeller sahte (spurious) regresyon sonuçları vermektedir²⁹³.

Granger ve Newbold, durağan olmayan zaman serilerine uygulana regresyon denklemlerinin genellikle yüksek R^2 değerleri verdiği, ayrıca çok düşük Durbin Watson istatistiğine bağlı olarak hata terimlerinin otokorelasyonlu olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumda, durağan olmayan zaman serileri ile kurulan modellerin sahte regresyon sonuçları verdiğini ve bu nedenle de regresyon katsayılarının anlamlılığını ölçen alışılmış t ve diğer istatistiklerin geçersiz olduğunu ifade etmişlerdir²⁹⁴. O halde, zaman serileri kullanılarak yapılan regresyon analizlerinin anlamlı olması için trende bağlı olmayan serilerin kullanılması gerekmektedir. Ancak, hemen hemen bütün iktisadi zaman serileri trende sahip olduğu için, regresyon analizi yapılmadan önce bu serilerin trendden arındırılması gerekmektedir. Serilerdeki trendi ortadan kaldırmanın uygun bir yöntemi, serilerin düzeyleri yerine farklarını kullanmaktır.

Örneğin, stokastik trende sahip bir zaman serisi,

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t$$

şeklinde ise, bu serinin farkını alarak trendden arındırabiliriz:

²⁹²W.W.CHAREMZA and D.F.DEADMAN, *New Directions in Econometric Practice*, 2.Edt., Edward Elgar Publishing, USA, 1999, s.85.

²⁹³Utku UTKULU, "Cointegration Analysis: An Introductory Survey With Applications to Turkey", *I. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 11-12 Kasım 1993, s.304-305.

²⁹⁴C.W.J. GRANGER and P.NEBOLD, "Spurious Regression In Econometrics", *Journal of Econometrics*, 2, 1974, s.111-119.

$$\Delta x_t = x_t - x_{t-1} = \varepsilon_t$$

Yukarıdaki denklemdeki Δx_t durağandır. Durağanlığın sağlanması için bazen serinin birden fazla fark alma işlemine tabi tutulması gerekebilir²⁹⁵.

Genel anlamda, eğer durağan olmayan x_t gibi bir serinin durağan hale dönüştürülebilmesi için d kez farkının alınması gerekiyorsa, bu seriye d . dereceden entegre seri denilmekte ve $x_t \sim I(d)$ şeklinde gösterilmektedir²⁹⁶.

Örneğin, x_t serisi $x_t \sim I(2)$ ise, bu durum x_t serisinin ikinci farklarda durağan olduğunu ifade etmektedir:

$$\Delta \Delta x_t = \Delta (x_t - x_{t-1}) = (x_t - x_{t-1}) - (x_{t-1} - x_{t-2})$$

Eğer x_t serisi durağansa, o zaman, x_t serisinin sıfırıncı dereceden entegre olduğu ifade edilir ve bu durum $x_t \sim I(0)$ olarak gösterilir.

Daha önce herhangi bir regresyon analizine başlamadan önce durağan olmayan değişkenlerin trendden arındırılması gerektiğini belirtmiştik. Bunun için ise, değişkenlerin her birinin ayrı ayrı entegrasyon derecesinin, yani kaçınıcı dereceden entegre olduklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Entegre derecesini tespit etmek için kullanılan yöntemlerden birisi birim kök (unit root) testidir²⁹⁷.

Bu testi tanımlamanın en kolay yolu aşağıdaki modeli dikkate almaktır²⁹⁸:

$$y_t = \rho y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada, ε_t bilinen varsayımlara (sıfır ortalamalı, sabit varyanslı ve otokorelasyonsuz) sahip stokastik hata terimi olup, aynı zamanda beyaz gürültü

²⁹⁵CHAREMZA and DEADMAN, a.g.e., s. 96-97.

²⁹⁶C.W.J.GRANGER, "Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables", **Long-Run Economic Relationships: Readings In Cointegration**, Edt. R.F. ENGLE and C.W.GRANGER, Oxford University Press, 1991, s.66.

²⁹⁷CHAREMZA and DEADMAN, a.g.e., s. 97-98.

²⁹⁸Damodar N. GUJARATI, **Basic Econometrics**, 3.Edt., Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.718.

hata terimi (white noise) olarak da adlandırılmaktadır. Yukarıdaki modelin 1. dereceden otoregresif bir model, yani AR(1) olduğunu görmekteyiz. Burada y_t 'nin t zamanındaki değeri ($t-1$) zamanındaki değeri üzerine regres edilmektedir. y_{t-1} 'in katsayısı yani ρ bir e eşitse, birim kök problemiyle, yani durağan olmayan bir durumla karşı karşıya kalınmış demektir. Ekonometride birim köke sahip zaman serileri, rassal yürüyüş zaman serileri (random walk) olarak bilinmektedir ve bir rassal yürüyüş zaman serisi durağan değildir.

(1) no'lu denklemde $|\rho| < 1$ ise Y_t zaman serisi durağandır. $|\rho| = 1$ ise seri durağan değildir. Birçok ekonomik zaman serisinde ρ bir veya birden küçüktür. Burada $H_0 : |\rho| = 1$ hipotezi, $|\rho| < 1$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir²⁹⁹.

Ancak regresyonla elde edilecek ρ 'nin tahmini değeri, birim kök olması durumunda standart olmayan bir dağılıma sahip olmaktadır. Bu nedenle t testi uygulanamayacaktır. $\rho = 1$ hipotezini test etmek için alternatif bir yöntem Dickey ve Fuller tarafından geliştirilmiştir. Birim Kök testi olarak da adlandırılan Dickey- Fuller (DF) testi, entegre derecesini ölçmekte en çok kabul gören yöntemdir³⁰⁰.

Dickey- Fuller testi, (1) no'lu denklemin benzeri olan aşağıdaki denklemin tahminine dayanır:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

2 no'lu denklem şu şekilde de ifade edilebilir:

$$y_t = (1+\delta) y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Görüldüğü gibi $\rho = 1+\delta$ olduğundan (1) ve (3) no'lu denklemler aynıdır. Dolayısıyla, (2) no'lu denklemdeki δ negatif ise, (1) no'lu denklemdeki ρ birden

²⁹⁹Şenay ÜÇDOĞRUK, "Otoregresif Zaman Serisi Modellerinde Durağanlığın Sağlanmasında İki Farklı Yöntem", I. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 11-12 Kasım 1993, s.462.

³⁰⁰Deniz BALAK DEMİRAY, "Döviz Kuru Belirleme Yöntemleri ve 1980 Sonrası Dönemde Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1998, s.90.

küçük olacaktır. Böylece, DF testi (2) no'lu denklemdeki δ 'nın negatifliliğini ölçen bir testtir. $H_0: \delta=0$ hipotezinin alternatif $H_a: \delta<0$ hipotezi karşısında reddedilmesi, $p<1$ ve y_t 'nin sıfırdan entegre olduğunu [$y_t \sim I(0)$], başka bir deyişle serinin durağan olduğunu ifade etmektedir³⁰¹.

Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi (2) no'lu denklem için t ve F dağılımları $\delta=0$ hipotezini test etmek için uygun değildir. Durağan olmama durumunda t istatistiğinin dağılımı kesin olarak bilinmediği için simulasyon yolu ile elde edilmesi gerekir ve bu yüzden kritik değerler bazı hatalar içerir. t istatistiğinin düzeltilmiş kritik değerler tablosu, Fuller, MacKinnon ve Charemza ve Deadman tarafından geliştirilmiştir³⁰².

MacKinnon tarafından yapılmış Monte Carlo simulasyonlarına göre, %1, %5 ve %10 önemlilik düzeylerine göre hesaplanan kritik değerler, MacKinnon kritik değerleri olarak adlandırılmakta olup, bilgisayar paket programlarında verilmektedir. Alışlagelmiş t istatistikleri bu hipotez testinde τ (tau) istatistiği olarak adlandırılır. Literatürde, τ istatistiği DF test istatistiği ile aynı anlamdadır. τ istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı [$y_t \sim I(1)$], büyükse H_0 hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğu [$y_t \sim I(0)$] sonucuna varılır³⁰³.

Eğer $H_0: \delta=0$ hipotezi reddedilmez ise, bu durum y_t 'nin sıfırdan daha yüksek bir dereceden entegre olduğunu ya da hiçbir şekilde entegre olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle bundan sonraki adım, serinin birinci dereceden entegre olup olmadığını test etmektir. Eğer $y_t \sim I(1)$ ise, o zaman $\Delta y_t \sim I(0)$ olacaktır. Dolayısıyla, DF testi y_t yerine Δy_t kullanılarak tekrar edilir. Bu durumda DF denklemi şu şekilde yazılır:

$$\Delta \Delta y_t = \delta \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t$$

³⁰¹CHAREMZA and DEADMAN, a.g.e., s. 99.

³⁰²Utku UTKULU, "Are The Turkish External Deficits Sustainable? Evidence from The Cointegrating Relationship Between Exports and Imports", *Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 1998, s.121.

³⁰³ERTEK, a.g.e., s.387.

Bu denklemde de δ 'nın negatifliliği test edilmektedir. Eğer $\delta=0$ hipotezi $\delta<0$ alternatif hipotezi karşısında reddedilirse, bu Δy_t serisinin durağan ve $y_t \sim I(1)$ yani, y_t serisinin birinci dereceden entegre olduğunu göstermektedir. Eğer sıfır hipotezi reddedilmez ise, $y_t \sim I(2)$ 'yi test etmemiz gerekecektir. Bu işlem y_t 'nin entegre derecesi tespit edilene yada farkı alınarak y_t serisini durağan hale getirmenin mümkün olmadığı anlaşılincaya kadar devam eder. Pratikte, ekonomik serilerin ikiden daha fazla dereceden entegre olması pek olağan değildir³⁰⁴.

DF testi üç farklı formda kullanılabilir:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta y_t = \mu + \alpha t + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t$$

İlk denklem Saf Dickey- Fuller, ikinci denklemde sabit terim değeri (μ) yer alırken, son denklemde deterministik trend (t) yer almaktadır. Bütün denklemlerde de yer alan δ değeri sıfıra eşit olduğu durumda ($\delta=0$) y_t serisi bir birim kök içermektedir³⁰⁵.

Uygulamada, DF regresyon denkleminin sabit terim ve zaman trendi dahil edilerek mi, yoksa dahil edilmeden mi kullanılması gerektiği konusu tartışmalıdır. Bu konuda Charemza ve Deadman (1997), sabit terim dahil edilerek yapılan testlerin bazen yorumlanması güç sonuçlar verdiğini ifade etmektedir.

DF testi entegre derecesini ölçmekte önemli bir adım olmasına rağmen hata terimlerindeki otokorelasyonu dikkate almamaktadır. Eğer hata terimi ε_t , otokorelasyonlu ise DF testi geçersiz olacaktır. Bu duruma çözüm olarak Dickey ve Fuller, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele açıklayıcı değişken olarak ilave edilmesini, bu şekilde otokorelasyonun ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (Augmented Dickey Fuller- ADF) olarak adlandırılan bu test, entegrasyon derecesinin belirlenmesinde kullanılan testlerin en etkini olarak değerlendirilmekte ve pratikte yaygın olarak kullanılmaktadır. ADF testi:

³⁰⁴ CHAREMZA and DEADMAN, a.g.e., s.102-103.

³⁰⁵ Aziz KUTLAR, *Ekonometrik Zaman Serileri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2000, s.159.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

olarak ifade edilmektedir. ADF testinde de DF testinde kullanılan kritik değerler tablosu kullanılmaktadır³⁰⁶.

Yukarıdaki denklemde Δy_t 'nin gecikmelerinin sayısını (k değerini) belirlemek önemlidir ve serbestlik derecesini korumak için nispeten küçük, fakat hata teriminde otokorelasyona yol açmaması için de yeteri ölçüde geniş olmalıdır. Bu amaçla Durbin Watson (DW) , Lagrange çarpanı (Lagrange Multiplier -LM) testleri uygulanabileceği gibi Akaike veya Schwarz kriteri gibi model seçim kriterlerinden herhangi birisi kullanılabilir³⁰⁷.

Ancak bağımlı değişkenin birden fazla gecikmeli değerinin, regresyonda açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı durumlarda DW testi otokorelasyonu belirlemek için yeterli olmamaktadır. Çünkü DW değeri, bize sadece birinci dereceden (u_t ile u_{t-1} arasındaki) otokorelasyon olup olmadığını göstermektedir. Bu durumda serisel korelasyonun tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Bu çalışmada serisel korelasyonu tespit edebilmek için Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi uygulanmış³⁰⁸, LM testinde gecikme değerlerinin belirlenmesi için ise Akaike ve Schwarz kriterleri kullanılmıştır.

3.1.2. Engle-Granger Koentegrasyon Analizi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ekonomik analizlerde, durağan olmayan zaman serisi verilerinin kullanılması önemli sorunlara neden olmaktadır. Stokastik veya deterministik trend içeren zaman serileri sahte (spurious) regresyon sonuçları vermekte, bu ise t ve diğer istatistikleri, dolayısıyla regresyon sonuçlarını geçersiz kılmaktadır. Ancak makroekonomik zaman serilerinin çoğu trend içermektedir. Bazı araştırmacılar, bu duruma çözüm olarak, bir seriyi durağan hale getirinceye kadar farkının alınması yöntemiyle trendden arındırılmasını önermişlerdir. Ancak bu

³⁰⁶ CHAREMZA and DEADMAN, a.g.e., s.103-104.

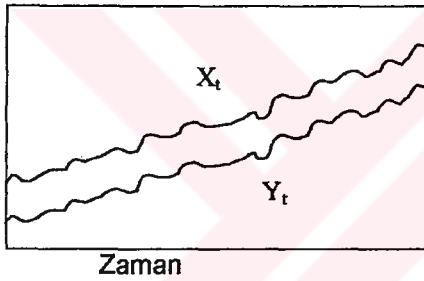
³⁰⁷ UTKULU, 1993, s.310.

³⁰⁸ Jack JOHNSTON and John DİNARDO, *Econometric Methods*, 4. Edt., MacGraw-Hill Companies, New York, 1997, s.185-187.

yöntemin, verilerdeki değerli uzun dönem bilgilerinden bazılarının kaybedilmesine neden olduğu tespit edilmiştir³⁰⁹.

Ekonometrik çalışmalarda bu sorun Enge ve Granger'ın ortaya koyduğu koentegrasyon (cointegration) kavramı ile çözümlenebilmektedir. Koentegrasyon analizi sayesinde, durağan olmayan değişkenler sahte sonuçlara yol açmayacak şekilde regresyonda yer alabilmektedir. Ayrıca bu analiz, zaman serisi verilerinden uzun dönem ekonomik ilişkileri test etmek, tahminlemek ve modellemek için etkin bir yöntem sağlamaktadır.

Koentegrasyon kavramını daha iyi açıklayabilmek için X_t ve Y_t gibi iki seriyi ele alalım.

Şekil 5: Koentegrasyon ilişkisi

Şekilden de görüldüğü üzere, her iki seride durağan değildir. Çünkü her iki seride ayrı ayrı trend göstermektedir. Ancak görüldüğü gibi, iki seri zaman içinde birlikte hareket etmektedir. Bu ise, büyük bir olasılıkla iki serisinde aynı dereceden entegre olduğunu ve X_t ve Y_t arasındaki farkın aşağı veya yukarı doğru herhangi bir trende sahip olmadığı için iki seri arasındaki farkın durağan olduğunu göstermektedir.

Koentegrasyon analizi, şekil 5'deki X_t ve Y_t değişkenleri durağan olmasa bile, zaman içinde birbirlerinden uzaklaşmayacaklarını ileri sürer. Eğer, X_t ve Y_t arasında uzun dönemli bir ilişki var ise, bu uzun dönem ilişkisinden elde edilecek hata

³⁰⁹Utku UTKULU, "How to Estimate Long-Run Relationships in Econometrics: An Overview of Recent Developments", *Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:12, Sayı:2, 1997, s.39.

terimleri durağan olacaktır. Eğer böyle bir durum söz konusu ise, X_t ve Y_t koentegredir denir³¹⁰.

1981 yılında Granger tarafından ileri sürülen koentegrasyon kavramı 1987 yılında Engle ve Granger tarafından geliştirilmiştir. Engle ve Granger koentegrasyon kavramını şu şekilde tanımlamışlardır:

x_t vektörünü oluşturan elemanlar eğer, (i) x_t 'nin tüm elemanları d. dereceden durağansa, yani $x_t \sim I(d)$ ise ve (ii) $z_t = \alpha' x_t - I(d-b)$, $b > 0$ koşulunu sağlayan bir $\alpha (\neq 0)$ vektörü varsa, x_t vektörünün elemanları d, b derecesinde koentegredir denmekte ve $x_t \sim CI(d,b)$ olarak ifade edilmektedir. α vektörü ise koentegre edici vektör olarak adlandırılmaktadır³¹¹.

X_t ve Y_t gibi iki değişken arasında koentegre ilişkisi olabilmesi için, iki değişkeninde aynı dereceden entegre olması gerekmektedir. İki serinin aynı dereceden entegre olması ikisindeki trendin birbirini götürmesini ve trend faktöründen arındırılmış bir ilişkinin (koentegrasyonun) ortaya çıkmasını sağlar³¹². Eğer iki değişken farklı derecelerden entegre olmuşlarsa koentegre olamazlar. Engle ve Granger (1987) tarafından belirlendiği gibi, eğer iki değişkenin her biri birinci farklarda durağan ise $I(1)$ bu iki değişkenin (1,1) derecesinden koentegre olduğu ifade edilir. Fakat bu değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu temel düzeyde durağandır $I(0)$. Yani her biri $I(1)$ olan iki serinin uzun dönem dengesinde olduğunu söylemek ile, iki serinin doğrusal kombinasyonunun $I(0)$ olduğu bir vektörün mevcut olduğunu söylemek aynı şeydir³¹³.

İlk defa 1980'li yılların başında literatüre sunulan "koentegrasyon analizi" sayesinde zaman serisi ekonometrisi ve ekonomi teorisinin testi alanlarında önemli

³¹⁰UTKULU, 1993, s.306-307.

³¹¹R.F.ENGLE and C.W.J.GRANGER,"Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, Volume:55, Number:2, March, 1987, s.253.

³¹²ERTEK, a.g.e., s.392.

³¹³Hilmi ZENGİN, "Kamu Harcamaları ile Gayri Safi Milli Hasıla Arasında Birim Kök, Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi İlişkileri", *Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:12, 1995-1997, s.115.

gelişmeler olmuştur. Koentegrasyon analizinin literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanlarını şu şekilde sıralayabiliriz³¹⁴:

*Regresyon analizlerinde trendin neden olduğu "sahte regresyon" sonuçlarını gidermesi,

*Ekonometrik modellemede yeni bir yöntem olması,

*Granger nedensellik testinde bir ön aşama olarak kullanılması,

*Uzun dönem ekonomik ilişkilerin yani iktisat teorisinin testine olanak vermesi.

3.1.3. Koentegrasyon Kavramı ile Granger Nedensellik Testinde Meydana Gelen Değişim ve Hata Düzeltme Modeli

Yukarıda açıkladığımız koentegrasyon kavramı ile zaman serisi analizinde meydana gelen gelişmeler standart Granger nedensellik testinde de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Buna göre uygulanacak nedensellik analizi iki aşamalıdır. Birinci aşamada standart Granger nedensellik testi uygulanmadan önce söz konusu zaman serilerinin koentegrasyon özellikleri araştırılır³¹⁵.

İlk aşamada, aşağıdaki uzun dönem denklemleri (koentegrasyon regresyonları) EKKY ile tahmin edilmektedir:

$$X_t = \alpha_0 + \beta_0 Y_t + u_t \quad (4)$$

$$Y_t = \alpha_1 + \beta_1 X_t + u_t' \quad (5)$$

Koentegrasyonun test edilebilmesi için, öncelikle X_t ve Y_t serilerinin aynı dereceden entegre olup olmadıklarının test edilmesi gerekmektedir [$X_t \sim I(d)$ ve $Y_t \sim$

³¹⁴Utku UTKULU, "Türkiye'de Dış Açıkların Belirleyicileri: Uzun Dönem Yaklaşımı Çerçevesinde Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Bir İnceleme", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İzmir, 2000, s.47-48.

³¹⁵Coşkun Can AKTAN, Selahattin TOGAY ve Utku UTKULU, *Nasıl Bir Para Sistemi*, İMKB Yayını, İstanbul, 1998, s.82.

I(d)]. Burada hem X_t ve hem de Y_t birinci derecen entegre edilmişlerdir. [$X_t \sim I(1)$ ve $Y_t \sim I(1)$]. Yukarıdaki uzun dönem denklemleri EKKY yöntemi ile tahmin edildikten sonra, bu denklemlerden elde edilen hata terimlerinin (u_t ve u_t') durağan olup olmadıkları ADF birim kök testi test edilir. X_t ve Y_t serilerinin koentegre olabilmesi için, (1) ve (2) no'lu denklemlerden tahmin edilen u_t ve u_t' hata terimlerinin durağan olması gerekmektedir³¹⁶.

Değişkenlerin koentegre olması aynı zamanda uzun dönem ilişkisindeki hata terimlerinin büyümesini engelleyen bir uyum sürecinin varlığını da ortaya koymaktadır. Bu durum hata düzeltme mekanizması (error correction mechanism-ECM) olarak adlandırılmaktadır. ECM, modele geçmiş dönemin denge düzeyinden sapmalarını (hata terimini) katarak, uzun dönem analizi ile kısa dönem dinamiklerini entegre etmektedir³¹⁷.

Granger Temsil Etme Teoremi (Granger Representation Theorem-GRT), eğer iki değişken koentegre edilmiş ise her zaman bir hata düzeltme mekanizmasının var olduğunu, aynı şekilde eğer hata düzeltme mekanizması varsa, bu değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi olduğunu göstermiştir³¹⁸.

Hata düzeltme modeli literatüre kazandırılmadan önce, iki değişken arasındaki nedenselliği tespit etmek için standart Granger nedensellik testi kullanılmakta idi. Ancak koentegrasyon analizi bağlamında, standart Granger nedensellik testi, ilgili değişkenlerin koentegrasyon özellikleri hakkında bilgi içeren hata düzeltme modeli ile yenilenmiştir³¹⁹. Granger'a göre, iki değişken arasında koentegrasyon ilişkisi tespit edilirse, bu durumda standart Granger nedensellik testinin çıkarımları geçersiz olmaktadır³²⁰.

³¹⁶Mohsen Bahmani-OSKOOEE and Janardhanan ALSE, "Export Growth and Economic Growth: An Application of Cointegration and Error-Correction Modeling", *The Journal of Developing Areas*, Volume:27, Number:4, Temmuz 1993, s.536-537.

³¹⁷DEMİRAY, a.g.t., s.96.

³¹⁸C.W.J.GRANGER, "Some Recent Generalizations of Cointegration and The Analysis of Long-Run Relationships", In *Long-Run Economic Relationships: Readings In Cointegration*, Edt: R.F. ENGLE and C.W.GRANGER, Oxford University Press, 1991, s.277.

³¹⁹Mohsen Bahmani- OSKOOEE and İlker DOMAC, "Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, 1995, s.69.

³²⁰OSKOOEE and ALSE, a.g.m., s.537.

Bu nedenle, eğer değişkenlerin koentegre oldukları bulunursa, uzun dönem denkleminde elde edilen ilgili hata düzeltme terimi standart Granger nedensellik testine dahil edilir. Aksi takdirde, standart Granger testi hata düzeltme terimi olmaksızın uygulanır³²¹.

İşte ikinci aşamada hata düzeltme modeli kullanılarak nedensellik ilişkisi test edilir. Granger hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi formüle edilir³²²:

$$\Delta X_t = a_0 + b_0 u_{t-1} + \sum_{i=1}^m c_{0i} \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^n d_{0j} \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta Y_t = a_1 + b_1 u'_{t-1} + \sum_{i=1}^q c_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^r d_{1j} \Delta X_{t-j} + \varepsilon'_t \quad (7)$$

Burada u_{t-1} ve u'_{t-1} , sırasıyla (4) ve (5) no'lu uzun dönem denklemlerinden elde edilen durağan hata terimlerinin gecikmeli değerleri olup, hata düzeltme terimi (error correction term) olarak adlandırılırlar. Δ birinci farkları göstermektedir.

Standart Granger nedensellik testinde, nedenselliği test edilen bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerine ait tahmin sonucu katsayıların bir bütün olarak (joint significance) anlamlı yani sıfırdan farklı olup olmadıkları test edilmektedir. Yani Standart Granger nedensellik testinde H_0 hipotezi, katsayıların topluca sıfıra eşit olduğu şeklinde kurulmakta olup, nedensellik ilişkisinin olabilmesi için H_0 hipotezinin red edilmesi gerekmektedir. Bu durumda, standart Granger nedensellik testinde mümkün olan üç durum söz konusudur³²³:

1-X'den Y'ye ($X \rightarrow Y$) veya Y'den X'e ($Y \rightarrow X$) tek yönlü nedensellik: X'den Y'ye tek yönlü nedenselliğin olması için (6) nolu denklemdaki d_{0i} katsayılarının, Y'den X'e

³²¹David E.A.GILES, Judith A.GILES and Ewen McCANN,"Casuality, Unit Roots and Export-Led Growth: The New Zealand Experience", *Journal of International Trade and Economic Development*, Volume:1, 1993, s.201.

³²²Subrata GHATAK, Chris MILNER and Utku UTKULU,"Trade Liberalization and Endogenous Growth: Some Evidence for Turkey", *Economics of Planning*, 28, 1995, s.155.

³²³Jaleel AHMAD and Andy C.C. KWAN, "Casuality Between Exports and Economic Growth", *Economic Letters*, 37, 1991, s.244-245.

tek yönlü nedenselliğin olması için de d_{1i} katsayılarının bir bütün olarak anlamlı yani sıfırdan farklı olması gerekmektedir.

2-X ile Y arasında çift yönlü nedensellik ($X \leftrightarrow Y$) : Bu durumda hem (6) nolu denklemdeki d_{0i} , hemde (7) nolu denklemdeki d_{1i} katsayılarının topluca anlamlı olması gerekmektedir.

3-X ile Y'nin birbirini etkilememesi, birbirinden bağımsız olması.

Granger nedensellik testinde, nedenselliği test edilen değişkenin farklı gecikmeli değerlerine ait tahmin sonucu katsayıların bir bütün olarak anlamlı, yani sıfırdan farklı olup olmadığını test etmek için F testi kullanılmaktadır³²⁴.

Hata düzeltme modeli, iki değişken arasındaki nedenselliğin belirlenebilmesi için ek bir yol, bir ön test olarak kullanılmaktadır. Çünkü eğer iki değişken arasında koentegrasyon ilişkisinin varlığı tespit edilmişse, o zaman bu değişkenler arasında en az bir yönde nedensellik ilişkisi var demektir³²⁵.

Örneğin (6) no'lu denklemi dikkate alacak olursak, Y X'in Granger nedenidir diyebilmemiz için sadece d_{0i} 'lerin bütün olarak anlamlı olması gerekmez, b_0 'ın anlamlı olması da bize nedensel etkinin varlığını göstermektedir. Bu nedenle, standart Granger testinin aksine, hata düzeltme modeli, d_{0i} 'lerin bütün olarak anlamlı olmasalar bile, u_{t-1} negatif işaretli ve anlamlı bir katsayı taşıdığı sürece, Y'nin X'in Granger nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Ancak mekanizmanın işleyebilmesi için, b_0 'ın anlamlı ve negatif işaretli olması yanında, aynı zamanda 0 ile -1 arasında bir değer alması gerekmektedir³²⁶.

Yani istatistiksel olarak anlamlı ve negatif (0 ile -1 arasında) bir hata düzeltme terimi uzun döneme ait bir nedensel etkinin varlığını gösterirken, gecikmeli

³²⁴F İstatistiğinin hesaplanması için bkz. Mohsen Bahmani OSKOOEE, Hamid MOHTADI and Ghiath SHABSLGH, "Export, Growth and Casualty in LDCs", *Journal of Development Economics*, 36, 1991, s.411.

³²⁵Les OXLEY, "Cointegration, Casualty and Export-Led Growth in Portugal, 1865-1985, *Economic Letters*, Volume:43, 1993, s.164.

³²⁶Subrata GHATAK, Chris MILNER and Utku UTKULU, "Exports, Export Composition and Growth: Cointegration and Casualty Evidence for Malaysia", *Applied Economics*, Volume:29, Number:2, 1997, s.217.

bağımsız değişkenlerdeki değişim de kısa dönem nedensel etkiyi göstermektedir. İki aşamanın birleştirilmesi, hem uzun dönem hemde dinamik kısa dönem unsurlarını içeren bir model sunmaktadır³²⁷.

ADF testinde olduğu gibi hata düzeltme modelinde de gecikme uzunluklarının (m, n, q, r) doğru olarak saptanabilmesi önem kazanmaktadır. Gecikme uzunluklarının keyfi olarak belirlenmesi hatalı sonuçlara yol açmaktadır. Gecikme sayısının doğru olarak tespit edilebilmesi için farklı yöntemler önerilmektedir. Bunlardan birisi Hendry'nin General to Specific (Tümdengelim) yöntemidir³²⁸. Diğer bir yöntem ise, Hsiao³²⁹ tarafından geliştirilen "Akaike Final Prediction Error" (FPE) yöntemidir. Bizim çalışmamızda FPE yöntemi benimsenmiştir.

FPE yöntemine göre değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu, nihai öngörüm hata ölçütü (FPE) nin en küçüklenmesiyle elde edilmektedir. Örneğin (6) nolu denklemi dikkate alacak olursak, burada öncelikle tek değişkenli setteki X değişkeninin gecikme uzunluğu belirlenir [FPE(m)]. Yani n = 0 iken, en küçüklenecek m değerini bulabilmek için m'e 1'den başlayarak sırasıyla değerler verilir ve her aşamada aşağıdaki FPE(m) değerleri hesaplanır.

$$FPE(m) = \frac{T + k}{T - k} * \frac{SSR(m)}{T}$$

Burada T gözlem sayısı, k ise parametre sayısını göstermektedir. k'nın değeri değişkenlerin koentegre olup olmamasına göre değişmektedir. Eğer X ve Y koentegre ise, k = m + 2, X ve Y koentegre değil ise k = m + 1'dir. SSR ise, hata terimlerinin karesi toplamını ifade etmektedir. X değişkeninin gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra (m = m*), X'deki bu gecikme korunarak, denkleme sırasıyla Y'nin gecikmeli değerleri (n) ilave edilerek uygun n değeri (n*) tespit edilir. Bu aşamada da, değişkenlerin koentegre olması durumunda, k = m* + n + 2, koentegre olmaması durumunda k = m* + n + 1'dir. En küçük FPE (m* + n*) < en küçük FPE

³²⁷ OSKOOEE and ALSE, a.g.m., s.537.

³²⁸ Örnek bir uygulama için bkz. GHATAK- MILNER-UTKULU, (1995), 147-167

³²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. C. HASIO, "Autoregressive Modelling and Money-Income Casualty Detection", Journal of Monetary Economics, 7, 1981, s.85-106.

(m^*) ise, Y X'in Granger nedeni olduğu ifade edilir³³⁰. Aynı işlem denklem (7) için de tekrarlanır.

Yukanda açıkladığımız Enge-Granger iki aşamalı yönteminde, statik regresyonun tahminleyicileri, değişkenler durağan olmadıkları için normal dağılım göstermezler. Bu durum ise, parametrelerin anlamlılığına ilişkin t istatistikleri sonuçlarını geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla t istatistiklerine bakılarak parametrelerin anlamlılığına ilişkin mantıklı bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Uzun dönem statik regresyonun parametre tahminlerinin düzeltilmesi ve istatistiki olarak geçerli t istatistiklerinin elde edilebilmesi için Engle ve Yoo (1991) tarafından üç aşamalı bir tahminleme yöntemi önerilmektedir. Yöntemin üçüncü aşaması, ilk aşamanın parametre tahminlerini düzeltmekte ve böylece t-testi uygulanabilmektedir³³¹. Bu çalışmada da, bağımsız değişkenlerin anlamlılığına ilişkin mantıklı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla, Engle-Yoo yöntemiyle parametre tahminleri düzeltilmiş ve böylece yorumlanabilir t istatistiklerine ulaşılmıştır.

3.2. VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmada kullanılan veriler, üç aylık olup, 1982 yılının ilk üç ayından 1999 yılının son üç ayına (1982:I - 1999:IV) kadar olan aralığı kapsamaktadır. Çalışmada üç aylık verilerin kullanılmasının nedeni, koentegrasyon tekniğinin uygulanabilmesi için geniş bir veri aralığının gerekli olması ve yıllık verilerle çalışıldığında 30'dan az olan gözlem sayısının koentegrasyon tekniğinin uygulanabilmesi için genellikle yeterli görülmemesidir³³².

Çalışmada kullanılan veriler mevsimlik etkilerden arındırılmamıştır. Bilindiği gibi üç aylık zaman serilerinin çoğu mevsimsel dalgalanma göstermektedir. Ancak zaman serisi analizlerinde, mevsimsel olarak uyarlanmış (seasonal adjusted)

³³⁰ GILES, GILES and McCANN, a.g.m., s.301.

³³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. R.F.ENGLE and S.B.YOO, "Cointegrated Economic Time Series: An Overview with New Results" in **Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration**, Edt: R.F. ENGLE and C.W.J. GRANGER, Oxford University Press, New York, 1991, s.237-266.

³³² OSKOOEE and ALSE, a.g.m., s.537.

serilerin mi, yoksa mevsimsel olarak uyarlanmamış (seasonal unadjusted) serilerin mi kullanılmasının daha iyi sonuçlar verdiği tartışmalıdır.

Ancak, serileri mevsimlik etkilerden arındırmak için yapılan filtreleme işleminin, serinin ana karakterini oluşturan özelliklerin kaybolmasına yol açtığı ve serilerin orijinal biçimlerini bozduğu gerekçesiyle, genellikle mevsimsel etkilerden arındırılmamış serilerin kullanılması tercih edilmektedir. Ayrıca, mevsimlik etkilerden arındırılmış serilerle çalışıldığında, özellikle DF regresyonundaki birim kök parametresi tahmin değerinin 1'e doğru sapma eğilimi göstermekte ve bu nedenle, serilerin durağan olmadığı yönündeki H_0 hipotezinin reddedilmesi genellikle az sıklıkla gerçekleşmektedir³³³.

Ayrıca mevsimlik etkilerden arındırılmış serilerle kurulan modellerde, filtreleme işleminin söz konusu değişkenin değişkenliğini azaltması sonucunda, hata teriminin varyansı suni olarak düşük çıkabilmekte ve bu da regresyon sonuçlarının sapmalı olmasına yol açabilmektedir³³⁴.

Çalışmada; milli gelir, İhracattan bağımsız milli gelir, toplam ihracat ve ürün bazında (tarım, maden ve sanayi ürünleri) ihracat verileri kullanılmakta olup, verilerin tümü reel ve TL'dir.

Milli gelirin göstergesi olarak, DİE'nin 1987 sabit fiyatlarıyla hesapladığı üç aylık GSMH rakamları kullanılmıştır. Toplam ihracat ve sektörel bazda ihracat rakamları DİE'nin Dış Ticaret İstatistiklerinden elde edilmiş ve reel hale getirilerek kullanılmıştır. Toplam ihracat ve ürün bazında ihracat rakamlarının reel hale getirilmesinde, DİE tarafından aylık ve 1994=100 bazlı (TL) olarak hesaplanan ihracat fiyat endeksi, üç aylık ve GSMH rakamları ile uyumlu olması açısından 1987=100 bazlı olarak hesaplanarak kullanılmıştır. İhracattan bağımsız milli gelir rakamları, GSMH'den toplam ihracat rakamlarının çıkarılması suretiyle elde edilmiştir. Kullandığımız ihracat fiyat endeksi rakamlarının, 1980 ve 1981 yıllarına ait

³³³ Mehmet BALÇILAR ve Altan ÇABUK, "What Does A Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation of Unit Root Processes With A Survey of Unit Root Test", *Çukurova Üni. İİBF Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 1999, s.327-328.

³³⁴ Neil R. ERICSON, David F. HENDRY and Hong-Anh TRAN, "Cointegration, Seasonality, Encompassing and The Demand for Money in The UK", In *Nonstationary Time Series Analysis and Cointegration*, Edt: Colin P. HARGREAVES, Oxford University Press, 1994, s.193.

değerlerinin mevcut olmaması nedeniyle, çalışmaya 1980 ve 1981 yılları dahil edilememiştir. Yapılan tüm testlerde Econometric Views (Version 2.0) paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle GSMH ile ihracat arasında, daha sonra ise ihracattan bağımsız GSMH ile ihracat arasında koentegrasyon ve nedensellik ilişkisi incelenecektir. Ayrıca, ele alınan dönem içerisinde, ihracatın yapısında meydana gelen değişimin milli gelir üzerindeki etkisini tespit etmek üzere, sektörel bazda ihracat (tarım, maden sanayi) ihracat değerleri ile milli gelir arasında regresyon analizi yapılacaktır.

Çalışmada kullanılan tüm veriler logaritmik değerli olup, aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

LNSGSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
LNBSGSMH : İhracattan bağımsız Gayri Safi Milli Hasıla
LNRİHR : Toplam İhracat
LNTAR : Tarım Ürünleri İhracatı
LNMAD : Madencilik Ürünleri İhracatı
LNSAN : Sanayi Ürünleri İhracatı

3.3. UYGULAMA SONUÇLARI VE BULGULAR

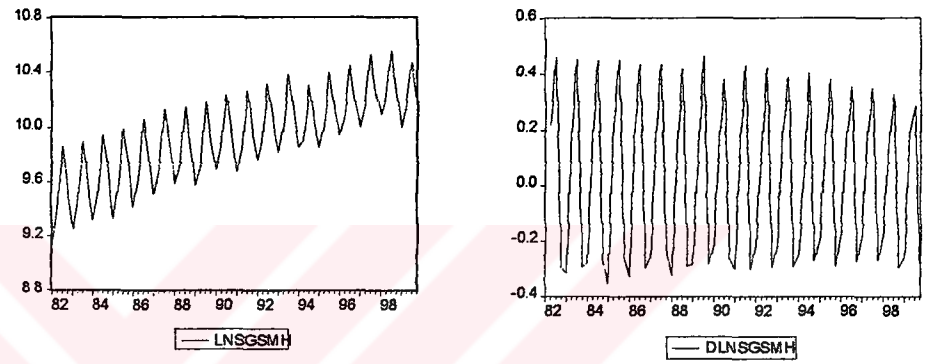
Çalışmanın bu kısmında, takip edeceğimiz yöntem hakkında yukarıda verilen teorik bilgilere paralel olarak, önce serilerin durağanlıkları araştırılacak, daha sonra ise aynı dereceden durağan olan seriler arasında yapılan koentegrasyon ve nedensellik analizi sonuçlarına yer verilecektir. Daha sonra ise, tarım, maden ve sanayi ürünleri ihracatı değerleri ile GSMH arasındaki regresyon sonuçlarına yer verilecektir.

3.3.1. Durağanlık Testi

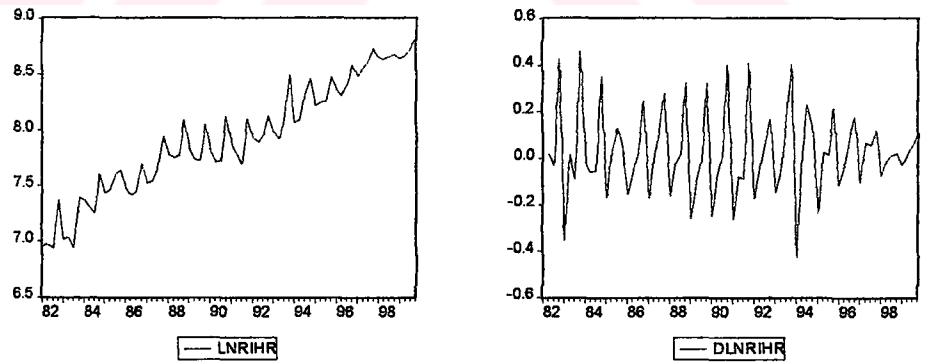
Bilindiği gibi iki serinin koentegrasyon testine tabi tutulabilmesi için, iki serisinde aynı dereceden entegre olması gerekmektedir. Nedensellik analizi yapılabilmesi için de serilerin durağanlığının sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle

koentegrasyon ve nedensellik analizi yapılmadan önce değişkenlerin zamana göre grafiklerinin çizilmesi ve serilerin entegre derecelerinin (kaçıncı dereceden durağan olduklarının) tespit edilmesi için birim kök testi yapılması gerekmektedir. Aşağıda LNSGSMH, LNBSGSMH VE LNRIHR değişkenlerinin zamana göre grafikleri verilmektedir.

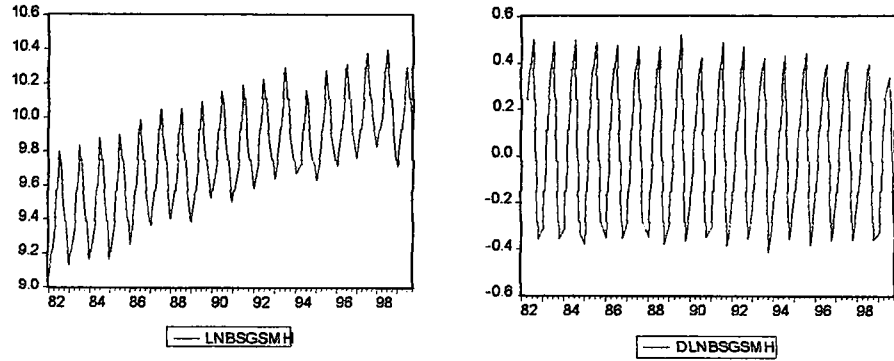
Şekil 6 : GSMH'nin Zamana Göre Değişimi

Şekil 7 : İhracatın Zamana Göre Değişimi

Şekil 8 : İhracattan Bağımsız GSMH'nin Zamana Göre Değişimi

Yukarıda GSMH, ihracat ve ihracattan bağımsız GSMH'nin düzey (level) değerlerinin trend izlediği, ancak birinci farklarının trendden arındığını görülmektedir. Bu durum bize üç serisinde birinci dereceden durağan olabileceğini göstermektedir. Ancak birim kök testleri ile bu sonuçların desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle aşağıda birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 14 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği		MacKinnon Kritik Değerleri			
	Düzeyler	Birinci Farklar	Düzeyler		Birinci Farklar	
			%5	%10	%5	%10
LNSGSMH	-3.090687 [4]	-3.331656 [3]	-3.4769	-3.1657	-2.9048	-2.5848
LNRIHR	-2.727757 [4]	-4.840936 [3]	-3.4769	-3.1657	-2.9048	-2.5848
LNBGSMSH	-2.367893 [4]	-3.239693 [3]	-3.4769	-3.1657	-2.9048	-2.5848

Not: Parantez içindeki rakamlar hata terimindeki otokorelasyonu gidermek için gerekli olan gecikmelerin sayısını göstermektedir. ADF Denklemlerinin tümü sabit terimlidir. Trend değişkeninin katsayısı anlamlı olduğu için değişkenlerin düzey değerleri trend içermektedir

Değişkenlerin düzey değerleri için yapılan birim kök testi sonuçlarına göre, ADF test istatistiğinin mutlak değeri %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçük olduğu için, serilerin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi red edilememekte ve serilerin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır. Değişkenlerin birinci farkları alınarak yapılan testlerde ise, her iki anlamlılık düzeyinde de birim kök hipotezi reddedilmekte ve serilerin birinci dereceden durağan oldukları $I(1)$ görülmektedir.

3.3.2. Koentegrasyon Analizi

Yapılan birim kök testi sonucunda değişkenlerin tümünün aynı dereceden entegre $I(1)$ olduklarının belirlendikten sonra, şimdi de koentegrasyon analizi ile önce LNSGSMH VE LNRIHR değişkenleri, daha sonra da LNBSGSMH ve LNRIHR değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı test edilecektir.

Tablo 15 : ADF Koentegrasyon Testi (Hata Terimlerine İlişkin ADF Testi) Sonuçları

Koentegrasyon Denklemleri	Sabit Terim	Eğim Katsayısı	R ²	ADF
LNSGSMH=f(LNRIHR)	6.23 (15.2)	0.45 (-3.37)	0.54	-2.69 [4]
LNBSGSMH=f(LNRIHR)	6.76 (14.5)	0.37 (-3.15)	0.37	-2.43 [4]

Not: Hata terimlerine ilişkin ADF denklemi sabit terim içermemektedir. Katsayı tahminleri Engle-Yoo yöntemiyle düzeltilmiştir. Sabit terim ve katsayı tahmininin altındaki, parantez içindeki rakamlar t istatistiklerini göstermektedir. Köşeli parantez içindeki rakamlar ise, hata terimlerindeki otokorelasyonu gidermek için gerekli olan gecikme sayısının göstermektedir. ADF istatistiği için MacKinnon kritik değerleri; %5 için -2.59, %10 için -1.94'dür.

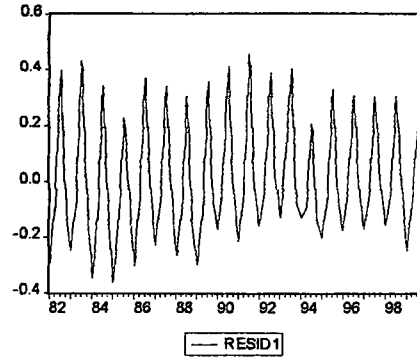
Tablo 15'de verilen regresyon katsayılarının ikisinin de işareti teorik beklentilere uygun ve istatistiki olarak anlamlıdır. Yani ihracat arttıkça hem GSMH hem de ihracattan bağımsız GSMH artmaktadır.

Görüldüğü gibi % 5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde her iki koentegrasyon denkleminde elde edilen hata terimine ilişkin ADF test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyük olduğu için hata terimlerinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

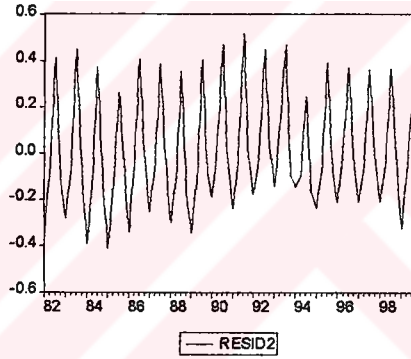
Her iki hata terimine ait serilerinin grafikleri incelendiğinde de, serilerin trend içermedikleri ve durağan oldukları açıkça görülmektedir³³⁵. RESID1, LNSGSMH = f (LNRIHR) koentegrasyon denkleminin ait hata terimini, RESID2 ise LNBSGSMH = f (LNRIHR) koentegrasyon denkleminin ait hata terimini göstermektedir.

³³⁵Serilerin korelogramlarının incelenmesi sonucunda da durağan oldukları görülmüştür.

Şekil 9 : RESID1 Serisinin Zaman Göre Değişimi

Şekil 10 : RESID2 Serisinin Zamana Göre Değişimi

Her iki koentegrasyon denkleminde elde edilen hata terimlerinin durağan olması, bize, ihracat ile GSMH ve ihracat ile ihracattan bağımsız GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, ihracat ile milli gelir arasında, teoremin öngördüğü aynı yönlü ilişki ampirik olarak da doğrulanmıştır.

Ancak uzun dönem regresyonundaki eğim katsayılarının tahmin değerlerinin düşüklüğü dikkat çekicidir. Regresyon sonuçlarına göre, ihracatta meydana gelen %1'lik bir artış GSMH'yi %0.45, ihracattan bağımsız GSMH'yi ise %0.37 oranında arttırmaktadır. Yani her iki regresyonda da, ihracatta meydana gelen %1'lik bir artış bağımlı değişken üzerinde %1'den daha az oranda bir artış meydana getirmektedir. Bu durum, 1980 sonrasında uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatta belli bir artışın sağlanmış olmasına karşın, bu artışın

devamlılığının sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1989 yılından sonra ihracatta görülen yavaşlama ve zaman zaman duraklama eğilimleri de bu sonucu doğrulamaktadır.

Tablo 15'deki R^2 değerlerinin yüksek olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni, ihracat dışında, milli geliri etkileyen diğer değişkenlerin denklemde yer almamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, fiziki sermaye ve insan sermayesi gibi değişkenlerin de denklemde yer alabilmesi durumunda, R^2 değerinin daha yüksek çıkması beklenecektir. Ancak, söz konusu değişkenler, üç aylık veri bulunamaması nedeniyle analize dahil edilememiştir.

Tablo 15'deki koentegrasyon denklemlerinde, değişkenlerin yerleri değiştirilerek de koentegrasyon ilişkisi aranmış, ancak ilgili hata terimleri durağan olmadıkları için koentegrasyon ilişkisi bulunamamıştır.

Bilindiği gibi GRT'ye göre, koentegrasyon var ise değişkenler arasında hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Ya da, hata düzeltme mekanizması çalışıyor ise, değişkenler koentegredir. Bu nedenle şimdi Tablo 15'deki uzun dönem regresyonlarına ilişkin hata düzeltme modellerini tahmin ederek mekanizmanın çalışıp çalışmadığını test edelim. Bu, aynı zamanda yukarıda bulduğumuz sonucun da (değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olduğunun) sağlaması olacaktır.

3.3.3. Granger Nedensellik Testi (Hata Düzeltme Modeli)

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki test edildikten sonra, şimdi de hata düzeltme modeli ile Granger nedenselliği test edelim.

Tablo 16 : Granger Nedensellik Testi (Hata Düzeltme Modeli) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sabit terim	u_{t-1}	DLNRIHR için F İstatistiği
DLNSGSMH	0.018 (2.44)	-0.27 (2.51)	3.10 [5] **
DLNBSGSMH	0.007 (0.97)	-0.28 (2.49)	3.14 [2] **

Not: u_{t-1} hata düzeltme terimidir. D ilgili değişkenin birinci farkını göstermektedir. Köşeli parantez içindeki rakamlar Akaike'nin FPE yöntemine göre belirlenen optimal gecikme değerlerini göstermektedir. Sabit terim ve u_{t-1} 'in altındaki parantez içindeki rakamlar ise, t istatistiklerini göstermektedir. F istatistiği, regresyonda nedenselliği test edilen bağımsız değişkenin, belirlenen farklı gecikmeli değerlerinin bütün olarak anlamlılığını test eden F istatistiğidir.

* %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı.

** %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı.

Tablo 16'dan görüldüğü üzere, Türkiye'de 1980-1999 arasındaki dönemde, hem ihracat ile GSMH hem de ihracat ile ihracattan bağımsız GSMH arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani ihracattaki artışlar GSMH ve ihracattan bağımsız GSMH'nin Granger nedenidir. Ayrıca her iki modelde de hata düzeltme katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. İstatistiki olarak anlamlı ve negatif işaretli (0 ile -1 arasında) hata düzeltme katsayısı uzun dönem ilişkiyi desteklemekte ve uzun döneme ait bir nedensel etkinin varlığını göstermektedir.

Hata düzeltme katsayılarının büyüklüğü ise (DLNSGSMH için 0.27 ve DLNBSGSMH için 0.28) uzun döneme uyum sürecini göstermektedir. Düşük katsayılar uzun döneme yavaş uyumu, yüksek katsayılar ise uzun döneme hızlı uyumu ifade etmektedir³³⁶. Her iki hata düzeltme katsayısının değeri de, uzun döneme hızlı sayılabilecek bir uyumu işaret etmektedir. Bu durumda, GSMH için her üç ayda uzun döneme uyumun %27'si, ihracattan bağımsız GSMH içinde %28'i gerçekleşmektedir. Yani her üç ayda, GSMH'deki kısa dönemli dengesizliğin %27'si, BSGSMH'deki kısa dönemli dengesizliğin de %28'i düzeltilmiş olmaktadır.

³³⁶DEMİRAY, a.g.t., s.118.

3.3.4. Regresyon Analizi

Tarım, maden ve sanayi ürünleri ihracatı değerleri ile GSMH arasındaki ilişkinin araştırıldığı regresyon denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$\text{LNSGSMH} = c + \text{LNTAR} + \text{LNMAD} + \text{LNSAN} + u_t$$

$$\text{LNSGSMH} = 7.77 - 0.20 \text{LNTAR} + 0.40 \text{LNMAD} + 0.22 \text{LNSAN}$$

t-ist (16.45) (-2.85) (3.64) (3.64)

$$\text{DW} = 1.78$$

$$\text{SSR} = 2.47$$

$$\text{R}^2 = 0.66$$

$$\text{F-ist} = 44.94$$

Tarım, maden ve sanayi ürünleri ihracatı değerleri ile GSMH arsında yapılan regresyon sonuçlarına göre, tarım ürünleri ihracatında meydana gelen artışların GSMH'yi azalttığı gibi dikkat çekici bir sonuç bulunmuştur. Bu sonuç bize fakirleştiren büyüme kuramını hatırlatmaktadır. Yani, tarım ürünlerinin dış talebinin esnek olmamasından dolayı, tarım ürünlerinin ihracatında meydana gelen artışların, ihraç edilen tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmesi sonucunda dış ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhine dönmektedir. İşte dış ticaret hadlerinden doğan kayıp büyümenin sağladığı reel gelir artışından daha fazla ise, büyümenin sağladığı reel gelir artışı, bu kayıpla fazlasıyla yok ediliyor demektir.

Fakirleştiren büyümenin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan şartlardan, söz konusu ülkenin dünya pazarında önemli bir yere sahip olması koşulu, Türkiye için tam anlamıyla doğru olmamakla birlikte, kuramın diğer koşullarının Türkiye'ye uyduğunu söyleyebiliriz. Ancak yinede bu konuda kesin bir sonuca varabilmek için dış ticaret hadlerinin incelenmesi gerekmektedir.

Ayrıca, yukarıdaki regresyon sonuçlarına göre, sanayi ürünleri ihracatı ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve sanayi ürünleri ihracatında meydana gelen %1'lik bir artışın, GSMH'yi %0.22 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Sanayi ürünleri ihracatı ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmesine rağmen, katsayı tahmin değeri istenilen ölçüde büyük değildir.

Bilindiği üzere, 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel amaçlarından birisi de, toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin payını arttıracak bir yapı değişikliğinin sağlanmasıdır. Türkiye'de sanayi ürünleri ihracatı 1980 yılından itibaren sürekli artış göstermiş ve 1999 yılı itibarıyla, toplam ihracat içindeki payı %88.8 gibi, oldukça yüksek bir değer almıştır. Dolayısıyla, toplam ihracat içindeki payı oldukça fazla olmasına rağmen, katsayının tahmin değerinin yeterince yüksek çıkmamasının nedeni, ihraç edilen sanayi ürünlerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Bilindiği gibi, Türkiye'de sanayi ürünleri ihracatı, bilim ve teknolojiye dayalı, katma değeri yüksek ürünlerden çok, emek yoğun ve basit teknolojilere dayalı ürünlerden oluşmaktadır. Bu nedenle, sanayi ürünleri ihracatının GSMH artışları üzerinde daha fazla etkili olabilmesi için, Türkiye'de ihracatın yapısının değiştirilebilmesi, bunun içinde önce sanayi yapısının değiştirilmesi ve tarımsal kökenli, katma değeri düşük mallar yerine, sermaye ve teknoloji yoğun malların üretiminde uzmanlaşılması gerekmektedir.

Diğer önemli bir sonuç da madencilik ürünleri ihracatı ile ilgilidir. Regresyon sonuçlarına göre, madencilik ürünleri ihracatı ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve madencilik ürünleri ihracatında meydana gelen %1'lik bir artışın, GSMH'yi %0.40 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Söz konusu katsayının tahmin değerinin, sanayi ürünleri ihracatına ait katsayı tahmin değerinden daha yüksek olması, dikkat çekici bir sonuçtur.

Türkiye maden rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almasına rağmen, toplam ihracat içinde bu sektörün payı oldukça düşüktür (1999 yılı itibarıyla %1.5). Toplam ihracat içindeki payı bu denli düşük olmasına rağmen, GSMH üzerindeki etkisinin yüksek olmasının nedeni, eğer kaynaklar harekete geçirilir ve bu sektöre gereken önem verilirse, GSMH'nin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı yönünde değerlendirilebilir.

SONUÇ

Milli gelir iktisadın en önemli kavramlarından birisidir. Nasıl ki fert için refahın göstergesi gelir ise, genel olarak bir ekonominin refah düzeyinin en iyi ölçüsü de milli gelirdir. Genel olarak, bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanan milli gelir, ekonomik bir gösterge olarak büyük bir önem taşımaktadır. Milli gelir rakamları; bir ülkenin büyüüp büyümediği, refah düzeyi, ekonomik yapısı ve gelişimi hakkında önemli bilgiler vermesi yanında ülkelerarası karşılaştırmalarda da kullanılan önemli bir ölçüttür.

Milli geliri etkileyen birçok ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlardan birisi de ihracattır. Nasıl ki iç talep, teknolojik gelişme milli gelir artışı üzerinde etkili oluyorsa, ihracat da milli geliri etkileyen önemli faktörlerden birisidir.

Bir ekonomide, ihracatta meydana gelen artışlar çeşitli kanallar vasıtasıyla milli gelir artışları üzerinde etkili olmaktadır. İhracatta meydana gelen bir artışın milli gelir üzerindeki etkisini, en açık olarak gösteren Keynezyen çarpan mekanizmasıdır.

İhracatın milli geliri artırarak ekonomik kalkınma üzerinde uyarıcı bir etki yaptığı fikri Klasik iktisatçılara dayanmaktadır. Ancak ihracatın ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri konusunda literatürde farklı görüşler vardır. Klasik Dış Ticaret Teorisi taraftarları, karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak serbest dış ticaretin, ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ileri sürerek, ihracatı ekonomik kalkınmanın motoru olarak tanımlamışlardır.

Ancak Klasik Dış Ticaret Teorisi'ni eleştiren bir grup iktisatçı ise, özellikle GOÜ'lerde, ekonomik kalkınmayı ihracatın gelişimine bağlamanın sakıncalı olacağını ve bu yüzden GOÜ'lerin içe dönük-ithal ikamesine yönelik politikalar benimsemeleri gerektiğini ve bu sayede daha hızlı kalkınacaklarını ileri sürmektedirler. Bu görüşlere paralel olarak, bir ülkedeki dış ticaret politikaları da içe dönük (ithal ikamesi) veya dışa dönük (ihracata yönelik) olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir.

İthal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi, daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle, yurt içinde üretilmesini öngörürken; ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ise, ülkelerin uluslararası pazarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları dış talebe göre üretmesi esasına dayanmaktadır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatın artması, önce çarpan mekanizmasıyla milli geliri artırarak ekonomik kalkınma üzerinde doğrudan bir etkide bulunur. Ancak bu etkinin yanında, diğer ikincil etkilerde vardır. Bunlar, ihracat artışının ekonomik kalkınmayı ne kadar arttıracak ve teşvik edeceği ile ilgilidir.

İhracatın artması, ekonomik kalkınma için gerekli olan ithalatın yapılmasını kolaylaştırarak, döviz darboğazının aşılmasına yardımcı olur. Ayrıca, iç piyasa darlığı engelini ortadan kaldırarak, üretim tesislerinin optimum kapasite ile çalışmalarına ve ölçek ekonomilerinden yararlanmalarına olanak sağlar. Bu da, üretim hacmini artırarak maliyetleri düşürücü bir etki yaratır. Dış piyasalara açılmanın yarattığı rekabet baskısı, malların kalitesini arttıracak ve fiyatları düşürecek yeni üretim metotlarının araştırılması konusunda yerli üreticileri harekete geçirir ve teknolojik yeniliklerin ülkeye girişini hızlandırır. İhracat meydana gelen artış sonucunda yaşanan tüm bu gelişmeler, ülke içindeki diğer üretim kesimlerine ve genel olarak ekonominin tümüne yayılarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi 1960'lardan sonra iktisat literatürüne girmiş bir kavramdır. Bu yıllara kadar GOÜ'lerin çoğu ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamışlardır. Ancak birçok GOÜ'de ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığa uğraması ve bu politikanın ekonomik darboğazlar yaratması, söz konusu ülkeleri, ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisini terk ederek ihracata dayalı sanayileşme stratejisini uygulamaya yöneltmiştir. Özellikle Hong Kong, Kore ve Brezilya gibi ülkelerin 1960'lardan sonra sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme, birçok GOÜ'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsemesinde etkili olmuştur.

Türkiye'de 1930'lu yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi, özellikle planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan

1963 yılından sonra hız kazanmıştır. Ancak 1970'li yılların sonlarına doğru, iç ve dış ekonomik konjonktürde yaşanan olumsuzluklar sonucu, enflasyonun artması, dış ödeme güçlükleri, ithalatın ve yatırımların durma noktasına gelmesi nedeniyle, 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

Kısa dönemde enflasyon ve döviz darboğazının giderilmesi, uzun dönemde ise, ekonominin dışa açılarak dünya ekonomisi ile bütünleşmesi amacını taşıyan 24 Ocak Kararları ile, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve ihracatın artırılması amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Bunları; aşırı değerlenmiş kur politikasının terk edilerek esnek kur politikasının benimsenmesi, ihracatçılara, vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, ihracat kredileri, gümrük muafiyetli hammadde ithalatı gibi bazı parasal ve mali teşviklerin sağlanması, iç talebi kıstak ve ihraç mallarının maliyetlerini azaltmak için reel olarak düşük ücret politikası, pozitif reel faiz uygulamasına geçilmesi, yabancı sermaye girişlerinin teşvik edilmesi ve ithalatta kısmi liberasyona gidilmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Alınan bu önlemler sonucunda gerek GSMH gerekse ihracat artışında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatımız 2000 yılı sonunda 27.7 milyar dolara yükselerek, 21 yıl içinde yaklaşık 9.5 kat artış göstermiştir. İhracatın global olarak gösterdiği gelişmenin yanında, 1980 sonrası dönemde ihracatın yapısında da köklü bir değişim ortaya çıkmış ve ihracatımız, tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıdan sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya geçmiştir. Tarım ürünleri ihracatının, toplam ihracat içindeki payı 1980 yılında %57.5'den 1999 yılında %9.8'e düşerken, sanayi ürünlerinin payı 1980 yılında %36'dan 1999 yılında %88.8'e yükselmiştir.

Nitekim, GSMH'nin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde de sanayi sektörü lehine bir gelişimin yaşandığı görülmektedir. 1980 yılında, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %20.5 iken, 1999 yılında %28'e yükselmiştir. Tarım sektörünün payı ise, 1980 yılında %24.2'den 1999 yılında %13.4'e gerilemiştir. Sektörel büyüme hızları incelendiğinde de, 1980-1999 döneminde en hızlı büyüyen sektörün sanayi sektörü olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu dönemde, tarım sektörünün

ortalama büyüme hızı, %1.2, hizmetler sektörünün %4.2, sanayi sektörünün ise, %5.6'dır.

Ancak ülkemizde halen, çoğu tarımsal ürünlerin basit işlemlerden geçirilerek sanayi ürünleri kategorisi içine girdiğini dikkate alacak olursak, bu oranların tam olarak yapısal bir değişmeyi yansıttığını söylemek güçtür. Emek yoğun bir sanayi olarak kabul edilen tekstil sektörünün dünya ticareti içindeki payı yaklaşık %6 iken, Türkiye ihracatı içindeki payı %40 civarındadır.

Hem toplam ihracatta hem de sanayi ürünleri ihracatında, özellikle 1980-1988 yılları arasında oldukça yüksek artışlar gerçekleşmiştir. 1980-1989 yılları arasında görülen bu hızlı artış, yeni yatırımların yapılmasından çok, kapasite kullanım oranlarının artırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, esnek kur uygulamasına geçilmesi, iç talebin kısılmasına bağlı olarak üretimin dış pazar ve talebe kayması ve uygulanan vergi iadesi uygulamasının ihracatçı kesimler lehine yaratmış olduğu yapay rekabet gücü de bu artışlarda etkili olmuştur.

Ancak 1980'li yıllarda görülen hızlı ihracat artışının 1989 yılından itibaren tıkanma sürecine girdiği dikkati çekmektedir. 1980'li yılların başında, yakalanan ihracat performansının devam ettirilememesinin temel nedenlerinden birisi de kapasite kullanımlarında görülen artışın, ihracata yönelik yatırımlarla desteklenememesi olmuştur.

Gerek kamu, gerekse özel sektörün toplam sabit sermaye yatırımları içinde, imalat sanayi yatırımlarının payı 1980 yılından itibaren sürekli azalış göstermiştir. Kamu'da 1980 yılında %26.3 olan bu pay, 1999 yılında %2.7'lere kadar gerilemiştir. Özel sektörde de 1980 yılında %30 iken 1999 yılı sonunda %23.1'e düşmüştür.

Kapasite kullanım oranları incelendiğinde ise, 1980 yılından itibaren sürekli arttığı ve 1980 yılında %55.2 iken 1999 yılında %72.2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, 1980'li yılların sonuna kadar, üretim ve ihracatta yaşanan artışların, büyük ölçüde kapasite kullanım oranındaki artışlarla gerçekleştirildiğini doğrulamakta ve artık ihracat atılımına temel teşkil eden imalat sanayiindeki atıl kapasitelerin söz konusu olmadığını göstermektedir.

Ayrıca, 1980'li yılların sonunda ihracat performansında görülen bu düşüşte, sanayi sektörü yatırımlarındaki gerilemenin dışında, 1989 yılında vergi iadesinin kaldırılmasının, TL'nin tekrar aşın değerlenmeye başlamasına yol açan politikaların ve yüksek reel ücret politikasının da etkili olduğu söylenebilir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin en önemli göstergesi ihracatın GSMH içindeki payıdır. Bu oran aynı zamanda ekonominin dışa açıklık derecesini gösteren, oldukça önemli bir ölçüttür. Türkiye'de bu oran 1980 yılında %4.2 düzeyinde iken, 1999 yılında %14.3'e yükselmiştir. Türkiye'de ihracatın GSMH içindeki payında görülen gelişme, 1980 sonrasında dışa açılma konusunda önemli mesafeler kat edildiğini göstermekle birlikte, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında bu oranın düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'de sürdürülebilir ihracat artışı sağlandığı takdirde, ihracatın GSMH içindeki payı da artış gösterecektir.

Türkiye'nin ihracatının ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, toplam ihracatımız içinde genellikle ilk sırayı OECD ülkelerinin, OECD ülkeleri içinde de AB ülkelerinin aldığı görülmektedir. 1999 yılı itibarıyla AB ülkelerinin toplam ihracatımız içindeki payı %54'dür. AB ülkeleri içinde ve genel olarak da hem ihracat hem de ithalatımızın en fazla olduğu ülke Almanya'dır. Rusya Federasyonu ile olan ihracatımızda da 1991 yılından sonra önemli gelişmeler yaşanmış, ancak 1998 yılında Rusya'da yaşanan ve Türkiye'yi de etkileyen global ekonomik kriz sonucunda, bu ülkeye olan ihracatımızda (1998 ve 1999 yıllarında) önemli düşüşler yaşanmıştır. 1997 yılında, Rusya Federasyonu'na yönelik ihracatın toplam ihracatımız içindeki payı %8 iken, 1999 yılında %2.2'ye düşmüştür.

Çalışmada, ihracatın milli gelir üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla yapılan koentegrasyon ve nedensellik analizleri sonucunda, ihracatla milli gelir arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve ilişkinin yönünün de ihracattan milli gelire doğru olduğu tespit edilmiştir. Bunun anlamı, ihracatta meydana gelen artışların milli geliri arttırdığı yönünde, teorinin öngördüğü ilişkinin Türkiye için doğrulandığıdır.

Ancak, gerek ihracat ile GSMH, gerekse ihracat ile ihracattan bağımsız GSMH arasındaki ilişkide, ihracat değişkeninin tahmin katsayısının yeterince büyük olmadığı dikkati çekmektedir. İhracat ile GSMH arasındaki ilişkide, katsayının değeri 0.46, ihracat ile ihracattan bağımsız GSMH arasındaki ilişkide ise 0.37'dir. Yani

ihracatta meydana gelen %1'lik bir artış GSMH'yi %0.46, ihracattan bağımsız GSMH'yi ise %0.37 oranında arttırmaktadır. Bunun nedeni, 1980'li yılların başlarında ihracatta görülen hızlı artışın, 1980'li yılların sonlarından itibaren duraklama eğilimine girmiş olması olabilir. Yani, 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatta artış sağlanmış, ancak bu artışın kalıcılığı sağlanamamıştır.

1980 sonrasında, ihracatın yapısında meydana gelen değişimin, milli gelir üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılan regresyon sonuçlarına göre, tarım ürünleri ihracatında meydana gelen artışların GSMH'yi azalttığı yönünde dikkat çekici bir sonuç bulunmuştur. Regresyon sonuçlarına göre, tarım ürünleri ihracatında meydana gelen %1'lik bir artış GSMH'yi %0.20 oranında azaltmaktadır.

Bu sonuç Bhagwati'nin fakirleştiren büyüme kuramına benzemektedir. Yani bu durumun sebebi, tarım ürünlerinin ihracatında meydana gelen artışların, tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmesi (tarım ürünlerine yönelik dış talebinin esnek olmamasından dolayı) sonucunda dış ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine dönmüş olması nedeniyle reel gelirin azalması olabilir. Kuramın varsayımları genel olarak Türkiye için geçerli olmakla birlikte, söz konusu ülkenin dünya pazarında önemli bir yere sahip olması varsayımı, tam olarak doğru olmayabilir. Ayrıca, bu konuda kesin bir sonuca varabilmek için dış ticaret hadlerinin de incelenmesi gerekmektedir.

Regresyon sonuçlarına göre, sanayi ürünleri ihracatı ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Sanayi ürünleri ihracatında meydana gelen %1'lik bir artış, GSMH'yi %0.22 oranında arttırmaktadır. Ancak katsayı yeterince büyük değildir. Bilindiği üzere, 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel amaçlarından birisi de, toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin payını arttıracak bir yapı değişikliğinin sağlanmasıdır.

Türkiye'de sanayi ürünleri ihracatı, 1980 yılından itibaren sürekli artış göstermiş ve 1999 yılı itibarıyla, toplam ihracat içindeki payı %88.8 gibi yüksek bir değer almıştır. Dolayısıyla, toplam ihracat içindeki payı oldukça fazla olmasına rağmen, katsayının tahmin değerinin yeterince yüksek çıkmamasının nedeni, ihraç

edilen sanayi ürünlerinin yapısından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sanayi ürünleri ihracatı, bilim ve teknolojiye dayalı, katma değeri yüksek ürünlerden çok, emek yoğun ve basit teknolojilere dayalı ürünlerden oluşmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de ihracatın yapısının değiştirilebilmesi için önce sanayi yapısının değiştirilmesi, bunun için de tarımsal kökenli, katma değeri düşük mallar yerine, sermaye ve teknoloji yoğun malların üretiminde uzmanlaşması gerekmektedir.

Diğer önemli bir sonuç da madencilik ürünleri ihracatı ile ilgilidir. Regresyon sonuçlarına göre, madencilik ürünleri ihracatı ile GSMH arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Madencilik ürünleri ihracatına ait katsayı tahmin değerine bakıldığında ise, %0.40 gibi, oldukça yüksek bir değer aldığı görülmektedir.

Türkiye, maden rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almasına rağmen, toplam ihracat içinde bu sektörün payı oldukça düşüktür (1999 yılı itibarıyla %1.5). Toplam ihracat içindeki payı bu denli düşük olmasına rağmen, GSMH üzerindeki etkisinin yüksek olmasının nedeni, eğer kaynaklar harekete geçirilir ve bu sektöre gereken önem verilirse, GSMH'nin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı yönünde değerlendirilebilir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri ile uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile, 1980 öncesi döneme göre, ihracat artışlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, bu gelişmeleri kalıcı olarak nitelendirmek, tam anlamıyla doğru bir yaklaşım olmayabilir. 1980 dönüşümü ile, ihracatımızda sanayi sektörü lehine bir yapı değişikliği sağlanmış olmasına karşın, bu değişiklik de yetersiz düzeydedir. Bu bağlamda, ülkemizde ihracatın artırılması ve ihracat artışlarının ekonomik kalkınmayı hızlandırabilmesi için alınabilecek bazı önlemler ve getirilebilecek önerileri şu şekilde sıralayabiliriz:

*İhracatta kalıcı ve sürdürülebilir bir artış sağlanmalıdır.

*Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için, yüksek ve kalıcı ihracat artışının beraberinde, ihracatta yapı değişikliğini de getirmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin emek yoğun ve basit teknolojilere dayalı ürünler yerine, dünya ticaretinde payı artan, katma değeri yüksek, bilgi ve ileri teknoloji içeren ürünlerin üretimine ve ihracatına yönelmesi ve bu yönde politikalar uygulaması

gerekmektedir. Ayrıca maliyet avantajına sahip olduğumuz ve ihracatımızda önemli bir paya sahip olan tekstil, gıda ve demir-çelik sanayilerine daha fazla önem verilmeli ve tekstilde markalar yaratılmalıdır.

*Sürdürülebilir ihracat artışının sağlanmasında döviz kuru oldukça önemlidir. Bu nedenle, kurların oluşumuna dikkat edilmeli ve gerçekçi kur politikasından vazgeçilmemelidir.

*Başta enflasyon olmak üzere, ekonomide istikrar sağlanmalı ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için gereken önlemler alınmalıdır.

*Türkiye'nin dünya piyasalarında rekabet gücünü arttırabilmesi ve ihracat gelirlerinde devamlılığı sağlayabilmesi için, sanayideki üretim kapasitesi ve verimliliği arttıracak sabit sermaye yatırımlarına ağırlık vermesi ve özellikle bilgi ve teknoloji yoğun sektörleri tercih etmesi gerekmektedir.

*Bilindiği gibi, Türkiye'nin ihracatının en yoğun olduğu ülke grubu AB, AB içinde ise Almanya'dır. Yani Türkiye'nin ihracatının tek pazara bağımlı olduğu söylenebilir. Bu durum, istikrarlı ihracat artışının sağlanmasını önlemektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin pazar çeşitliliğine gitmesi ve AB'nin dışında, dünya ticaretinde payı artan, dinamik bir ekonomiye ve genç nüfus yapısına sahip ülkeleri kendisine pazar olarak seçmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bugün itibarıyla ihracatımız içinde önemli bir paya sahip olmamakla birlikte, geniş sayılabilecek bir dış ticaret hacmine sahip olan Türk Cumhuriyetleri, gelecek için önemli fırsatlar sunabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACAR, Sadık., **Genel İktisat**, 3. Baskı, Dokuz Eylül Üni. Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:89, İzmir, 1998.

AKTAN, Coşkun Can., TOGAY, Selahattin ve UTKULU, Utku ., **Nasıl Bir Para Sistemi**, IMKB Yayını, İstanbul, 1998.

ALKİN, Erdoğan., **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üni. Yayın No:210, İktisat Fakültesi No:362, İstanbul, 1975.

ALKİN, Erdoğan., **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

ALPAR, Cem., **Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları:74, Ankara, 1974.

ALTINTAŞ, Mustafa., **İçe Yönelik Sanayileşme Politikası**, A.İ.T.İ. Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları:3, Ankara, 1978.

APAK, Sudi., **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

APPLEYARD Dennis R. and FIELD Algred J., **International Economics**, R.R.Donnelly & Sons Company, New York, 1992.

BAŞOL, Koray., **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, Anadolu Mat., İzmir, 1993.

BERKSOY, Taner., "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", **İçinde Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, Bilgi Yayınları, Bilgi Dizisi:39, Ankara, 1987.

BERKSOY, Taner., Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

BORATAV, Korkut ve TÜRKCAN, Ergun., Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Türkiye Araştırmaları 1, İstanbul, 1994.

BULUTAY, Tuncer., Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Bazı Yaklaşımlar, DPT Yayını, Ankara, 1995.

CHAREMZA, W.W. and DEADMAN, D.F., New Directions in Econometric Practice, 2.Edt., Edward Elgar Publishing, USA, 1999.

ÇARIKÇI, Emin., Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Adım Yayıncılık Ltd. Şti., Adım Yayınları:22, Ankara, 1991.

ÇARIKÇI, Emin., Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Turhan Kitapevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:5, Ankara, 1983.

ÇEÇEN, A. Aydın., DOĞRUEL, A.Suut ve DOĞRUEL, Fatma., Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Egemen Mat., Egemen Yayınları:1, Ek Araştırmalar Dizisi:1, İstanbul, 1990.

ÇELEBİ, A.Kemal., Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Programları, Emek Mat., Manisa, 1998.

ÇELEBİ, Işın., Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, 1. Baskı, Erdoğan Ofset, İstanbul, 1991.

DEMİR, Ömer., Kurumcu İktisat, Vadi Yayınları:56, Toplum Dizisi:26, Ankara, 1996.

DEMİRCİ, Rasih., ARIKAN, Rauf ve ERDOĞAN, İ.Burhan., Genel Ekonomi (Mikro-Makro), 2.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.

DİNLER, Zeynel., **İktisada Giriş**, 4. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.286.

DİRİMTEKİN, Halil., **Türkiye Ekonomisi**, Sevinç Mat., Ankara, 1987.

DÜLGEROĞLU, Ercan., **Kalkınma Ekonomisi**, Uludağ Üni. Güçlendirme Vakfı Yayın No:14, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:14, Bursa, 1988.

ELLSWORTH P.T. and LEITH J.Clark., **The International Economy**, Fifth Edition, Macmillan Publishing Co. Inc., NewYork, 1975.

ERDAL, Birdal ve AYANOĞLU, Esin., **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme (1980-1986)**, İGEME Yayını, Ankara, ?.

ERDOĞAN, Engin., **24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim**, Anadolu Üni. Yayınları No:227, Kütahya İ.İ.B.F. Yayınları No:1, Eskişehir, 1988.

EREN, Aslan., **Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.

ERGUN, Temel., **Türkiye'de İhracata Yönelik Sanayileşme Politikası ve 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretteki Yapısal Değişimin Analizi**, Friedrich Ebert Vakfı İçin Hazırlanmış Proje, İzmir, 1990.

ERGÜN, İsmet., **Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

ERTEK, Tümay., **Ekonometriye Giriş**, 2.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1996.

ESER, Uğur ve ESER, Kadir., **Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi**, "Kamu ve Özel İmalat Sanayi Sektörleri Ayrımında Nicel Bir Çözümleme", Türk Harb-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1995.

GERAY. Uçkun., **Ekonomi**, İstanbul Üni. Yayın No:3870, İstanbul, 1994.

GOODMAN Seymour S., **Essays on Trade and Development**, (Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler), Çeviren: Asaf Savaş AKAT, Fakülteler Mat., İstanbul, 1968.

GRANGER, C.W.J., "Developments in The Study of Cointegrated Economic Variables", In **Long-Run Economic Relationships: Readings In Cointegration**, Edt. R.F. ENGLE and C.W.GRANGER, Oxford University Press, 1991.

GRANGER, C.W.J., "Some Recent Generalizations of Cointegration and The Analysis of Long-Run Relationships", In **Long-Run Economic Relationships: Readings In Cointegration**, Edt. R.F. ENGLE and C.W.GRANGER, Oxford University Press, 1991.

GUJARATİ, Damodar N., **Basic Econometrics**, 3.Edt., Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1995.

GÜRAN, Nevzat., **Makro Ekonomik Analiz**, 2.Baskı, Anadolu Mat., İzmir, 1999, s.5.

GÜRAN, Sevgi., **Makroekonomik Analize Giriş (Ulusal Gelir- Faktör Kullanımı)** Der Yayınları, Yayın No:56, İstanbul, 1989.

HATİBOĞLU, Zeyyat., **Temel Makro İktisat**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yeni İktisat ve İşletme Yönetim Dizisi No:3, Yayın No:381, İstanbul, 1993.

HATİPOĞLU, Zeyyat., **Makro İktisada Giriş**, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 1996.

HİÇ, Mükerrerem., **Türkiye'de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu**, Ayyıldız Mat., Ankara, 1973.

HİÇ, Süreyya., **Türkiye Ekonomisi**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

INGRAM, James C., **International Economics**, Second Edition, John Wiley&Sons Inc., Canada, 1986.

İŞGÜDEN, Tamer., "Gelişme Kuramları", İçinde **Gelişme İktisadı (Kuram-Eleştiri-Yorum)**, Ed: Tamer İŞGÜDEN, Fuat ERCAN ve Mehmet TÜRKEY, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:601, İşletme-Eko.Diz.:57, İstanbul, 1995.

İŞGÜDEN, Tamer., **Makro İktisat**, 3.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1988.

İŞGÜDEN, Tamer., **Pür Dış Ticaret Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Hüsnütabiat Mat., İstanbul, 1973.

JOHNSTON, Jack and DİNARDO, John., **Econometric Methods**, 4. Edt., MacGraw-Hill Companies, New York, 1997.

KALAYCIOĞLU, Sema., **Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon, Teori ve Dünyadaki Uygulamalar**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:298, İstanbul, 1991.

KARAKAYALI, Hüseyin., **Makro Ekonomi**, 3.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1995.

KARGÜL, İsmet Doğan., **Makro Ekonomi**, Birsen Yayınları, İstanbul, 1983.

KARLUK, Rıdvan., **Uluslararası Ekonomi**, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998.

KARLUK, Rıdvan., **Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1997.

KARLUK, Rıdvan., **Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 237/158, Eskişehir, 1981.

KAYNAK, Muhteşem., **Ekonomik Kalkınma**, Aşama Mat., Ankara, 1988.

KAZGAN, Gülten., **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2.Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.

KAZGAN, Gülten., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 7. Basım, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 13, İstanbul, 1997.

KEPENEK, Yakup., **Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan., **Türkiye Ekonomisi**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996

KÖKTEN, Hatice., GÖKALP, İsmail Hakkı., **Türk Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Son Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs, 1990.

KÖSE, Ahmet Haşim., **Büyüme ve Verimlilik**, MPM Yayınları:471, Ankara, 1992.

KURDOĞLU, Çelik., **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:381, Ankara, 1975.

KUTLAR, Aziz., **Ekonometrik Zaman Serileri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2000.

LIPSEY Richard G., STEINER Peter O. and PURVIS Douglas D., **İktisat 2**, Çev: Ömer Faruk BATIREL, Osman Z. ORHAN, Ahmet ÇAKMAK, Turgut BERKSOY, Müfit AKYÜZ, Nesrin ERTEL, Uğur S. AKALIN, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990.

MANİSALI, Erol., **Gelişme Ekonomisi**, İstanbul Üni. Yayın No:2446, İktisat Fakültesi Yayın No:417, İstanbul, 1978.

MANİSALI, Erol., **İktisada Giriş**, İstanbul Üni. Yayın No:2295, İktisat Fakültesi No:390, İstanbul, 1977.

MUMCU, Necati., **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul Üni. Yayın No:1477, İktisat Fakültesi:259, İktisadi Gelişme Enstitüsü:9, İstanbul, 1969.

NURKSE, Ragnar., "Az Gelişmiş Ekonomilerde Büyüme-Ekonomik Gelişme Probleminin Uluslararası Yönleri", İçinde **İktisadi Büyüme ve Gelişme-Seçme Yazılar**, Çev. Tunca TOSKAY, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:1193, İktisat Fakültesi No:189, İktisadi Gelişme Enstitüsü No:4, İstanbul, 1966.

OKTAV, Mete., KAVAS, Alican ve TANYERİ, Mustafa., **İhracatın Geliştirilmesi ve Ortak Pazarlama Grupları**, Ekonomik ve Sosyal Sorunlar-Çözüm Önerileri Dizisi: İhracat, TOBB Yayınlarından, 1992.

OKTAY, Ertan., **Makro İktisat, Teori ve Politikası**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.

ÖÇAL, Tezer., **İktisat**, Gazi Üni. Yayın No:44, İ.İ.B.F. Yayın No:28, Ankara, 1984.

ÖNİŞ, Ziya., **Türkiye'de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu: (1980-1988)**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No. 1989-33, İstanbul, 1989.

ÖZGÜVEN, Ali., **İktisat Bilimine Giriş**, 6.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991.

PAMUK, Şevket., "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979", **Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

PARASIZ, İlker., **Makro Ekonomi, (Teori ve Politika)**, 7.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

PARASIZ, İlker., **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Dünümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

PARASIZ, İlker ., **Modern Büyüme Teorileri-Dinamik Makro Ekonomiye Geçiş**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997.

PEKİN, Tefik ve ERGUN, Temel., **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üni. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları No:6, İzmir, 1984.

PEKİN, Tefik., **Makro Ekonomi**, 4.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1996.

PETERSON, Wallace C., **Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev: Talat GÜLLAP, Ankara Üni. Yayınları No:763, İ.İ.B.F. Yayınları No:98, Erzurum, 1994.

SAĞLAM, Dündar., **Türkiye Ekonomisi**, 2. Baskı, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1983.

SAVAŞ, Vural., **İktisat Politikasına Giriş**, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No:301/528, İstanbul, 1978.

SAVAŞ, Vural., **Kalkınma Ekonomisi**, 4.Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., Yayın No:85, İstanbul, 1986.

SERİN, Necdet., **Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3.Baskı, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:463, Ankara, 1981.

SEYİDOĞLU, Halil., **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:2, Ankara, 1982.

SEYİDOĞLU, Halil., **Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulama)**, 13.Baskı, Kurtiş Mat., İstanbul, 1999.

SÖNMEZ, Sinan., **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

ŞAHİN, Hüseyin., **Türkiye Ekonomisi**, 3. Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.

ŞENSES, Fikret., **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme**, Versa Yayınları, Ankara, 1989.

TEZEL, Yahya Sezai., **İktisadi Büyüme**, ?, Ankara, 1989.

THIRLWALL A.P., **Growth and Development**, 4. Edt., Published by Macmillan Education Ltd., Hong Kong, 1989.

TODORA, Michael P., **Economic Development**, Sixth Edition, Addison Wesley Longman Limited, USA, 1998.

TOKGÖZ, Erdinç., "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", İçinde **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Yayına Hazırlayan: Çelik ARVOBA ve Cem ALPAR, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992.

TOMANBAY, Mehmet., **Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı**, Hatiboğlu Yayınevi, Şahin Mat., Ankara, 1995.

TÖRE, Nahit., "Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları", İçinde **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Ed: Çelik ARUOBA ve Cem ALPAR, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara, 1992.

TUNÇ, İdil ve PAMUKÇU TURAN, Ayşegül., **İhracata Yönelik Ekonomi Politikaları Sonrası İmalat Sanayiinin Bazı Sektörlerinde Teknolojik Gelişme**, MPM Yayınları:349, Ankara.

TÜRKBAL, Aydın., **İktisada Giriş**, Dicle Üni. Hukuk Fakültesi Yayınları No:9, Diyarbakır, 1993.

ULUATAM, Özhan., **Makro İktisat**, S Yayınları, Ankara, 1980.

ULUDAĞ, İlhan., **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Değerlendirme)**, Marmara Üni. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayın No:2, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1990.

UNAY, Cafer., **Makro Ekonomi**, 5. Baskı, Uludağ Üni. Basımevi, Uludağ Üni. Güçlendirme Vakfı Yayın No:71, U.Ü. İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi No:72, Bursa, 1993.

ÜLGENER, Sabri., **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 6.Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1980.

ÜSTÜNEL, Besim., **Makro Ekonomi**, 5. Baskı, Mısırlı Mat., İstanbul, 1990.

YILMAZ, Şiir Erkök., **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üni. Yayın No:57, Ankara, 1992.

YİĞİT, Mehmet., **İhracat ve İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi**, Üniversite Kitabevi Yayın No:3, Kütahya, 1996.

Makaleler

AHMAD, Jaleel and KWAN, Andy C.C., "Casuality Between Exports and Economic Growth", **Economic Letters**, 37, 1991.

AKTAN, Okan.H. ve BAYSAN, Tercan., "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu. Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt :12, Sayı:1-2, 1985.

AY, Ahmet., "1980 Öncesi Türkiye'de Uygulanan Kur Politikaları", **Selçuk Üni. Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 1999.

AYDOĞUŞ, Osman., "Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhracat Artışı ve Toplam Faktör Verimliliği İlişkileri: 1971-1988", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:20, Sayı:4, 1993.

BALASSA, Bela., "Outward Orientation and Exchange Rate Policy İn Developing Countries: The Turkish Experience", **The Middle East Journal**, Vol:37, No:3, 1983.

BALCILAR, Mehmet and ÇABUK, Altan., "What Does A Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation of Unit Root Processes With A Survey of Unit Root Test", **Çukurova Üni. İİBF Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, 1999.

BALKANLI, Ali O., "Türkiye'de Sanayileşme", **İktisat Dergisi**, Sayı:319, Ekim 1991.

BERKİ, Ömer., "21. Yüzyılda Türk Ekonomisinin Kutup Yıldızı: İhracat", **Dış Ticarete Durum Dergisi**, Turktrade Yayını, 1999 Özel Sayısı, Aralık, 1999.

BİLGİLİ, Emine., "Dış Ticaret, Ekonomik Kalkınma ve Sanayi Devrimi", **Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:13, 1998.

BİLGİLİ, Emine., "Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme", **İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl:15, No:176, Kasım, 2000.

EGE, A. Yavuz., "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, Yıl:3, Ekim, 1998.

EGELİ, H. Avni., "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri", **Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.7, Sayı:2, 1992.

ENGLE, R.F. and GRANGER, C.W.J., "Co-Integration and Error Correction: Represantation, Estimation and Testing", **Econometrica**, Volume:55, Number:2, March 1987.

ENGLE, R.F. and YOO, S.B., "Cointegrated Economic Time Series: An Overview with New Results" In **Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration**, Edt: R.F. ENGLE ve C.W.J. GRANGER, Oxford University Press, New York, 1991.

ERICSON, Neil R., HENDRY, David F. and TRAN, Hong-Anh., "Cointegration, Seasonality, Encompassing and The Demand for Money in The UK", In **Nonstationary Time Series Analysis and Cointegration**, Edt: Colin P. HARGREAVES, Oxford University Press, 1994.

GHATAK, Subrata., MILNER, Chris and UTKULU, Utku., "Trade Liberalization and Endogenous Growth: Some Evidence for Turkey", **Economics of Planning**, Volume:28, 1995.

GHATAK, Subrata., MİLNER, Chris and UTKULU, Utku., "Exports, Export Composition and Growth: Cointegration and Casualty Evidence for Malaysia", **Applied Economics**, Volume:29, Number:2, Şubat 1997.

GILES, David E.A., GILES, Judith A. and McCANN, Ewen., "Casualty, Unit Roots and Export-Led Growth: The New Zealand Experience", **Journal of International Trade and Economic Development**, Volume:1, 1993.

GRANGER, C.W.J. and NEWBOLD, P., "Spurious Regression In Econometrics", **Journal of Econometrics**, 2, 1974, s.111-119.

GÜBE, Yalçın., "İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:6, Nisan, 1997.

GÜLALP, Haldun., "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:7, Sayı. 1-2, 1980.

GÜVEN, Tark Celal., "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:3, Ekim, 1998.

HASİO, C., "Autoregressive Modelling and Money-Income Casualty Detection", **Journal of Monetary Economics**, 7, 1981.

İL, İlhan., "İhracatta Uzun Vadeli ve Sürdürülebilir Bir Artış", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:3, Ekim, 1996.

KÖSE, Ahmet Haşim ve YELDAN, Erinç., "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri:1980-1997", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:77, 1998.

KRUEGER, Anne O., "Trade Policy and Economic Development: How We Learn", **American Economic Review**, Volume:87, No:1, March, 1997.

KUGLER, Peter and DRIDI, Jomaa., "Growth and Exports in LDCs: A Multivariate Time Series Study", **Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali**, Volume:40, No:9, 1993.

KUGLER, Peter., "Growth, Exports and Cointegration: An Empirical Investigation", **Review of World Economics**, Volume:127, No:1, 1991.

LOVE, Jim., "Engines of Growth-The Export and Government Sectors", **The World Economy**, Volume:17, No:2, March, 1994.

MOLDİBİ, İ.Adnan., "Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi", **Dış Ticarete Durum Dergisi**, Turktrade Yayını, Sayı.39, Ağustos, 1998.

OSKOOE, Mohsen Bahmani and DOMAC, İlker., "Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:22, Sayı:1, 1995.

OSKOOEE, Mohsen Bahmani and ALSE, Janardhanan., "Export Growth and Economic Growth: An Application of Cointegration and Error-Correction Modeling", **The Journal of Developing Areas**, Volume:27, Number:4, Temmuz 1993.

OSKOOEE, Mohsen Bahmani., MOHTADI, Hamid and SHABSİG, Ghiath., "Export, Growth and Casualty in LDCs", **Journal of Development Economics**, 36, 1991.

OXLEY, Les., "Cointegration, Casualiyt and Export-Led Growth in Portugal, 1865-1985", **Economic Letters**, Volume:43, 1993.

PIO, Alessandro., " İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?", Çev: Nurcan Özkaplan, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt:4, Sayı:10, 1993.

ROMER, Paul M., "The Origins of Endogenous Growth", **Journal of Economic Perspectives**, Volume:8, Number:1, Winter, 1994.

SARAÇOĞLU, Bedriye., "Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği", **İGEME'den Bakış**, Yıl:3, Sayı:10, Nisan-Haziran 1999.

SARAÇOĞLU, Bedriye., "İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl:12, Sayı:137, Ağustos, 1997.

SENGUPTA, Jati K., "Rapid Growth in NICs in Asia: Test of New Growth Theory for Korea", **Kyklos**, Volume:44, Number:4, 1991.

SUBAŞI ERTEKİN, Meriç ve KUTLU, Erol., "1980 Sonrası Döneminde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi", **Anadolu Üni. İ.İ.B.F. Dergisi** (Prof.Dr. Güneri Ergülen'in Anısına Armağan), Cilt:XVI, Sayı:1-2, Eskişehir, 2000.

ŞENSES, Fikret ve KIRIM, Arman., "Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gerekleri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 1-2, 1991.

UTKULU, Utku., "Are The Turkish External Deficits Sustainable? Evidence from The Cointegrating Relationship Between Exports and Imports", **Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 1998.

UTKULU, Utku., "How to Estimate Long-Run Relationships in Econometrics: An Overview of Recent Developments", **Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, 1997.

YAĞCI, Hamiyet ve MALKOÇ, Savaş., "Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", **İGEME'den Bakış**, 1.Dış Ticaret Haftası Özel Sayısı, Sayı:7, Temmuz-Eylül, 1998.

YALÇINKAYA, M. Hakan ve DİLBER, İlkay., "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Dış Ticaret Politikası", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Celal Bayar Üni. İİBF, Sayı:4, 1998.

YEMİŞÇİ, Feyyaz., KÖSETORUNU, Alev ve TAŞKIN, Gülin., "1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı, 1993.

YENTÜRK, Nurhan., "Türk Sanayiinde Yeniden Yapılanma İçin Dış Ticaret ve Teknoloji Politikaları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt :20, Sayı:4, 1993.

YÜLEK, Murat A., " İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, Sayı:6, Nisan, 1997.

ZENGİN, Hilmi., "Kamu Harcamaları İle Gayri Safi Milli Hasıla Arasında Birim Kök, Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi İlişkileri", **Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:12, 1995-1997.

Tezler

ÇETİNKAYA, Mevlüt., "Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayiinin Karma Yapısının Analizi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1997.

DEMİRAY BALAK, Deniz., "Döviz Kuru Belirleme Yöntemleri ve 1980 Sonrası Dönemde Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1998.

EGELİ, H.Avni., "Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye'nin Sanayileşme Politikası" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1991.

GÖKALP, M.Faysal., "Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmenin Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir, 1998.

GÖKÇEN, Ahmet., "Türkiye Ekonomisinde İthal İkamesi ve Üretimin İthalata Bağımlılığı", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1982.

UTKULU, Utku., "Türkiye'de Dış Açıkların Belirleyicileri: Uzun Dönem Yaklaşımı Çerçevesinde Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Bir İnceleme", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İzmir, 2000.

Sempozyum ve Bildiriler

KARLUK, Rıdvan., "Türkiye'de İhracatı Arttırma Politikası", **II.Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri**, İzmir, 2-7 Kasım 1981.

ONURSAL, Erkut., "İhracatı Arttırma Politikası", **II.Türkiye Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri**, İzmir, 2-7 Kasım 1981.

SARC, Ö.Celal., "1923'den Bu Yana Kalkınma Stratejileri", **II.Türkiye İktisat Kongresi Kalkınma Politikası Komisyonu Tebliğleri**, İzmir, 2-7 Kasım 1981.

UTKULU, Utku., "Cointegration Analysis: An Introductory Survey with Applications to Turkey", **I. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri**, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 11-12 Kasım 1993.

ÜÇDOĞRUK, Şenay., "Otoregresif Zaman Serisi Modellerinde Durağanlığın Sağlanmasında İki Farklı Yöntem", **I. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri**, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 11-12 Kasım 1993.

Diğer Yayınlar

DİE., **Aylık Dış Ticaret Verileri**.

DİE., **Dış Ticaret İstatistikleri 1992**, Ankara, 1993.

DİE., **Gayri Safi Milli Hasıla- Kapsam, Yöntem ve Kaynaklar**, Yayın No:1710, Ankara, Kasım 1994.

DİE., **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara, 1996.

DİE., **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Ankara, 2001.

DİE., İstatistiklerle Türkiye 1999, Ankara, 2000.

DİE., Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, Ankara, 1998.

DİE., Türkiye ve Dünya Ticaret 1950-1993, Ankara, 1996.

DİE., Üç Aylık GSMH Verileri.

DPT., Temel Ekonomik Göstergeler, Mart 2001.

DTM., Dış Ticaret Bülteni 1999, Ankara, 2000.

DTM., Dış Ticaret Bülteni 2000, Ankara, 2001.

Hazine Müsteşarlığı., Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi (1998/III. Çeyrek), Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

TC. Maliye Bakanlığı, 2000-Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara, 2000.

TC Merkez Bankası., Yıllık Rapor 2000, Ankara, 2001, s.46-48.

TOBB ., 1991 Yılı Ekonomik Raporu, Ankara, 1992.

TÜSİAD., 1999 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD/99, 248, İstanbul, 1999.

TÜSİAD., Türkiye Ekonomisi 2000, Yayın No: TÜSİAD-T/2000, 283, İstanbul, 2000.

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/Eko12.XLS>.

<http://www.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98>.

VERİLER

	SGSMH	IHR	BSGSMH	TAR	MAD	SAN
1982	9666.5	183.68	8616.9	464.2	25.8	527.0
	12010.1	187.24	10940.2	305.3	31.3	669.0
	19083	217.19	18048.8	327.8	35.8	692.8
	14202.7	349.21	12615.4	637.9	38.4	897.4
1983	10361.1	261.45	9248.6	385.3	32.7	700.4
	12530.3	276.84	11400.4	297.4	37.9	774.3
	19710.5	288.37	18680.6	322.0	37.2	666.7
	14677.1	472.29	13048.5	645.5	41.7	945.8
1984	11094	572.86	9502.7	398.8	37.2	1128.2
	13341.8	575.53	11846.9	317.0	56.2	1138.3
	20924.7	594.36	19509.6	318.6	52.3	1060.5
	15989.3	865.58	13976.3	574.7	62.8	1360.9
1985	11235.5	831.89	9537.8	425.5	25.3	1280.6
	13930.2	960.97	12183	251.5	50.0	1473.1
	21892.5	1119.82	19892.8	245.5	60.8	1737.2
	16930.9	1240.25	14846.5	588.4	62.7	1465.7
1986	12194.7	1123.35	10411.7	399.8	39.3	1353.8
	15177.6	1124.39	13514.3	225.1	52.7	1395.0
	23491.2	1123.69	21775.7	347.2	54.2	1333.3
	17451.3	1640.92	15251.7	690.8	58.9	1451.9
1987	13407.1	1513.67	11552.1	446.4	39.1	1393.1
	16308.8	1802.34	14423.5	253.0	50.5	1548.0
	25229.2	2335.87	23097.9	318.0	58.7	1732.3
	20074.3	3192.45	17251.6	589.6	84.2	2148.2
1988	14522.1	3194	12120.6	453.3	57.0	1917.3
	16831.6	3512.68	14499.2	346.1	64.6	1947.9
	25614.4	3899.09	23245.6	490.3	71.1	1807.8
	19139.9	6203.48	15859.4	837.3	92.6	2348.3
1989	14394.9	5375.67	11866.4	527.7	70.0	1951.4
	16605.8	5349.85	14315.6	274.2	61.8	2009.8
	26448.6	5630.22	24174.7	288.6	82.1	1950.8
	19897.9	8463.6	16759.8	599.9	89.0	2464.9
1990	16114.2	7146.54	13665.1	380.2	56.7	2057.7
	19073.1	7028.19	16826.2	240.6	60.4	1999.5
	27931.5	7685.94	25668.9	288.8	69.4	1954.5
	21472.8	12209.65	18088.8	723.3	66.6	2582.2
1991	15899.8	10939.68	13297	416.1	38.4	2162.8
	18738.9	11620.76	16334.9	267.3	52.5	2158.6
	28891.1	14502.87	26692.1	369.9	55.4	1826.3
	21357.3	20310.1	18043.5	765.7	64.6	2492.3
1992	17290.8	20207.53	14503.6	438.5	53.5	2385.7
	19917.4	22025.5	17245.1	349.5	49.3	2383.3
	30444	26292.08	27571.2	278.9	58.7	2640.9
	22670.3	33370.09	19278.3	511.2	46.5	2913.9
1993	18267.7	33215.58	15340.7	416.3	40.7	2550.1

	22127.9	34627.99	19374	211.9	38.5	2651.3
	32820.1	41180.4	29547.9	294.5	63.1	2708.4
	24460.8	62120.08	19557.5	546.7	61.5	3459.9
1994	19017.1	68155.64	15821.8	449.0	45.8	2787.2
	19982	124145.7	16719.2	297.7	50.8	3076.9
	29960.4	155305.16	25854.8	382.7	65.8	3852.6
	22773.4	202435.2	18054.4	550.9	74.6	4272.2
1995	18970.4	194720.99	15253.6	417.8	62.8	3367.8
	22502.7	221840.61	18679.7	325.5	79.7	3569.6
	32967.9	244082.65	29096.5	272.9	86.9	3680.2
	24587.2	340479.23	19776.6	562.9	93.2	4289.5
1996	20777.9	356344.11	16493.7	485.2	78.9	3862.5
	24342.8	396668.73	20270.6	345.1	76.6	3832.1
	34660.6	491067.57	30151.1	343.2	92.0	4289.4
	26298.5	662921.42	20923.7	679.6	79.5	4793.6
1997	22118.6	724072.17	17279.6	439.1	80.2	4520.5
	26551.2	874156.69	21368	415.9	85.8	4938.3
	37619.7	1059781.84	32151	361.8	104.0	5329.4
	28584.8	1381390.91	22411.6	616.4	100.2	5761.0
1998	24226	1506491.29	18492.8	462.9	95.5	5525.5
	27743.6	1665972.58	22081.8	370.8	100.6	5494.3
	38581.9	1811854.68	32839.4	403.4	89.7	5551.9
	28751.6	2047830.18	22885.7	563.0	74.8	5509.7
1999	22107.9	2229522.81	16418	507.8	75.2	5360.4
	26845	2509673.14	21039.2	345.1	114.0	5696.1
	35742.3	2844247.93	29611.8	351.5	101.0	6118.2
	26989	3636949.59	20138.5	555.7	103.1	6643.6